



YK:n vammaissopimus käyttöön! -käsikirja

Henrik Gustafsson, toimitettu vuonna 2011, uudistettu vuonna 2016, 2019 ja 2024



SISÄLLYS

ESIPUHE	3
1 IHMISOIKEUDET	4
1.1 Mitä ihmisoikeudet ovat?	4
1.2 Mikä on YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva yleissopimus?	5
1.3 Mihin ihmisoikeudet vaikuttavat?	5
2 YK:N VAMMAISTEN HENKILÖIDEN OIKEUKSIA KOSKEVA YLEISSOPIMUS	5
2.1 Tarkoitus	5
2.2 YK:n vammaissopimuksen pääkohdat	6
2.3 Näin luet YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevaa yleissopimusta	6
2.4 Vammaisten ihmisoikeuksien edistäminen käytännössä	7
3 KESKEISTEN IHMISOIKEUKSIEN SISÄLTÖ	8
3.1 Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus	8
3.1.1 Yhdenvertaisuus ja syrjäntäkielto Suomen lainsäädännössä	9
3.1.2 Voiko vammaisen henkilön syrjäntä olla rikos?	12
3.1.3 Vammainen ihminen rikoksen uhrina	13
3.2 Esteettömyys ja saavutettavuus	14
3.2.1 Esteettömyys ja saavutettavuus yleisesti Suomen lainsäädännössä	16
3.2.2 Vammaispalvelulain ja -asetuksen esteettömyyteen liittyvät näkökohdat	17
3.2.3 EU:n esteettömyysdirektiivi - sähköisten tavaroiden ja palveluiden ehdoilla?	17
3.3 Vammaiset naiset ja vammaiset lapset	18
3.4 Oikeus osallistua poliittiseen ja julkiseen elämään	21
3.4.1 Konkreettisia toimenpiteitä vammaisten poliittisten oikeuksien edistämiseksi	22
3.4.2 Vammaispoliittinen ohjelma, VAMPO	22
3.5 Oikeus elämään, vapauteen ja suojeluun vaaratilanteissa	23
3.5.1 Vammaisen kohtaamia esteitä, jotka rajoittavat oikeutta elämään	24
3.5.2 Yhteisön kriisivalmiuden muistilista liikuntavammaisille ihmisille	25
3.6 Oikeus itsenäiseen ja ihmisarvoiseen elämään	26
3.7 Henkilökohtainen liikkuminen	29
3.8 Oikeus terveyteen ja kuntoutukseen	32
3.9 Oikeus työhön	34
3.9.1 Vammaisten henkilöiden työllistyminen Suomen lainsäädännössä	35
3.9.2 Vammaisen kohtaamat esteet työnteolle – työpaikka esteettömäksi	37
4 YK:N VAMMAISTEN HENKILÖIDEN OIKEUKSIA KOSKEVAN SOPIMUKSEN KANSALLINEN TÄYTÄNTÖÖNPANO	38
4.1 Valvontamekanismi	38
4.2 YK:n yleissopimuksen hidas täytäntöönpano Suomen ongelmana	38
LÄHTEET	40
Liitteenä: A. Tehtävät B. Tehtävien ratkaisut	

ESIPUHE

Tämän YK:n vammaissopimus käyttöön! -käsikirjan perusideana on lähestyä YK:n vammaisia henkilöitä koskevaa ihmisoikeussopimusta uudella tavalla. Kyseessä ei ole perinteinen kirja tai toimenpideohjelma ihmisoikeuksien toteuttamiseksi, vaan Toolkit-käsikirja harjoituksineen avaa auki hyvin konkreettisella tavalla YK:n vammaissopimuksen sisällön ja vaikutuksen vammaisten ihmisten elämään. Toolkit -käsikirjan tarkoitus on juurruttaa YK:n vammaissopimus vammaisjärjestön paikallisyhdistysten jäsenistön käyttöön ja sitä kautta suuren yleisen tietoisuuteen.

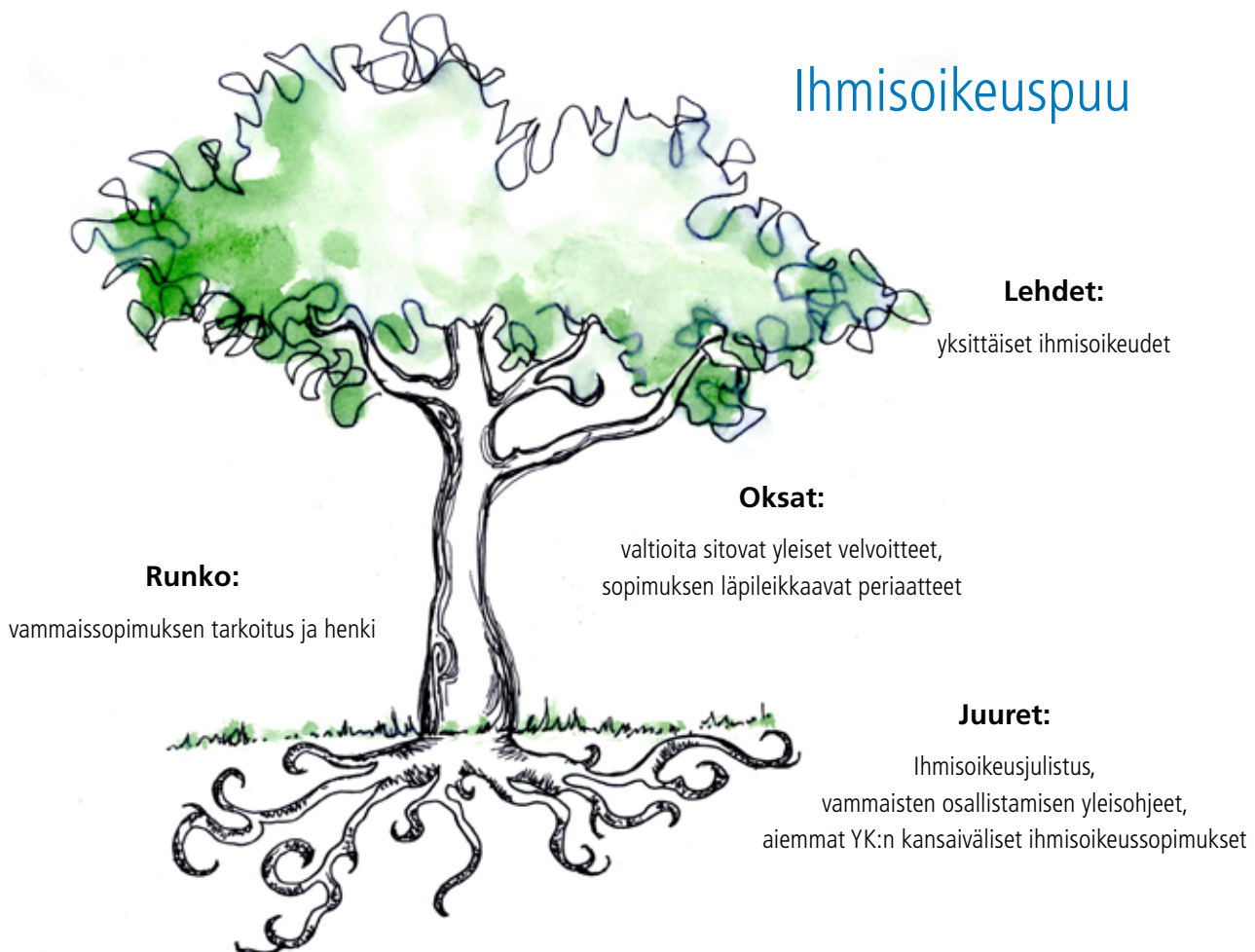
Lyhyen ihmisoikeuksien merkityksestä ja YK:n vammaissopimuksen tarkoitusta kuvaavan luvun jälkeen Toolkit-käsikirjassa neuvotaan, miten vammaisen henkilö voi vaikuttaa yksilönä tai ryhmässä ihmisoikeuksien toteutumiseen käytännössä. Tämän jälkeen käydään läpi eri teemoihin kuuluvia YK:n vammaissopimuksen sisältämiä keskeisimpiä ihmisoikeuksia ja eritellään, miten suomalainen lainsäädäntö tai käytäntö vastaa näitä sopimusmääräyksiä. Konkreettisten harjoitusten avulla Toolkit-käsikirjassa käyttäjälle avautuu yleissopimuksen sisältö eli se, mistä YK:n vammaissopimuksessa on lopulta kyse. Suositeltavaa on tehdä tehtäviä ryhmissä. Lopuksi Toolkit-käsikirjassa hahmotetaan hieman valvontamekanismin rakennetta, millä on vaikutusta vammaisten ihmisoikeuksien toteutumiseen käytännössä.

YK:n vammaissopimusta voi luonnehtia ihmisoikeuspuuksi, jonka juuria ovat sen johdanto-osassa kuvatut

yleismaailmallinen ihmisoikeusjulistus ja vammaisten osallistamisen yleisohjeet sekä aiemmat YK:n kansainväliset ihmisoikeussopimukset. Puun rungon eli kovan ihmisoikeusytimen muodostaa vammaissopimuksen tarkoitus ja henki. Puun oksat puolestaan symbolisoivat vammaissopimuksen valtioita sitovia yleisiä velvoitteita ja sopimuksen läpileikkaavia periaatteita, mihin puun lehdet eli yksittäiset ihmisoikeudet ovat kiinnittyneet. Toolkit auttaa ravistamaan tuota ihmisoikeuspuuta, jolloin lehdet putoavat maahan. Sitten Toolkitin käyttäjä tarkastelee ihmisoikeuksia ja kiinnittää ne sattumanvaraisessa järjestyksessä takaisin puuhun sekä tuntee voimaantuneensa. Voimaantumisen voi ymmärtää siten, että sen avulla henkilölle vahvistuu tunne kuulumisesta yhteisöön ja arvokkaan panoksen antamisesta yleiseen hyvinvointiin sekä yhteisön monimuotoisuuteen huolimatta mahdollisesta toimintarajoitteesta.

Invalidiliiton tietoon tulleet tapausesimerkit edustavat suomalaisten vammaisten henkilöiden arkitodellisuutta, johon toivotaan parannusta ihmisoikeusperustaisesta lähtökohdista käsin.

Toolkit-käsikirjan on toimittanut Invalidiliiton lakimies Henrik Gustafsson. Toolkit-käsikirja on saanut vaikutteita Vammaisten ihmisoikeuskeskuksen (VIKEN) vuonna 2010 julkaisemasta Ihmisoikeudet. Kyllä! -aineistosta.



1 IHMISOIKEUDET

1.1 MITÄ IHMISOIKEUDET OVAT?

Toisen maailmansodan jälkeen vuonna 1948 YK antoi ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen. Artiklan 1 viisaat sanat on syytä muistaa: ”Kaikki ihmiset syntyvät vapaina ja tasavertaisina arvoltaan ja oikeuksiltaan. Heille on annettu järki ja omatunto, ja heidän on toimittava toisiaan kohtaan veljeyden hengessä.” Tämän jälkeen vasta 1960-luvulla saatiin aikaan kaksi merkittävää YK:n kansainvälistä ihmisoikeussopimusta eli Kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus (KP-sopimus) ja Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva sopimus (TSS-sopimus). Ensin mainitun tarkoituksena oli taata yksilön vapauspiiri eli suoja valtiota vastaan. Jälkimmäisen sopimuksen tavoitteena oli puolestaan velvoittaa valtiota aktiivisiin toimenpiteisiin yksilön ihmisoikeuksien toteuttamiseksi. Lopulta ihmisoikeussopimuksissa alettiin kiinnittää huomiota yksilön sijasta myös ryhmään. Ihmisoikeuksien kohteena on yksilön lisäksi ryhmä YK:n rotusyrjinnän kieltävässä sopimuksessa, naisten ja lasten erillisissä ihmisoikeussopimuksissa sekä siirtotyöläisten ja heidän perheen jäsenten suojelua koskevassa sopimuksessa. Myös vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva ihmisoikeussopimus lukeutuu näihin jonkin tietyn ryhmän puolesta tehtyihin ihmisoikeussopimuksiin.

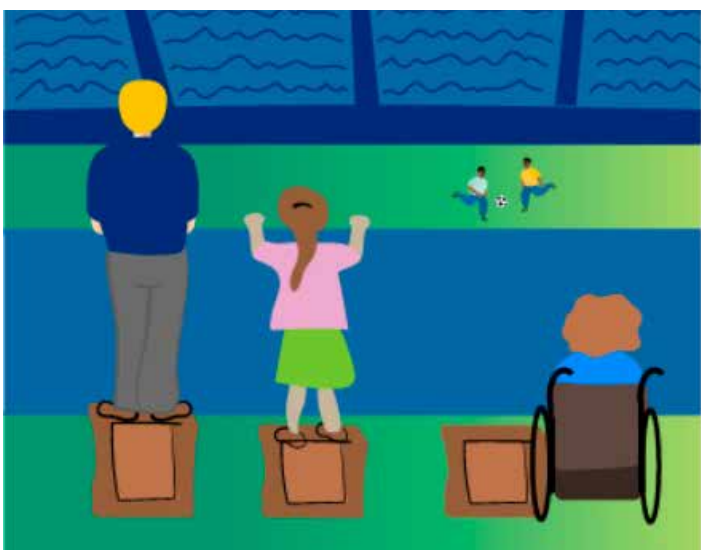
”Kaikki ihmiset syntyvät vapaina ja tasavertaisina arvoltaan ja oikeuksiltaan. Heille on annettu järki ja omatunto, ja heidän on toimittava toisiaan kohtaan veljeyden hengessä.”

Ihmisoikeudet ovat synnynnäisiä siten, että ne kuuluvat syntymästä asti jokaiselle ihmiselle luonnollisena osana häntä itseään. Ihmisoikeuksien perustavanlaatuisuudella puolestaan tarkoitetaan sitä, että ne perustuvat ihmisten yksilöllisille tarpeille ja mahdollistavat oikeuden arvokkaaseen elämään, ihmisarvoisen elämän edellytysten mukaisesti. Ihmisarvoisen elämän edellytyksiin kuuluu, että ihmisoikeudet määrittelevät tietyt keskeiset perusolosuhteet ja resurssit, jotka ovat aivan välttämättömiä kunniallisen ja arvokkaan elämän mahdollistamiseksi. Universaalisuudella tarkoitetaan ihmisoikeuksien yleismaailmallisuutta, eli ne ovat valtioiden rajat ylittäviä ja koskevat jokaista ihmistä maailmassa riippumatta hänen ominaisuuksistaan kuten vammaisuudestaan. Luovuttamattomuus merkitsee sitä, että ihmisoikeudet kuuluvat jokaiselle automaattisesti eikä niitä voida ottaa pois saati rajoittaa niiden käyttöä. Jakamattomuus tarkoittaa puolestaan sitä, että niitä ei pidä erottaa toisistaan. Ihmisoikeuksien keskinäinen riippuvuus ja yhteenkuuluvuus ymmärretään siten,

että ne vaikuttavat toisiinsa. Niitä ei voi soveltaa toisistaan riippumatta ilman, että menetetään mahdollisuus niiden toteutumiseen täydellisesti.

Ihmisoikeudet käyvät ilmi kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista. YK:n ihmisoikeussopimusjärjestelmän lisäksi on olemassa myös Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimusjärjestelmä, johon kuuluu myös ihmisoikeustuomioistuin. EU:lla on oma perusoikeusjärjestelmänsä. EU:n jäsenmaiden kansallisessa lainsäädännössä on voimassa perusoikeudet – kansainvälisten ihmisoikeuksien kansalliset vastineet.

Yhdenvertaisuus ja oikeudenmukaisuus



Muodollinen yhdenvertaisuus



Tosiasiallinen yhdenvertaisuus

1.2 Mikä on YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva yleissopimus?

Vammaisuutta ei määritellä enää ensisijaisesti lääketieteellisenä tai sosiaalisena kysymyksenä vaan ennen kaikkea ihmisoikeuskysymyksenä. Siten ihmisoikeudet nähdään uuden lainsäädännön perustana ja vammaiset ihmiset ihmisoikeuksien haltijoina, joilla on oltava myös mahdollisuus vaatia oikeuksiensa toteuttamista. Tälle ihmisoikeusperustalle luotiin useita valtioita sitova juridinen asiakirja, YK:n yleiskokouksen 13.12.2006 New Yorkissa hyväksymä vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva yleissopimus ja sen yksilövalitusta koskeva valinnainen pöytäkirja, joka on samalla 2000-luvun ensimmäinen ihmisoikeussopimus. YK:n vammaissopimuksen voimaantulon edellytykseksi asetettiin se, että 20 jäsenvaltiota ratifioi sopimuksen. Ratifiointimäärä toteutui 3.5.2008, jolloin se tuli kansainvälisesti voimaan. Yleissopimus on historiallinen myös siksi, että vammaisuus määritellään varsin seikkaperäisesti tässä asiakirjassa, mutta ei vastaavissa ihmisoikeussopimuksissa.

YK:n vammaisia ihmisiä koskeva yleissopimus on kansainvälinen ihmisoikeusasiakirja, jossa säädetään erikseen myös vammaisille kuuluvista ihmisoikeuksista ja perusvapauksista, koska vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksia ei ole pidetty itsestään selvinä oikeuksina muiden kansainvälisten ihmisoikeussopimusten valossa. Yleissopimus vahvistaa kaikkien ihmisyksilöiden synnynnäisen arvon ja kaikkien jo luotujen ihmisoikeuksien sekä uusien ihmisoikeuksien, kuten esteettömyyden, että perusvapauksien kuuluminen täysimääräisesti vammaisille ihmisille. Yleissopimus takaa kaikille kuuluvat ja tunnustetut ihmisoikeudet myös 650 miljoonalle vammaiselle henkilölle. Siinä keskitytään vammaisten henkilöiden elämässä esiintyviin ihmisoikeusongelmiin kuten syrjinnän kieltämiseen ja yhdenvertaisten oikeuksien toteutumiseen valvontamekanismin avulla.

1.3 Mihin ihmisoikeudet vaikuttavat?

Vammaisella ihmisellä on oikeus:

- jokapäiväisen elämän itsenäisiin valintoihin.
- tulla yhdenvertaisesti kohdelluksi yhdessä muiden ihmisten kanssa.
- syrjimättömyyteen vamman perusteella kaikilla elämän alueilla niin yksityisten kuin julkisten toimijoiden, kuten viranomaisten kanssa; sama syrjimättömyyden suoja ulottuu vastaavin perustein vammaisen henkilön puolisoon, perheeseen, lapsiin ja vanhempiin.
- päättää itsenäisesti missä ja kenen kanssa asuu sekä millaisia asumisjärjestelyjä käyttää.
- fyysiseen, henkiseen ja sosiaaliseen esteettömyyteen sekä kommunikointiin yhteisössä.
- koulutukseen ja työntekoon vapailla työmarkkinoilla.
- yksityiselämän ja kotirauhan suojaan.
- perustaa parisuhde, perhe ja saada lapsia.

- osallistua oman ryhmän edustajana taikka vaikuttaa äänestäjänä tai vaalikelpoisena vaaleissa valittuna edustajana poliittiseen päätöksentekoon sekä liittyä mukaan kansalaisjärjestötoimintaan.
- osallisuuteen, kuten esteettömiin harrastuksiin ja sosiaaliseen vuorovaikutukseen.
- henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja vapauteen niin henkisestä kuin fyysisestä väkivallasta sekä eri hyväksikäytön muodoista; vammaisen itse päättää, kuka häneen koskee, mikä korostuu sukupuoli sensitiivisessä henkilökohtaisessa avussa.
- saada apua vaaratilanteissa, ja oikeus henkiseen kriisiapuun.
- henkilökohtaiseen liikkumiseen haluamallaan tavalla ja ajankohtana silloin, kuin hänelle parhaiten sopii.
- sanan- ja mielipiteenvapautteen sekä tiedonsaantiin saavutettavassa muodossa.
- terveyteen ja kuntoutukseen.
- riittävään elintasoon ja sosiaaliturvaan.
- oikeusjärjestelmän saavutettavuuteen.

Tämä on tärkeä, mutta ei tyhjentävä luettelo vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksista ja perusvapauksista. Jokaisella on oikeus pitää näistä kiinni kansallisen lainsäädännön tai viranomaiskäytäntöjen mahdollisista puutteellisuuksista tai toisen yksityisen henkilön vammaisiin kohdistuvista asenteista huolimatta.

2. YK:N VAMMAISTEN HENKILÖIDEN OIKEUKSIA KOSKEVA YLEISSOPIMUS

2.1. Tarkoitus

YK:n vammaissopimuksen 1 artiklan mukaan sopimuksen tarkoituksena on edistää, suojella ja taata kaikille vammaisille henkilöille täysimääräisesti ja yhdenvertaisesti kaikki ihmisoikeudet ja perusvapaudet, sekä edistää vammaisten henkilöiden synnynnäisen arvon kunnioittamista.

Yleissopimus koostuu syrjintäkiellon sekä esteettömyyden periaatteista ja sen tavoitteena on valtavirtaistaa vammaisia koskevat eri elämänalueisiin liittyvät kysymykset. Valtavirtaistaminen merkitsee vammaiskysymyksen ulottamista kaikkien toimijoiden yhteiseksi periaatteeksi. Sopimus korostaa vammaisen ihmisen itsemääräämisoikeuden merkitystä. Aiemmissa ihmisoikeussopimuksissa vammaisuutta, syrjinnän kieltä tai esteettömyyttä ei ole avattu näin kattavasti. Myös ihmisten asenteisiin voidaan vaikuttaa lisäämällä tietoisuutta vammaisten oikeuksista ja niiden aktiivisesta käytännön-toteuttamisesta yhteisössä.

YK:n vammaissopimus on historiallinen kansainvälinen sopimus, koska siinä määritellään ensi kertaa vammai-

suus käsitteenä toisin kuin aiemmissa YK:n kansainvälisissä sopimuksissa tai ihmisoikeusjärjestelmissä. Ihmisoikeuksien kohteena tässä sopimuksessa on siis vammaisen henkilö, jolla on sellainen pitkäaikainen ruumiillinen, henkinen, älyllinen tai aisteihin liittyvä vamma, jonka vuorovaikutus erilaisten esteiden kanssa voi estää hänen täysimääräisen ja tehokkaan osallistumisensa yhteiskuntaan yhdenvertaisesti muiden kanssa. Vammaisen henkilö voi siis tämän määritelmän mukaan olla ihmisen elinkaarimallin mukaisesti lapsi, nuori, aikuinen, vanhus ja sukupuoleltaan nainen tai mies, jolla on vamma tai pitkäaikainen toimintarajoite. Hän voi kuulua mihin tahansa vammaryhmään tai tarvita erilaisia apuvälineitä tai tukitoimia vammasta johtuvista rajoitteista riippuen.

Ihmisoikeudet kuuluvat kaikille, joten asian voi ilmaista siten, että ne kuuluvat myös henkilöille, joilla on jokin vamma tai toimintarajoite.

2.2 YK:n vammaissopimuksen pääkohdat

YK:n vammaissopimuksessa määritellään sekä yksilöön että ryhmään liittyviä ihmisoikeuksia. Tämä näkyy yleissopimukseen liitetyn valinnaisen yksilövalituspöytäkirjan sopimustekstin muotoilusta, jossa annetaan valitusoikeus sekä yksilölle että ryhmälle sopimuksen kattamien ihmisoikeuksien loukkaamisesta. Ihmisoikeuksien yksilö- ja ryhmäkohtaisuutta valaisee seuraava ihmisoikeussopimusten terminologiaan ja käytettyyn kieleen perustuva systematisointi muutaman esimerkin valossa kansainvälisessä "ihmisoikeusperheessä" (Jarna Petmanin luento 2.6.2009):

- Ensimmäinen sukupolvi: YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus (v. 1966, Suomi v. 1976) eli KP -sopimus määrittelee ihmisoikeuksien kautta yksilön vapauspiirin, johon valtion ei tule kajo- ta ilmaisuilla "jokaisella on oikeus..."
- Toinen sukupolvi: YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva yleissopimus (v.1966, Suomi v. 1976) eli TSS -sopimus asettaa puolestaan valtiolle velvoitteita suhteessa kansalaisiin ja sopimusteksti on kirjoitettu muotoon "valtio on velvollinen huolehtimaan..."
- Kolmas sukupolvi: YK:n vammaissopimuksesta (v. 2008; saatetaan Suomessa voimaan v. 2016) käy ilmi kollektiivinen näkemys yksilöstä ryhmän jäsenenä ja hän on sekä itsenäisesti että ryhmään kuulumisen perusteella ihmisoikeuksien haltija. Näin ollen sopimusteksti on kirjoitettu muotoon "vammaisella henkilöllä on oikeus..." Vammaisten henkilöiden oikeuksien lisäksi sopimus asettaa valtioille velvoitteita huolehtia näiden oikeuksien toteuttamisesta kansallisesti.

Akatemiaprofessori oikeustieteen tohtori **Kaarlo Tuori** totesi eräässä vammaisia henkilöitä koskevassa ihmisoikeusseminaarissa, että YK:n vammaissopimus tuo jotain uutta ihmisoikeussopimukseen, koska perinteisten vapausoikeuksien sekä taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien lisäksi YK:n vammaissopimuksessa nostetaan esiin vammaisten henkilöiden osallisuus aivan uudella tavalla.

2.3 Näin luet YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevaa yleissopimusta

YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista lisäkommentein:

RAKENNE

Johdanto-osa: sopimuksen olemassaolon oikeutus, kokoavasti vammaisten ihmisoikeuksien historiallinen perspektiivi

1 artikla

Tarkoitus: sopimuksen ydin ja henki, vammaisuuden määritelmä

2 artikla

Määritelmät: tietyt ydinkäsitteet, jotka esitellään sopimuksen alussa ja niiden avulla tulkitaan sopimuksen kaikkia artikloja (yhteys 3 artiklaan).

Yleiset sisällölliset oikeudet: artikkelat 3–9, jotka vaikuttavat suoraan myös muiden sopimusartiklojen soveltamiseen

3 artikla

Yleiset periaatteet (luettelo, termejä ei ole kirjoitettu auki ja useimmat niistä mainitaan johdanto-osassa)

4 artikla

Yleiset velvoitteet (lisäävät sopimusvaltioiden sidonnaisuutta sopimuksen täytäntöönpanoon)

5 artikla

Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus

6 artikla

Vammaiset naiset

7 artikla

Vammaiset lapset

8 artikla

Tietoisuuden lisääminen

9 artikla

Esteettömyys

Erityiset sisällölliset oikeudet, jotka vastaavat muita YK:n ihmisoikeussopimusten artiklojen ihmisoikeuksia, mutta tässä yhteydessä vammaisnäkökulmasta: artikkelat 10–30

10 artikla

Oikeus elämään

11 artikla

Vaaratilanteet ja humanitaariset hätätilat

12 artikla

Yhdenvertaisuus lain edessä

13 artikla

Oikeusjärjestelmän saavutettavuus

14 artikla

Henkilön vapaus ja turvallisuus

15 artikla

Vapaus kidutuksesta tai julmasta, epäinhimilli-

- sestä tai halventavasta kohtelusta tai rangaistuksesta
- 16 artikla
Vapaus hyväksikäytöstä, väkivallasta ja pahoinpitelystä
- 17 artikla
Henkilön koskemattomuuden suojelu
- 18 artikla
Liikkumisen ja kansalaisuuden vapaus
- 19 artikla
Eläminen itsenäisesti ja osallisuus yhteisössä
- 20 artikla
Henkilökohtainen liikkuminen
- 21 artikla
Sanan- ja mielipiteenvapaus ja tiedonsaanti
- 22 artikla
Yksityisyyden kunnioittaminen
- 23 artikla
Kodin ja perheen kunnioittaminen
- 24 artikla
Koulutus
- 25 artikla
Terveys
- 26 artikla
Kuntoutus
- 27 artikla
Työ ja työllistyminen
- 28 artikla
Riittävä elintaso ja sosiaaliturva
- 29 artikla
Osallistuminen poliittiseen ja julkiseen elämään
- 30 artikla
Osallistuminen kulttuurielämään, virkistys- ja vapaa-ajantoimintaan ja urheiluun

Menettelytapasäännökset: 31.–50 artikla. Seuranta- ja valvontajärjestelmä varmistaa sen, että kaikki toimet otetaan huomioon:

- 33 (1) vammaispoliittisella ja hallinnollisella tasolla
- 33 (2) riippumattoman ja itsenäisen valvontaelimen perustamisessa tai nimeämisessä valvomaan yleissopimuksen kansallista täytäntöönpanoa
- 33 (3) kansalaisyhteiskunnan eli vammaisten henkilöiden ja heitä edustavien järjestöjen osallistamisessa yleissopimuksen täytäntöönpanossa

Tiivistetysti voidaan todeta, että YK:n vammaissopimuksen kansallista täytäntöönpanoa ja seurantaan koskevan artiklan 33 merkittävyys ilmenee avainartiklana vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja perusvapauksien täysimääräisen toteutumisen kansallisessa valvonnassa. Kansainvälistä ja kansallista valvontamekanismia on käsitelty laajemmin tämän käsikirjan neljännessä luvussa.

2.4 Vammaisten ihmisoikeuksien edistäminen käytännössä

YK:n vammaissopimus on itsessään kätevä työkalu käytettäväksi vaikuttamistoiminnan välineenä. Jokainen voi vaikuttaa vammaisten ihmisoikeuksien toteutumiseen käytännössä omalla panoksellaan yksilönä tai ryhmässä.

Vaikuttaminen yksilönä

- Yksilöi ongelma, joka kaipaa ratkaisua.
- Tarkastele asiaa ihmisoikeuksien kannalta ja mieti loukataanko samalla sinulle kuuluvia ihmisoikeuksia ja perusvapauksia.
- Yksilöi YK:n vammaissopimuksessa ja mahdollisesti Suomen perustuslaissa mainittu ihmis- ja perusoikeus ja liitä se konkreettiseen ongelmaan.
- Mieti ja päätä tietty ratkaiseva toimenpide, jonka arvelet muuttavan vallinnutta käytäntöä.
- Ota yhteys sinun oikeuksia valvovaan järjestöön ja kysy neuvoa.

Vaikuttaminen yhteisönä paikallisesti, alueellisesti ja valtakunnallisesti

- Tiedottakaa YK:n vammaissopimuksen sisällöstä lakisäätteisille ja paikallisille vammaisneuvostoille.
- Kouluttakaa paikallisyhdistysten jäsenistö vammaisten ihmisoikeuksista.
- Seuratkaa vammaisten henkilöiden perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista.
- Kirjoittakaa paikallislehtiin yhdistysten kanssa YK:n vammaissopimuksen hengestä ja tarkoituksesta.
- Päivittäkää kunnalliset vammaisohjelmat YK:n vammaissopimusartiklojen edellyttämiä politiikkoja ja käytäntöjä vastaavaksi.
- Allekirjoittakaa useamman paikallisyhdistyksen kanssa adressi YK:n vammaissopimuksen pikaisen ratifioinnin puolesta poliittisille päättäjille esim. vaalien yhteydessä. Kun Suomi on ratifioinut YK:n vammaissopimuksen ja sopimus on astunut voimaan kuukauden kuluttua ratifioinnista, seuratkaa aktiivisesti, miten sopimuksen tarkoitus ja henki sekä sisältö toteutuvat käytännössä.
- Kerätkää palautetta vammaisia koskevista syrjivistä käytännöistä esim. paikallisyhdistyksiltä.
- Raportoikaa tarvittaessa laillisuusvalvontaviranomaiselle epäkohdista.

3 KESKEISTEN IHMISOIKEUKSIEN SISÄLTÖ

TASA-ARVO JA YHDENVERTAISUUS (ARTIKLA 5)

3.1 Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus

Yhdenvertaisuus terminä ymmärretään samanlaiseksi kohteluksi samanlaisissa tilanteissa. Erilainen kohtelu koetaan negatiiviseksi ja syrjiväksi. YK:n vammaissopimuksessa kuvattu laaja syrjintäkielto tarkoittaa kaikenlaisen syrjinnän ja vammaisuuteen perustuvan erottelun kieltämistä ilman asiallista perustetta. Yhdenvertaisuus lain edessä tarkoittaa viranomaisen lakiin perustuvaa velvollisuutta käsitellä kansalaisten asiat hallinnossa tasapuolisesti ja kohdella kansalaisia asianmukaisesti.

Laajaan syrjintäkieltoon sisältyy välittömän ja välillisen syrjinnän kiellot. Välittömän syrjinnän tunnusmerkitä täytyy, mikäli jokin kansallinen laki, viranomaisohje tai -käytäntö asettaa vammaisen henkilön hänen vammastaan johtuen eriarvoiseen asemaan. Myös yksityinen taho, kuten elinkeinonharjoittaja tai muu yhteisö rikkoo syrjintäkieltoa, mikäli epäilee vammaisen henkilön palvelemisen tai hänen päästämisen kaikille tarkoitettuun tilaisuuteen ilman asiallista perustetta.

Välillistä syrjintää on se, että vaikka menettely olisi itsessään näennäisesti yhdenvertainen, sen lopputulos on syrjivä. Esimerkiksi liikuntavammaisen opiskelijan opiskelu estyy, jos oppilaitoksen tilat ovat hänelle esteellisiä eikä hän voi liikkua niissä pyörätuolilla. Vaikka oppilaitos muuten opetusta myöten olisi korkeatasoinen, ilman kohtuullisia mukautuksia eli yksittäistapauksellisia järjestelyjä vammaisen opiskelijan kohdalla, tilanne johtaa välilliseen syrjintään.

YK:n vammaissopimuksesta artiklasta 5 ja yleisistä periaatteista käy ilmi vammaisten henkilöiden tasa-arvo. Tasa-arvoa ei käsitteenä kuitenkaan täsmennetä millään tavoin. Tasa-arvo liitetään yleensä naisten ja miesten väliseen tasa-arvoa koskevaan vaatimukseen. Suomessa tasa-arvolaki painottuu vain sukupuoleen perustuvaan tasa-arvoiseen kohteluun naisten ja miesten välillä työsuhteen ehdoissa sekä palkkausksymyksissä. Yhdenvertaisuus on käsitteenä siten tasa-arvoa laajempi käsite

Tasa-arvolakia koskevalla uudistuksella vuonna 2015 kirjattiin sukupuoli-identiteetti ja sukupuoleen perustuva ilmaisu uusiksi syrjintäperusteiksi. Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan henkilön kokemusta omasta sukupuolestaan. Sukupuolen ilmaisulla tarkoitetaan puolestaan sukupuolen tuomista esiin pukeutumisella, käytöksellä tai muulla vastaavalla tavalla. Vastaavasti syrjintää koskevia säännöksiä sovelletaan tilanteisiin, joissa henkilön fyysiset sukupuoli määrittävät ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti naisen tai miehen. Jos henkilöä kohdellaan henkilöön liittyvien ominaisuuksien perusteella edellä mainituista syistä eri tavoin, kyse on uudistetun tasa-arvolain perusteella syrjinnästä.

1. Sopimuspuolet tunnustavat, että kaikki henkilöt ovat yhdenvertaisia lain edessä ja lain mukaan sekä ovat oikeutettuja ilman minkäänlaisia syrjintää yhdenvertaiseen lakiin perustuvaan suojaan ja yhdenvertaisiin lakiin perustuviin etuihin.
2. Sopimuspuolet kieltävät kaiken syrjinnän vammaisuuden perusteella ja takaavat vammaisille henkilöille yhdenvertaisen ja tehokkaan oikeus-suojan syrjintää vastaan syrjintäperusteesta riippumatta.
3. Yhdenvertaisuuden edistämiseksi ja syrjinnän poistamiseksi sopimuspuolet toteuttavat kaikki asianmukaiset toimet varmistaakseen kohtuullisten mukautusten tekemisen.
4. Erityistoimia, jotka ovat tarpeen vammaisten henkilöiden tosiasiallisen yhdenvertaisuuden jouduttamiseksi tai saavuttamiseksi, ei katsota tämän yleissopimuksen tarkoittamaksi syrjinnäksi

SYRJINNÄN MÄÄRITELMÄ (ARTIKLA 2)

”Syrjintä vammaisuuden perusteella” tarkoittaa vammaisuuteen perustuvaa erottelua, syrjäyttämistä tai rajoittamista, jonka tarkoituksena tai vaikutuksena on heikentää tai mitätöidä kaikkien ihmisoikeuksien ja perusvapauksien tunnustamista, nauttimista tai käyttämistä yhdenvertaisesti muiden kanssa politiikan, talouden, sosiaaliturvan, kulttuurin tai yksilön oikeuksien alalla tai muulla alalla. Se sisältää kaikki syrjinnän muodot, mukaan lukien kohtuullisten mukautusten kieltämisen.

YLEISET PERIAATTEET (ARTIKLA 3)

- a) henkilöiden synnynnäisen arvon, yksilöllisen itsemääräämisoikeuden, mukaan lukien vapaus tehdä omat valintansa, ja riippumattomuuden kunnioittaminen;
- b) yhdenvertaisuus;
- c) täysimääräinen ja tehokas osallistuminen sekä osallisuus yhteiskunnassa;
- d) erilaisuuden kunnioittaminen ja vammaisten henkilöiden hyväksyminen osana ihmisten monimuotoisuutta sekä ihmiskuntaa;
- e) mahdollisuuksien yhdenvertaisuus;
- f) esteettömyys ja saavutettavuus;
- g) miesten ja naisten välinen tasa-arvo;
- h) vammaisten lasten kehittyvien kykyjen ja sen kunnioittaminen, että heillä on oikeus identiteettiinsä

Muodollinen yhdenvertaisuus tarkoittaa sitä, että vammaista ei saa syrjiä. Vaikka lainsäädännössä olisi selkeä syrjinnänkielto, niin tämä ei vielä tarkoita sitä, ettei vammaista henkilöä syrjittäisi käytännössä. Muodollinen yhdenvertaisuus ei johda automaattisesti vammaisen henkilön yhdenvertaiseen kohteluun arkielämässä. Esimerkiksi lipunmyyjä voi myydä lipun urheilutapahtumaan fyysisesti vammaiselle henkilölle samalla, kun hän puhuu ja asioi sekä kohdistaa katsekontaktinsa vain vammaisen henkilön henkilökohtaiseen avustajaan.

YK:n vammaissopimuksen 3 artiklan yleisenä periaatteena ilmaistu e) mahdollisuuksien yhdenvertaisuus jo sanamuotonsa mukaisesti pyrkii luomaan samat mahdollisuudet riippumatta henkilöiden toimintarajoitteista. Tämä on jo valtiota velvoittavampi sikäli, että se edellyttää valtiota ryhtymään aktiivisiin toimenpiteisiin vammaisten henkilöiden itsenäisen elämän ja osallisuuden takaamiseksi, jotta vammaiset henkilöt voivat käyttää ihmisoikeuksiaan ihmisoikeuksien haltijoina.

3.1.1 Yhdenvertaisuus ja syrjintäkielto Suomen lainsäädännössä

Perusoikeuksia koskeva sääntely

Perustuslain 6 §:n 1 momentin mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Tämän säännös sisältää perinteisen vaatimuksen oikeudellisesta yhdenvertaisuudesta ja ajatuksen tosiasiallisesta tasa-arvosta. Tätä yleistä yhdenvertaisuuslauseketta täydentää saman pykälän 2 momentin syrjintäkielto, jonka mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan mm. iän, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Syrjintä on luonteeltaan välitöntä, jos jotakuta kohdellaan henkilöön liittyvän syyn perusteella epäsuotuisammin kuin jotakuta muuta on kohdeltu, kohdellaan tai kohdeltaisiin vertailukelpoisessa tilanteessa. Syrjintäkielto koskee myös toimenpiteitä, jotka johtavat välillisesti syrjivään lopputulokseen. Tällöin henkilöä kohdellaan eri tavoin henkilöön liittyvien ominaisuuksien takia vertailukelpoisessa tilanteessa jonkun näennäisen käytännön tai perusteen varjolla ilman hyväksyttävää syytä. Tältä osin syrjintää on arvioitava jonkin menettelyn tosiasiallisten seurausten kannalta. Syrjintä ei edellytä tarkoituksellista tai tietoista syrjivää toimintaa.

Yhdenvertaisuuslaki – tärkeä osa YK:n vammaissopimuksen toimeenpanoa

Uusi yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) tuli voimaan vuoden 2015 alussa. Siinä on huomioitu aikaisempaan lakiin verrattuna myös vammaisuus syrjintäperusteena lähes kaikilla elämäalueilla. Syrjintäperusteen ei tarvitse olla todellinen vaan riittävää on pelkkä oletus. Laissa säädetään mm. siitä, mikä on syrjintää, mikä on sallittua erilaista kohtelua, kenelle syrjinnästä ilmoitetaan, millaista hyvitystä ja muita seuraamuksia lain nojalla voi hakea sekä keiden tulee edistää yhdenvertaisuutta. Lakia sovelletaan julkisessa ja yksityisessä toiminnassa, ei kuitenkaan yksityis- eikä perhe-elämän piiriin kuuluvassa toiminnassa eikä uskonnonharjoituksessa.

Tapausesimerkki

Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta (Dnro 3939/2018) katsoi, että hakaristilipun pitäminen kerrostaloikkunassa ja julkisesti muiden nähtävillä usean kuukauden ajan täytti yhdenvertaisuuslain häirinnän tunnusmerkistön, koska hakaristilippu yhdistetään yleisesti toisen maailmansodan aikaisiin juutalaisvainoihin ja juutalaisvihaan. Asianomistaja tapauksessa oli juutalainen ja syrjintäperusteiksi esitettiin henkilön uskonto sekä alkuperä. Lautakunnan ratkaisun mukaan hakaristilippu sen symbolisen merkityksen vuoksi luo objektiivisesti arvioiden laissa mainittua vihamielistä ilmapiiriä. Lautakunnan ratkaisusta käy ilmi, että hakaristilipun symboliikka liittyy myös vammaisia henkilöitä kohtaan luovan vihamielisen ilmapiiriin lisääntymiseen, koska Saksassa toisen maailmansodan aikaisissa vainoissa vainottiin myös vammaisia henkilöitä.

Yhdenvertaisuuslakia valvoo yhdenvertaisuusvaltuutettu. Yhdenvertaisuusvaltuutetulle on tullut lain voimaan tulon jälkeen vuosittain noin 200 kpl yhteydenottoja vammaisuuden perusteella, mikä on toiseksi eniten etnisen alkuperän jälkeen. Hakemuksesta syrjintäasian voi saada käsitellyksi yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnassa, jonka toimituskäsittely on maksutonta. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta on antanut lukuisia vammaisten henkilöiden perus- ja ihmisoikeuksia (yhdenvertaisuus) koskevia linjaratkaisuja

Uuden yhdenvertaisuuslain mukaan syrjintää on aiemmin mainittujen välittömän ja välillisen syrjinnän lisäksi häirintä, ohje tai käsky syrjiä, kohtuullisten mukautusten epääminen, syrjivän työpaikkailmoittelun kieltä sekä vastatoimen kieltä. Näiden lisäksi esimerkiksi häirintää on, jos talonyhtiön isännöitsijä kiusaa toistuvasti huutamalla, nimittelemällä tai syyllistämällä vammaisen lapsen vanhempia.

Häirinnällä tarkoitetaan sellaista henkilön ihmisarvoa tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukkaavaa käyttäytymistä, jolla luodaan henkilöä halventava tai nöyryyttävä taikka häntä kohtaan uhkaava, vihamielinen tai hyökkäävä ilmapiiri. Kielletty häirintä voi tapahtua esimerkiksi sanallisesti, elein, ilmein, sähköpostitse tai vaikkapa vitsailemalla epäasiallisesti. Tunnusmerkistön täyttymistä harkittaessa tulee painoarvoa antaa vammaisen henkilön omalle kokemukselle tilanteesta.

Ohje tai käsky syrjiä voi liittyä esimerkiksi tilanteisiin, joissa työnantaja määrää alaisensa estämään vammaisten henkilöiden pääsyn yrityksen tiloihin.

Kohtuullisten mukautusten epäamisellä tarkoitetaan tilanteita, joissa viranomaisen, koulutuksen järjestäjän, työnantajan taikka tavaroiden ja palveluiden tarjoaja ei ole tehnyt kohtuullisia mukautuksia, vaikka sellaiset

olisivat olleet tarpeen vammaisen henkilön yhdenvertaisen kohtelun toteuttamiseksi. Mukautukset ovat todellisessa tilanteessa vammaista henkilöä varten tehtäviä toimenpiteitä kuten avustamista tai kohdennettuja erityisiä esteettömyyttä edistäviä toimia (esim. pyörätuoliluiska). Kohtuulliset mukautukset ovat eri asia kuin varsinaiset esteettömyystoimenpiteet, jotka ovat yleisiä ja monesti pidemmälle meneviä. Esteettömyys yhdessä kohtuullisten mukautusten kanssa parantaa palveluiden saavutettavuutta ja osaltaan vammaisten henkilöiden yhdenvertaisuutta. Mukautuksen toteuttamisesta ja toteutustavasta päättää mukautuksiin velvoitettu toimija. Kohtuullisuutta arvioitaessa otetaan huomioon vammaisen ihmisen tarpeet, toimijan koko ja taloudellinen asema, toiminnan luonne ja laajuus, mukautusten arvioidut kustannukset ja mukautuksia varten mahdollisesti saatavissa oleva tuki.

YK:n vammaissopimuksen artiklassa 2 artiklassa todetaan, että syrjintä vammaisuuden perusteella tarkoittaa vammaisuuteen perustuvaa erottelua, syrjäyttämistä tai rajoittamista, jonka tarkoituksena tai vaikutuksena on heikentää tai mitätöidä kaikkien ihmisoikeuksien ja perusvapauksien tunnustamista, nauttimista tai käyttämistä yhdenvertaisesti politiikan, talouden sosiaaliturvan, kulttuurin tai yksilön oikeuksien alalla tai muulla alalla. Se sisältää kaikki syrjinnän muodot, kohtuullisten mukautusten epääminen mukaan lukien. Kohtuullinen mukauttaminen tarkoittaa tarvittaessa yksittäistapauksessa toteutettavia tarpeellisia ja asianmukaisia muutoksia ja järjestelyjä, joilla ei aiheuteta suhteetonta tai kohtuutonta rasitetta, ja joilla varmistetaan vammaisten henkilöiden mahdollisuus nauttia tai käyttää kaikkia ihmisoikeuksia ja perusvapauksia yhdenvertaisesti muiden kanssa. Kohtuullisten mukautusten kieltäminen on YK:n vammaissopimuksessa kiellettyä vammaisten henkilöiden syrjintää. Lähtökohtaisesti edellytetään vammaisen henkilön nimenomaista pyyntöä toteuttaa mukautukset. Jos siitä kieltäydytään, asiaa tulee arvioida, ovatko kyseessä olevat mukautukset olleet kohtuullisia ja onko tilanne ollut vammaista syrjivä.

Yhdenvertaisuuslain osittaisuudistus

Yhdenvertaisuuslakia uudistettiin monin tavoin ja uusi laki tuli voimaan 1.6.2023. Varhaiskasvatukseen tuli pakolliseksi yhdenvertaisuussuunnitelma, häirintä tuli mahdolliseksi myös kollektiivisesti ja yhdenvertaisuusvaltuutettu voi viedä syrjintäasian ilman nimettyä uhria yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakuntaan. Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimivalta laajeni koskemaan yksittäisiä työsyryntäjuttuja työsuojeluviranomaisten rinnalle. Työsyryntäjuttuja ei kuitenkaan voi viedä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakuntaan.

Erityisesti vammaisia koskevaan sääntelyyn tuli merkittäviä muutoksia. Lain perusteluita täsmennettiin vastamaan YK:n vammaissopimuksen sisältöä ja myös uutta oikeuskäytäntöä on nostettu esiin. Korkein hallinto-oikeus (KHO:2021:189) linjasi ratkaisussaan kohtuullisten mukautusten sisältöä vammaisille. Finnair Oyj oli

Tapausesimerkki – Pankki syrji näkövammaista epäämällä pankkitunnukset

Pankki oli evännyt näkövammaiselta henkilöltä verkkopankkitunnukset, koska näkövammaisen henkilö ei pystyisi itsenäisesti käyttämään niitä. Pankki perusteli päätöstä luottolaitoslailta ja turvallisuusmääräyksillä muun muassa riskialtiudella. Näkövammaisen henkilö oli pyytänyt pankilta verkkopankkitunnuksia pistekirjoituksella tai muistitikulla sekä vedonnut niiden antamiseen yhdenvertaisuuslain mukaisena kohtuullisena mukautuksena. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta (Dnro 31/2015) katsoi, että pankki ei ollut myöntänyt verkkopankkitunnuksia näkövammaiselle henkilölle hänen vammaistaan johtuen ja evännyt kohtuullisten mukautusten tekemisen. Lautakunta perusteli ratkaisuaan, että kohtuullisten mukautusten laiminlyönti on omanlaisensa syrjinnän laji, jolloin kyse ei ole välittömän tai välillisen syrjinnän arvioinnista. Lautakunta katsoi, että pankin menettely oli kohdistunut erityisen haavoittuvassa asemassa olevaan näkövammaiseen, ja kyse oli siten suhteellisen vakavasta yhdenvertaisuuslakia rikkovasta menettelystä. Lautakunta asetti pankille kieltopäätöksen ja määräyksen tehosteeksi 50 000 euron suuruisen uhkasakon.

edellyttänyt kolmen matkalipun ostamista vammaiselta henkilöltä, joka tarvitsi leikkauksella jäykistetyin jalan vuoksi kolme istumapaikkaa lennolle. KHO katsoi, että kohtuulliset mukautukset voivat koskea myös alennettua lentolipun hintaa siten, että vammaisen henkilön maksaa vain yhden lentolipun hinnan vaikka tarvitsee kolme istumapaikkaa voidakseen lentää. Kohtuullisten mukautusten sanamuotoja muutettiin 15 §:n pykälässä. Uuden pykäläsanamuodon mukaan kohtuulliset mukautukset vammaiselle koskevat viranomaispalveluiden käyttöä. Tällä tarkoitetaan lain perusteluiden mukaan viranomaisessa asioinnin lisäksi viranomaispalveluiden käyttöä erityisesti niiden järjestämistapaan liittyen. Tämä ei siten vaikuta esim. sote -palveluiden saamisedellytyksiin mutta vaikuttaa palveluiden toteutustapoihin. Lain sanamuotoa täsmennettiin myös siten, että vammaisen tarpeet saivat tietynlaisen etusijan.

Moninkertainen syrjintä

YK:n vammaissopimuksen johdanto-osassa todetaan, että vammaiseen henkilöön voi kohdistua samanaikaisesti syrjintää myös rodun, ihonvärin, sukupuolen, kielen, uskonnon, poliittisen tai muun mielipiteen, kan-

”Kylmä keskiarvo ei tuo oikeudenmukaisuutta!”

(John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriasta)

sallisuuden, alkuperäiskansaan kuulumisen, etnisen tai sosiaalisen alkuperän, varallisuuden, syntyperän, iän tai muun aseman perusteella. Vammaisen moninkertaisen syrjinnän tunnusmerkistön täytyminen edellyttää samanaikaisesti vamman lisäksi jonkin muun edellä mainitun syrjintäperusteen olemassaoloa. Näissä tapauksissa toiminta voidaan katsoa törkeäksi syrjinnäksi.

Syrjinnän lainmukaiset seuraamukset

Syrjinnän seuraamukset riippuvat siitä, minkä lain nojalla syrjintätapaus tuomioistuimessa tai mahdollisessa muussa elimessä käsitellään. Yhdenvertaisuuslain seuraamuksiin kuuluvat syrjinnän uhrille maksettava hyvitys, syrjivän sopimusehdon mitätöinti, työsuojeluviranomaisten toimintaohjeen ja kehotuksen antaminen sekä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnan määräämä kielto- tai velvoitepäätös ja niiden noudattamisen tehosteeksi asettama tai maksettavaksi tuomitsema uhkasakko. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta on valtioneuvoston nimittämä itsenäinen ja riippumaton oikeusturvaelin, joka valvoo yhdenvertaisuuslain ja tasa-arvolain noudattamista yksityisessä toiminnassa sekä julkisessa hallinto- ja liiketoiminnassa. Mahdollisen syrjinnän kohteeksi joutunut voi myös kääntyä yhdenvertaisuusvaltuutetun toimiston puoleen ja tiedustella miten hänen tulisi menetellä kyseisessä tilanteessa.

Uutena yhdenvertaisuuslain oikeussuojaa antavana elementtinä tuli yhdenvertaisuuslakiin mahdollisuus yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnalle suositella taloudellista hyvitystä syrjinnästä ja häirinnästä. Lautakunnalla oli aiemmin mahdollisuus vain kieltää syrjintä ja asettaa uhkasakko kiellon tehosteeksi. Laissa ei ole määritelty minkä suuruinen hyvitys on vaan arvioinnissa vaikuttavat tapauksen olosuhteet, onko se ollut laadultaan törkeää ja tietoista sekä kuinka pitkään syrjintä on jatkunut eli hyvitys tulee olla oikeudenmukaisessa suhteessa teon luonteeseen.

Positiivinen erityiskohtelu on sallittua käänteistä syrjintää

YK:n vammaissopimuksen artikla 5 kieltää kaiken syrjinnän vammaisuuden perusteella ja takaa vammaisille yhdenvertaisen ja tehokkaan oikeussuojan syrjintäperusteesta riippumatta. Yhdenvertaisuuden edistämiseksi ja syrjinnän poistamiseksi sopimuspuolet toteuttavat kaikki asianmukaiset toimet varmistaakseen kohtuullisten mukautusten tekemisen. Erityistoimia, jotka ovat tarpeen vammaisten henkilöiden tosiasiallisen yhdenvertaisuuden jouduttamiseksi tai saavuttamiseksi, ei katsota vammaissopimuksen tarkoittamaksi syrjinnäksi.

Yhdenvertaisuuslain 9 §:ssä todetaan, että oikeasuhtainen erilainen kohtelu, jonka tarkoituksena on tosiasiallisen yhdenvertaisuuden edistäminen taikka syrjinnästä johtuvien haittojen ehkäiseminen tai poistaminen, ei ole syrjintää. Tällainen positiivinen erityiskohtelu on käänteistä, positiivista syrjintää. Käsitteen juuret ulottuvat 1960-luvun Yhdysvaltoihin, jossa tummaihoisten pääsyä koulutukseen ja sitä kautta vaativiin ammatteihin pyrittiin edistämään positiivisen syrjinnän keinoin. Vammaisliikkeen osalta vastaavasti 1970-luvulla perustettiin

Tapausesimerkki

Sosiaalityöntekijä ja sosiaalilautakunta tekivät kielteisen hallintopäätöksen selvästi vaikeavammaisuuden kriteerit täyttävälle liikuntarajoitteiselle henkilölle vammaispalveluasiassa kuvaten lääkärinlausunnon sanamuotoa toisenlaiseksi kuin mitä se alkuperäisessä lausunnossa oli. Sosiaalityöntekijän kommentti oli pääpiirteittäin: ”henkilö on tuntenut, ettei ole voimavaroja muuton järjestykseen eikä ole jaksanut miettiä asunnon vaihtamista esteettömämpään asumismuotoon omien kiputilojen ja puolison heikon kunnon vuoksi”. Päätös loukkaa aivan selkeästi YK:n vammaissopimuksen 5 artiklan syrjintäkieltoa ja 8 artiklan asumispaikan valintavapauden takaavaa kohtaa. Myös Suomen perustuslaissa on 6 §:n syrjintäkielto ja 9 § takaavat liikkumisvapauden ja asuinpaikan valintavapauden. Toimenpidesuosituksena on kantelu laillisuusvalvontaviranomaiselle eli eduskunnan oikeusasiamiehelle.

Independent living -liike. Perustaja, vammaisaktivisti Judith Heumann on todennut: ”Kaikki ihmiset – olivatpa he kuinka vaikeavammaisia tahansa, pystyvät tekemään päätöksiä.” Positiivinen syrjintä on otettu kansainvälisten ihmisoikeussopimusten osaksi ja sitä kautta myös meillä kansalliseen lainsäädäntöön, yhdenvertaisuuslakiin.

Kohtuullinen mukautus voidaan tulkita osaksi syrjintäkieltoa ja positiivinen erityiskohtelu olisi tässä tulkinnassa poikkeus syrjintäkiellosta. Joissakin tilanteissa kuitenkin voidaan edellyttää julkiselta vallalta vastuuta toteuttaa positiivista erityiskohtelua vaikeasti vammaisten henkilöiden osalta. Tällainen tilanne voi ilmetä esimerkiksi sähköpyörätuolin hajottua äkillisesti, jolloin julkisen vallan velvollisuus on suorittaa korjaus välittömästi. Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen.

Vammaispalvelulaki

Vammaispalvelulain (Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista, 3.4.1987/380) subjektiivisen oikeuden takaamalla vammaispalveluilla ja tukitoimilla on ihmisoikeudelliset vastineensa yleissopimuksessa. Palveluasumisella, asuntoon kuuluvilla välineillä, laitteilla ja asunnon muutostöillä sekä henkilökohtainen avulla on yhtymäkohtansa nimenomaan itsenäisen elämän ja osallisuuden yhteisössä (art. 19) sekä liikkumisen ja kansalaisuuden (art. 18) takaavien ihmisoikeuksien kanssa. Henkilökohtainen apu liittyy myös henkilökohtaiseen liikkumiseen merkittävällä tavalla. Kun henkilökohtainen apu vaikeavammaiselle henkilölle kirjattiin lakiin subjektiiviseksi ehdottomaksi oikeudeksi vuoden 2009 vammaispalvelulain osittaisuudistuksessa, mainittiin lain perusteluissa myös YK:n vammaissopi-

muksen sisältämät oikeudet perusteeksi lakimuutoksele. Vammaissopimuksen artiklassa 19 henkilökohtainen apu on kirjattu yhdeksi keinoksi toteuttaa vammaisen itsenäistä elämää ja osallisuutta yhteisössä.

Lakien käytännön soveltaminen ja palvelujen järjestämistavat aiheuttavat ongelman perus- ja ihmisoikeuskulmasta tarkasteltuna silloin, kun viranomainen ei myönnä lain edellytykset täyttävälle hakijalle hänelle lain mukaan subjektiivisena oikeutena kuuluvaa vammaispalvelua tai tukitointa. Tästä aiheutuu vammaisia henkilöitä syrjiviä käytäntöjä ja jopa oikeudenmenetyksiä. Silloin ollaan hyvin lähellä tilanteessa, jossa viranomaisen toiminnassa on kyse vähintään välillisestä syrjinnästä.

Vammaispalvelulaissa määritelty vaikeavammaisen henkilön kuljetuspalvelu on saajalleen subjektiivista eli ehdotonta oikeutta. Yleissopimuksen yhdenvertaisen aseman takaava liikkumisvapausartikla (18) ja henkilökohtaisen liikkumisen takaava artikla (20) määrittelevät myös suomalaisen vaikeavammaisten kuljetuspalvelujärjestelmän. Sopimuksen artikla 4 (Yleiset velvoitteet valtiolle) patistaa myös valtion alueen osia hoitamaan joitakin taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä ihmisoikeuksia yhteistyössä muiden kanssa.

Tapausesimerkki

Sosiaalityöntekijä ja sosiaalilautakunta tekivät kielteisen hallintopäätöksen selvästi vaikeavammaisuuden kriteerit täyttävälle liikuntarajoitteiselle henkilölle vammaispalveluasiassa kuvaten lää-kärinlausunnon sanamuotoa toisenlaiseksi kuin mitä se alkuperäisessä lausunnossa oli. Sosiaalityöntekijän kommentti oli pääpiirteittäin: ”henkilö on tuntenut, ettei ole voimavaroja muuton järjestelyyn eikä ole jaksanut miettiä asunnon vaihtamista esteettömämpään asumismuotoon omien kiputilojen ja puolison heikon kunnon vuoksi”. Päätös loukkaa aivan selkeästi YK:n vammaissopimuksen 5 artiklan syrjintäkieltoa ja 8 artiklan asumispaikan valintavapauden takaavaa kohtaa. Myös Suomen perustuslaissa on 6 §:n syrjintäkielto ja 9 § takaavat liikkumisvapauden ja asuinpaikan valintavapauden. Toimenpidesuosituksena on kantelu laillisuusvalvontaviranomaiselle eli eduskunnan oikeusasiamiehelle.

3.1.2 Voiko vammaisen henkilön syrjintä olla rikos?

Suomen rikoslaista puuttuu viharikoksen ja rasistisen rikoksen määritelmä. Rikoslaissa on kuitenkin useita säännöksiä, joiden tunnusmerkistöön sisältyy vihamotiivi. Vammaisten henkilöiden kohtaama epäasiallinen kohtelu voisi täyttää esimerkiksi sellaisten rikoslaissa ran-

gaistaviksi säädettyjen rikosten tunnusmerkistöt kuten kiihottaminen tai törkeä kiihottaminen kansanryhmää vastaan, syrjintä, työsyryntä tai kiskonnantapainen työsyryntä. Rikoslaissa säädetään myös rangaistuksen koventamisesta silloin kun rikos on tehty vammaisuuteen perustuvasta vaikuttimesta. Tällöin tuomioistuimien voi harvintansa mukaan koventaa rangaistusta.

Suomen rikoslain 11 luvussa sotarikoksista ja rikoksista ihmisyyttä vastaan on säädetty syrjintärikoksen tunnusmerkistö. Jo rikoslain kyseisen luvun otsikosta voi päätellä, että kyse on samalla nimenomaan ihmisoikeusloukkauksesta. Vuoden 2010 alusta voimaan astunut rikoslain muutos ottaa näin ollen huomioon vammaisuuden itsenäisenä syrjintäperusteena. Syrjintärikoksen tunnusmerkistö täyttyy muun ohessa silloin, kun joku yrittäjä ilman hyväksyttävää syytä kieltäytyy palvelemaan henkilöä yleisesti noudattavin ehdoin tai asettaa jonkun henkilön muita huonompaan asemaan hänen vammaisuutensa tai terveydentilansa perusteella.

Selvyyden vuoksi todettakoon vielä, että rikoslain säännösten rinnalla tulee tarkastella myös toisaalla tässä käsikirjassa esiteltyjä yhdenvertaisuuslain säännöksiä mahdollisen vammaisiin kohdistuvan syrjinnän tunnistamiseksi ja mainitussa laissa säädettyjä mekanismeja syrjintätapausten ratkaisemiseksi.

Suomalaisessa oikeuskäytännössä on vielä verrattain vähän sellaisia vammaisiin kohdistuneita syrjintätapauksia, jotka olisivat edenneet tuomioistuimiin. Vammaisten henkilöiden kannalta on ongelmallista se, että vammaisia koskevat syrjintäjutut ovat monesti jääneet poliisin tai viimeistään syyttäjän pöydälle. Näin ollen niistä ei ole saatu tuomioistuimien kannanottoja tapauksiin. Niissäkin tapauksissa, joissa tuomioistuimet ovat päätyneet langettavaan tuomioon, rangaistukset ovat olleet suhteellisen lieviä. Ajan myötä oikeustapaukset lisääntyvät ja tuomioistuinten, semminkin ylempien tuomioistuinten (hovioikeudet ja korkein oikeus) tuomiot, muodostavat oikeuskäytännön. Lait ja niiden perustelut (esityöt) sekä oikeuskäytäntö määrittelevät yhdessä, millaiset teot tai laiminlyönnit ovat vammaisia henkilöitä syrjiviä rikoksia.

Poliisiammattikorkeakoulussa ja sisäasiainministeriön poliisiosastolla on julkaistu viharikosselvityksiä poliisin tietoon tulleesta rasistisesta rikollisuudesta vuodesta 1998 lähtien. Seurantatutkimuksessa viharikollisuudella on tarkoitettu muun muassa henkilöä, ryhmää, institutiota tai näiden edustajaa kohtaan tehtyä rikosta, jonka motiivina on ennakkoluulo tai vihamielisyys uhrin olettua tai todellista vammaisuutta kohtaan. Valtaosassa viharikosilmoituksista rikoksen motiivina on ollut rasismi. Vuoden 2013 tutkimuksessa vain 1,3 prosenttia sisälsi vammaisuuden rikoksen motiivina. Tähän saattaa kuitenkin sisältyä tilastoharhaa, sillä esim. vammaisten henkilöiden kohtaama eriateinen syrjintä sekä erityisesti vammaisiin tyttöihin tai naisiin kohdistuva seksuaalinen tai perheväkivalta saattavat usein jäädä pimettiin.

Invalidiliitto on osallistunut ainoana suomalaisena vammaisjärjestönä asiantuntijana Pohjoismaisen Hyvinvointikeskuksen koordinoimaan vammaisiin ja sukupuolit-

tuneeseen väkivaltaan kohdistuneeseen hankkeeseen (vuosina 2015–2017). Yhteispohjoismainen asiantuntijaryhmä on kirjoittanut raportin Pohjoismaiden ministerineuvoston sosiaali- ja terveystieteille sekä pohjoismaisille poliittisille päättäjille väkivallan tunnistamiseksi ja toimenpiteiksi ongelmaan puuttumiseksi.

Näin menettelet, jos joudut syrjintärikoksen kohteeksi

Jotta vammaisen henkilön kohtelu voidaan saattaa rikoslain mukaisena syrjintänä tuomioistuimen ratkaistavaksi, vammaisen henkilön tulee tehdä rikosilmoitus poliisille. Kyseessä on siis asianomistajarikos. Ilmoituksen voi tehdä myös sähköisesti poliisiin internet-sivustolla. Vapaamuotoinen selostus tapahtuneesta riittää. Poliisi määrittelee mahdollisen esitutkinnan käynnistyttyä tapauksessa tekoon tai laiminlyöntiin sovellettavan rikosnimikkeen tai useampia vaihtoehtoisia rikosnimikkeitä, joiden rikkomisesta mahdollista tekijää todennäköisin syin epäillään. Poliisi (ellei ole jättänyt asiaa ilmeisen perusteettomana tutkimatta) lähettää laatimansa esitutkintapöytäkirjan syyttäjälle. Mikäli syyttäjä arvioi rikoksen tunnusmerkistön täyttyvän, hän nostaa syytteen ja ajaa rikosjutun käräjäoikeudessa. Mahdolliset korvausvaatet voidaan tällöin käsitellä samassa rikosoikeudenkäynnissä tai vaihtoehtoisesti erillisessä vahingonkorvausoikeudenkäynnissä ns. siviiliprosessina. Ennen oikeudenkäyntiprosessia kannattaa olla yhteydessä lakimieheen, koska erityisesti korvausvaatteen määrään liittyy oikeudellista asiantuntemusta edellyttäviä tietoja.

3.1.3 Vammaisen henkilön rikoksen uhrina

Edellisessä kohdassa käsiteltiin vammaisen henkilön asemaa lähinnä syrjinnän kannalta. Uhrinäkökulma eriasteisena liittyy läpileikkaavasti koko tähän käsikirjaan, vaikka vammaisen voi olla myös joskus rikoksen tekijä. Tässä kappaleessa tarkastelun kohteena on oikeusministeriön, sosiaali- ja terveystieteiden sekä sisäministeriön toukokuussa 2013 käynnistämä Kansallinen rikosuhripoliitikka ja uhrien tukipalvelut -hanke. Lisäksi tarkastellaan hallituksen esitystä esitutkintalain muuttamisesta (HE 66/2015) nimenomaan Euroopan parlamentin ja neuvoston ns. uhridirektiivin säännösten voimaansaattamiseksi ja erityisesti vammaisten henkilöiden erityistarpeiden valossa. Direktiivissä on säännökset erityis-suojelua tarvitsevien, haavoittuvien uhrien tunnistamisesta ja heidän oikeudestaan erityissuojeluun esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Direktiivissä erityissuojelun tarpeessa olevalla uhrilla tarkoitetaan henkilöä, joka on erityisen altis toissijaiselle ja toistuvalla uhriksi joutumiselle, pelottelulle ja kostotoimille.

Direktiivissä edellytetään, että kaikista uhreista tehdään yksilöllinen arviointi uhrin haavoittuvuuden tunnistamiseksi ja sen arvioimiseksi, mitä erityistoimenpiteitä uhrin suojelemiseksi asiaa esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä käsiteltäessä tarvitaan. Uhripoliittinen toimikunta ehdotti loppuraportissaan, että uhridirektiivin tavoitteiden mukaisesti uhrin oikeuksien turvaamiseksi kehitetään hyviä käytäntöjä ja menettelytapoja, joissa kiinnitetään erityisesti huomiota uhrien erityistarpeisiin.

TAPAUSESIMERKKI – Elinkeinonharjoittaja kielsi fyysisesti vammaista asioimasta liikkeessään

Helsingin hovioikeus tuomitsi 28.2.2014 (Tuomio 486/Dnro R 13/1508) elinkeinonharjoittajan rikoslain perusteella syrjinnästä vammaisuuden perusteella sakkorangaistukseen (20 päiväsakkoa) sekä maksamaan vahingonkorvausta kärsimyksestä 600 € syrjimälleen vammaiselle henkilölle. Rikoksen uhri oli pyörätuolia käyttävä henkilö, joka olisi mennyt henkilökohtaisen avustajansa saattamana myymälään ostoksille. Elinkeinonharjoittaja oli asettanut myymälänsä ovelle kyltin, jossa kiellettiin pyörätuolin käyttö myymälässä. Lisäksi hän huutamalla: ”Mene pois!”, käski vammaista henkilöä poistumaan liikkeestään. Yrittäjä esitti puolustukseksi, että palotarkastaja olisi todennut myymälätilat niin ahtaiksi, että liikkeeseen ei voinut tämän vuoksi tulla pyörätuolilla. Tällainen kieltäminen pyörätuolia liiketiloissa oli käräjäoikeuden mielestä vammaisia henkilöitä syrjivä, koska liikkeenharjoittaja olisi voinut vähäisin muutoksin saattaa myymälätilat sellaisiksi, että niihin on kaikilla ihmisillä mahdollisuus päästä. Helsingin hovioikeus arvioi vastaavasti teon täyttävän rikoslain perusteella vammaisen henkilön syrjinnän rikoksen tunnusmerkistön elinkeinotoiminnassa.

Olennaista on uhrille kohdennettava ja viranomaisten välinen viestintä, uhrien ohjaaminen tarpeenmukaisiin tukipalveluihin, sensitiivinen kohtelu sekä uhrin suojeleminen.

Esitutkintalain 11 luvun 9 a §:ssä säädetään asianomistajan henkilökohtaisesta arvioinnista. Säännös perustuu uhridirektiivin artiklaan 22. Tässä menettelyssä ei arvioida asianomistajan tarvetta saada tukipalveluja, vaan tarvetta ryhtyä erityistoimenpiteisiin asianomistajan suojelemiseksi lisäkäsitykseltä, pelottelulta tai kostotoimilta asiaa esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä käsiteltäessä. Mikäli asianomistajan arvioidaan olevan tällaisen erityisen suojelun tarpeessa, voidaan hänen arvioida tarvitsevan myös tukipalveluja.

YK:n vammaissopimuksen artiklassa 16 taataan vammaisten henkilöiden suoja hyväksikäyttöä, väkivaltaa ja pahoinpitelyä vastaan sekä kotona että kodin ulkopuolella.

Erytishuomio tulee kohdistaa vammaisten naisten ja lasten suojelemaan. Uhripoliittinen toimikunta kuuli loppuraporttia valmistellessaan Invalidiliittoa ja Kehitysvammliaittoa. Invalidiliitto totesi lausunnossaan, että vammaisjärjestöt ovat muistuttaneet toistuvasti YK:n CEDAW-raportoinnin yhteydessä, että kaikki maassamme olevat turvakodit eivät ole esteettömiä, eikä niissä ole saatavilla

vammaisten naisten tarvitsemia apu- ja tukipalveluja päivittäisistä toimista suoriutumisessa. Vammaisen henkilön pääsy turvakotiin saattaa vaarantua myös siksi, että KEELA ei korvaa matkoja turvakotiin ja vammaispalvelulainkaan mukaan ne eivät kuulu korvattaviin matkoihin. Lähin vapaa ja vammaiselle soveltuva turvakotipaikka saattaa pahimmassa tapauksessa sijaita hyvinkin kaukana palvelun tarvitsijasta. Lisäksi tarve turvakotipaikkaan on yleensä hyvin kiireellinen ja syyt tarpeeseen saattavat ilmetä mihin vuorokauden aikaan tahansa. Invalidiliitto on ehdottanut, että tulisi selvittää terveysviranomaisten mahdollisuudet antaa poliisille tarvittaessa tietoja uhrin vammaisuudesta. Tällöin tietojen luovuttamista ei pitäisi katsoa yksityisyyden suojan loukkaukseksi, jos se edistäisi asian selvittämistä vammaisen henkilön kannalta myönteisellä tavalla. Vammaisuus ei aina näy ulospäin, mutta tiedolla olisi merkitystä, koska rikoslain mukaan vammaisuuteen perustuva vaikutinta voidaan mahdollisesti käyttää rangaistuksen koventamisperusteena. Tieto olisi tarpeen myös mahdollisten tukitoimien ja asiantuntijaavun saamisen käynnistämiseksi.

3.2 Esteettömyys ja saavutettavuus

YK:n vammaissopimuksessa esteettömyys on uniikki käsite, koska vastaavaa ei muista yleissopimuksista löydy. Esteettömyys ja saavutettavuus ovat käsitteitä, joita tulee tulkita muita YK:n sopimuksen artikloita vasten. Yksittäisen fyysisesti vammaisen ihmisen kannalta esteettömyys ja saavutettavuus ihmisoikeutena tarkoittavat siten myös mahdollisuutta nauttia muista ihmisoikeuksista ja perusvapauksista.

Esteettömyysartikla jakautuu kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa kuvataan esteettömyys edellytyksenä vammaisen henkilön itsenäiseen elämään ja osallisuuteen, sekä luonnehditaan, mikä on esteettömyyden kohde. Toisessa osassa puolestaan eritellään yksittäisiä toimia, joihin valtio tai yksityiset tahot tulee asianmukaisesti velvoittaa. Syrjintäkiellon toteutuminen edellyttää periaatteessa ympäristön esteettömyyttä. Jotta vammaisen henkilö voi osallistua yhteiskunnan eri toimintoihin yhdenvertaisesti muiden kanssa, hänellä on oltava mahdollisuus esteettömään fyysiseen ympäristöön, kommunikaatioon ja sosiaaliseen ympäristöön. Esteettömyys tulee ymmärtää laajasti ja esteiden poistamisessa tulee huomioida kunkin vammaisryhmän erityistarpeet, jotka saattavat poiketa merkittävästi toisistaan. Esimerkiksi 1.5.2015 voimaan tulleessa viittomakielilaissa säädetään viittomakieltä käyttävien vammaisten henkilöiden oikeuksista ja mahdollisuuksista saada palveluita ja asioida viittomakielellä. Laissa on selvyuden vuoksi viitattu niihin muihin lakeihin, joissa on säännelty viranomaisten ja muiden julkista hallintotehtävää hoitavien tahojen velvollisuudesta järjestää mahdollisuus viittomakielen käyttämiseen ja tulkkaamiseen. Jos esteettömyys olisi otettu aina asianmukaisesti huomioon, niin se helpottaisi vammaisen arkea siten, ettei hänen erikseen tarvitsisi joka kerta perustella erityisiä tarpeitaan.

Vammaisen henkilön arjessa voidaan puhua esteettömyysketjusta, jonka pitäisi mahdollistaa liikkuminen ko-

din, työ- ja opiskelupaikan ja harrastusten välillä. Esimerkiksi liikenne on esteetöntä ja saavutettavaa silloin kun sekä liikenneväline että pysäkki ja asemarakennus ovat vammaisen kannalta esteettömiä. Kaikkien osa-alueiden tulee olla niin fyysisesti kuin viestinnällisesti esteettömiä, mikä otetaan huomioon eri tavoin mm. kynnyksien madaltamisella tai pysäkkikuulutuksin.

ESTEETTÖMYYS JA SAAVUTETTAVUUS (ARTIKLA 9)

1. Jotta vammaiset henkilöt voisivat elää itsenäisesti ja osallistua täysimääräisesti kaikilla elämänalueilla, sopimuspuolet toteuttavat asianmukaiset toimet varmistaakseen vammaisille henkilöille muiden kanssa yhdenvertaisen pääsyn fyysiseen ympäristöön, kuljetukseen, tiedottamiseen ja viestintään, muun muassa tietojen ja viestintäteknologiaan ja -järjestelmiin, sekä muihin yleisölle avoimiin tai tarjottaviin järjestelyihin ja palveluihin sekä kaupunki- että maaseutualueilla. Näitä toimia, joihin sisältyy saavutettavuuden esteiden tunnistaminen ja poistaminen, sovelletaan muun muassa:
 - a) rakennuksiin, teihin, kuljetukseen sekä muihin sisä- ja ulkotiloihin, koulut, asunnot, terveydenhuoltoyksiköt ja työpaikat mukaan lukien;
 - b) tiedottamiseen, viestintään ja muihin palveluihin, sähköiset palvelut ja pelastuspalvelut mukaan lukien.
2. Sopimuspuolet toteuttavat asianmukaiset toimet, joilla:
 - a) kehitetään ja saatetaan voimaan yleisölle avoimien tai tarjottavien tilojen ja palvelujen saavutettavuutta koskevia vähimmäisstandardeja ja -ohjeita ja valvotaan niiden täytäntöönpanoa;
 - b) varmistetaan, että yksityiset tahot, jotka tarjoavat yleisölle avoimia tai tarjottavia tiloja ja palveluja, ottavat huomioon kaikki esteettömyyden osatekijät vammaisten henkilöiden kannalta;
 - c) annetaan sidosryhmille koulutusta vammaisten henkilöiden kohtaamista esteettömyyskysymyksistä;
 - d) tuotetaan yleisölle avoimien rakennusten ja muiden tilojen opastetekstit pistekirjoituksella sekä helposti luettavassa ja ymmärrettävässä muodossa;
 - e) järjestetään avustajia ja muuta apua, mukaan lukien oppaat, lukijat ja koulutetut viittomakielen tulkit, helpottamaan yleisölle avoimien rakennusten ja muiden tilojen esteettömyyttä;
 - f) edistetään muita asianmukaisia vammaisten henkilöiden avustamisen ja tukemisen muotoja tarkoituksena varmistaa heille tiedon saavutettavuus;

- g) edistetään uusien tieto- ja viestintäteknologioiden ja -järjestelmien, myös Internetin, saavutettavuutta vammaisille henkilöille;
- h) edistetään saavutettavien tieto- ja viestintäteknologioiden ja -järjestelmien suunnittelua, kehittämistä, tuotantoa ja jakelua varhaisessa vaiheessa siten, että näistä teknologioista ja järjestelmistä tulee saavutettavia mahdollisimman alhaisin kustannuksin.

Esteettömyysartiklan lisäksi kaksi keskeistä käsitettä liittyvät esteettömyyden edistämiseen vammaisen henkilön arjessa. Kohtuullisella mukautuksella tarkoitetaan vammaisen henkilön ihmis- ja perusoikeuksien edistämiseksi yksittäistapauksessa tehtäviä asianmukaisia järjestelyjä, joilla ei aiheuteta suhteetonta tai kohtuutonta rasitetta itse järjestelijälle. Kaikille sopiva suunnittelu puolestaan

Kaikille sopiva suunnittelu ei sulje pois yksittäisten vammaisten henkilöiden oikeutta saada tarvitsemiaan palveluja.

tarkoittaa tuotteiden, ympäristöjen, ohjelmien ja palvelujen suunnittelua sellaiseksi, että kaikki ihmiset voivat niitä käyttää mahdollisimman laajasti ilman mukautuksia tai erikoisjärjestelyä. Kaikille sopiva suunnittelu ei sulje pois yksittäisten vammaisten henkilöiden oikeutta saada tarvitsemiaan apuvälineitä. Kaikille sopiva suunnittelu eli Design for All (DfA) tai Universal design tarkoittaa erilaisten asioiden suunnitteluvaiheessa tapahtuvan esteettömyyden huomioonottamista. Tätä varten Suomessa mm. arkkitehtikoulutukseen on syytä saada pakollinen esteettömyysosio. Jo olemassa olevan rakennuksen muuttaminen myöhemmin esteettömäksi on kalliimpi ratkaisu kuin kaikille esteettömän rakennuksen suunnittelu ja toteutus. Kaikille sopiva suunnittelu edesauttaa niin fyysisesti vammaisten, kuin vanhus- ja lastenrattaitaan työntävien vanhempien liikkumista esteettömissä rakennuksissa. Kaikille sopiva suunnittelu on luonteeltaan yleistä ja tavallaan kohtuullisen mukautuksen kääntöpuoli.

Seuraavaksi havainnollistetaan esimerkein, miten yhden oikeudellisesti merkittävän ihmisoikeuden eli esteettömyyden toteutumatta jääminen vaikuttaa toisen oikeuden toteutumiseen:

Esimerkki 1

Yleissopimuksen sanan- ja mielipiteen vapaus (21 art.) sekä osallistuminen poliittiseen elämään (29 art.) eivät toteudu, mikäli aineisto internetissä ei ole saavutettavassa muodossa aistivammalle tai heppolukuista ja ymmärrettävää kognitiivisista rajoitteista kärsivälle henkilölle.

Esimerkki 2

Oikeussuojan saavutettavuus (13 art.) jää kokonaan toteutumatta, jos tuomioistuimen kärjäsalin on liikuntara-

joitteiselle henkilölle fyysisesti esteellinen ovien kapeuden takia tai jos aistivammaisen henkilön kärjäoikeuden laatimia asiakirjoja ei toimiteta hänelle saavutettavassa muodossa lainkaan tai niin myöhään, että valitus-aika jää normaalia lyhyemmäksi. Viittomakieltä käyttävien henkilöiden oikeuksista säädetään mm. esitutkintalaissa, oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetussa laissa, tukintavankeuslaissa ja vankeuslaissa.

Esimerkki 3

Osallistuminen kulttuurielämään (30 art.), kuten elokuvateatterin esittämään näytökseen pääsy voidaan evätä sähköpyörätuolin käyttäjältä kestävästi perustein turvallisuusmääräyksiin vetoamalla, jolloin rikotaan myös yleissopimuksen 5 artiklan laajaa syrjintäkielto-säännöstä.

Tapausesimerkki - YK:n vammaiskomitean ratkaisu Ruotsin rakentamismääräysten poikkeamisesta vammaisen naisen terapiauima-altaan rakentamiseksi kuntoutusta varten

YK:n vammaiskomitea arvioi ratkaisussaan H.M. vastaan Ruotsi (Valitus nro 3/2011, tuomio 21.5.2012) kohtuullisia mukautuksia siten, että vaikeasti vammaisella naisella oli oikeus laajentaa kotiaan ja teettää oma uima-allas vesiterapian ja kuntoutuksen toteuttamiseksi sekä poiketa maankäyttösuunnitelmasta. Komitean mukaan Ruotsin rakentamislainsäädännössä sallittu poikkeus rakentaa uima-allas vammaisen kuntoutuksen takia oikeutti vammaisen henkilön rakentamaan sellaiselle naisen omistamalle kiinteistölle, jolle alun perin maankäyttösuunnitelman mukaan ei saanut rakentaa. Kyse oli kohtuullisesta mukautuksesta, joka tuli sallia tapauksessa. Tiivistetysti uima-altaan rakentamisessa kyse oli vaikeavammaisen naisen terveydentilan ylläpitämisestä ja kuntoutuksen edistämisestä eikä mukavuussyistä tai virkistykseen takia rakennettavasta uima-altaasta.

3.2.1 Esteettömyys ja saavutettavuus yleisesti Suomen lainsäädännössä

Esteettömyyttä ja saavutettavuutta ei määritellä Suomen perustuslaissa samalla tavalla kuin yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö ilmenee perustuslain 6 §:ssä. Esteettömyys käy kuitenkin ilmi erilaisten taloudellisten, sosiaalisten, sivistyksellisten sekä kansalais- ja poliittisten oikeuksien toteutumisessa. Perustuslain 16 §:ssä mainitut sivistykselliset oikeudet, kuten oikeus saada kykyjen ja erityisten tarpeiden mukaisesti muutakin kuin perusopetusta voivat jäädä fyysisesti vammaisen henkilön kohdalla toteutumatta, jos jatko-opiskelupaikka on esimerkiksi fyysisesti esteellinen.

Tapausesimerkki - YK:n vammaiskomitean ratkaisu pankkiautomaattien esteettömyydestä vammaisille Unkarissa

YK:n vammaiskomitea antoi ratkaisun S.N. ja P.T. vastaan Unkari (valitus nro 1/2010) katsoi, ettei Unkari ollut varmistanut pankkiautomaattien esteettömyyttä ja saavutettavuutta näkövammaisille (automaateissa ei pistekirjoitusta tai ääniavustusta), joten Unkari oli toiminut vastoin 9 esteettömyysartikkelia. Komitea suositteli sopimuspuolta mm. laatimaan minimistandardit pankkipalvelujen esteettömyydestä ja saavutettavuudesta sekä varmistamaan lainsäädäntötoimin pankkipalveluiden asteittaisen toteutumisen vammaisille henkilöille. Vammaisilla on oltava yhdenvertaiset mahdollisuudet asioida pankkiautomaateilla. Tämäkin komitean ratkaisu osoittaa, että kukin vammaissopimuksen osapuoli toteuttaa sitä oman oikeusjärjestyksensä ja samalla taloudellisten resurssiensa puitteissa, koska komitea hyväksyi vaiheittaisen toteuttamisen.

Vuoden 2017 hankintalaki velvoittaa kiinnittämään huomiota esteettömyyteen vammaisten henkilöiden kannalta julkisissa hankinnoissa, kun hankitaan tavaroita tai palveluita. YK:n vammaiskomitea on antanut suosituksen YK:n vammaissopimuksen esteettömyysartiklan 9 soveltamisesta siten, että esteettömyys julkisissa hankinnoissa pitää nähdä vammaisten henkilöiden positiivisena erityiskohteluna.

Rakennetun ympäristön esteettömyyttä koskeva lainsäädäntö

aankäyttö- ja rakennuslaki sääntelee varsin yleisesti rakennetun ympäristön esteettömyydestä. Tämä lain nojalla on säädetty yksityiskohtainen asetus. Valtioneuvoston asetus rakennusten esteettömyydestä (241/2017) ja sen soveltamisen tueksi laadittu ohjeistus sääntelee lainsäädännön tasolla velvoittavasti. Sääntely on varsin yksityiskohtaista ja kattaa mm. rakennuksen sisään tuloväylät, sisäänkäynnin, ovet, rakennuksen sisällä olevat kuluväylät, tietyin edellytyksin hissien ja sen mitat, asuinrakennuksen WC- ja pesutiloista sekä kokoontumis- ja majoitustilat. Esteettömyys on ihmisoikeus, mutta sen loukkaamisesta lainsäädännössä ei ole taloudellisia tai muitakaan sanktioita. Tämä valuvika pitäisi korjata lainsäädännössä nimenomaisesti ja myös rakentamisen valvontaan kiinnittää enemmän huomiota käytännössä. Ruotsin yhdenvertaisuuslaki tuntee termin bristande tillgänglighet (esteettömyyden loukkaus), joka katsotaan vammaisia henkilöitä koskevaksi syrjinnäksi.

Todettakoon, että rakennetun ympäristön esteettömyys tulee myös käsittää laajasti. Siksi siihen luetaan myös tilojen hahmotettavuuden parantaminen, valaistuksen ja

akustisten olosuhteiden kehittäminen sekä ympäristössä liikkumisen mahdollistavan saavutettavan tiedon järjestäminen.

3.2.2 Vammaispalvelulain ja -asetuksen esteettömyyteen liittyvät näkökohdat

Vammaispalvelulain 6 §:ssä asetettiin velvoite kunnalle vammaisten elinolojen kehittämistä poistamalla epäkohtia ja haittoja, jotka rajoittavat vammaisen henkilön toimintamahdollisuuksia ja osallistumista. Lain 7 § koski palvelujen kehittämistä siten, että kunnan oli huolehdittava yleisten palvelujen soveltavuudesta myös vammaisille henkilöille. Kyse oli näin ollen rakenteellisista vammaispalveluista, joilla pyrittiin osaltaan vastaamaan vammaisten ihmisoikeuksien toteutumiseen mm. rakennusvalvonnan ja kaavoituksen sekä maankäytön keinoin. Tosiasiassa myöhemmin voimaan astuneet perusoikeusuudistukset ja 1990-luvun puolivälissä luodut rakentamiseen liittyvät säädökset ovat ajaneet edellä mainittujen lainkohtien ohi. Siitä huolimatta vammaispalvelulain syntyäikoina ne ovat nostaneet esiin tärkeän vammaisten ihmisoikeusnäkökulman.

Rakennetun ympäristön esteettömyyteen kuuluvat myös vammaispalvelulain 9 §:n mukaiset asunnon muutostyöt vaikeavammaisuuden kriteerit täyttävälle hakijalle. Ne kattavat välttämättömän tarpeen erinäisten koneiden ja laitteiden hankkimiseksi. Vammaispalveluasetuksessa yksilöidään tarkemmin mitä asunnon muutostyöt koskevat.

Tapausesimerkki

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies otti kantaa ratkaisussa (15.12.2008, Dnro 1569/4/07) asiamiespostin toimitilojen liikkumisesteettömyyteen. Asiamiespostilla tarkoitetaan jotakin yritystä, joka sivutyönään hoitaa postipalveluja noudattaen postipalvelulaissa olevia säännöksiä. Tällainen asiamiesposti oli esteellinen ja sisäänkäynti pyörätuolilla oli mahdotonta, koska tilassa oli käsikäyttöiset ovet ja korkeat kynnykset. Eduskunnan apulaisoikeusasiamies katsoi postipalveluiden järjestämisen tapauksessa olevan perustuslain 6 §:n syrjintäkiellon vastainen, koska liikkumisesteettömyys on yksi rakentamiselle asetettuja keskeisiä vaatimuksia. Hänen mielestään ei ollut mielekäästä puhua postipalvelulain tarkoittamasta hyvälaatuisesta postipalvelusta, jos kaikilla ei liikuntarajoitteesta johtuen ole ollut samanlaista mahdollisuutta päästä palvelun piiriin. Ratkaisusta käy ilmi, että esteettömyyssäännöstä sellaisenaan ei ole kirjoitettu perustuslakiin, mutta perustuslain 6 §:n syrjintäkieltosäännös ajaa saman asian. Näin ollen esteellinen liiketila on ihmisoikeuskysymys ja katsotaan liikkumisrajoitteisen henkilön syrjinnäksi.

Tapausesimerkki – Yhdenvertaisuusvaltuutetun kannanotto hätäpoistumisteiden korjaamiseen esteettömäksi

Yhdenvertaisuusvaltuutettu Kirsi Pimiä otti kantaa Paloheinäntunnelin hätäpoistumisteiden korjaamiseen (Helsinki) syksyllä 2015. Tapauksessa liikkumisrajoitteinen henkilö pystyi liikkumaan tunnelissa sijaitsevalle bussipysäkille ja nousemaan bussiin, mutta hätätilanteessa ei ole ollut mahdollista käyttää itsenäisesti tunnelin hätäpoistumisteitä reitillä olevien kynnysten takia. Vammaisjärjestö Kynnys ry kanteli tästä tilanteesta yhdenvertaisuusvaltuutetun toimistolle elokuun alussa ja yhdenvertaisuusvaltuutettu teki ehdotuksen HSL:lle. HSL hyväksyi sen ja ryhtyi toimenpiteisiin hätäpoistumistien muuttamiseksi esteettömäksi. Noin kuukauden kuluessa asia oli ratkennut vammaisten kannalta yhdenvertaisesti ja esteettömyyden eduksi.

Tapausesimerkki – Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnan ratkaisu liikuntavammaisen syrjinnästä ravintolapalveluissa

Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta katsoi ratkaisussaan (Dnro 1/2016, 31.3.2016) ravintolan syrjineen liikuntavammaisia, koska esteetön WC (nk. inva - WC) oli ollut varastokäytössä. Tapauksessa oli ilmennyt, että esteetön WC oli ollut tavaravarastona ja että WC:n ovesta oli puuttunut opaste. Myöskään ravintolan henkilökuntaan kuulunut tarjoilija ei ollut tiennyt esteetön WC:n sijaintia. Siten pyörätuolin-käyttäjä ei ollut voinut käyttää ravintolan esteetöntä WC:tä asioidessaan ravintolassa. Lautakunta antoi ravintolalle kieltopäätöksen yhdenvertaisuuslain 8 §:n nojalla vammaisuuden perusteella tapahtuneesta syrjinnästä.

Tiivistetysti voi todeta, että vammaisille henkilöille suunnitellut esteettömyysratkaisut eivät ole läheskään aina vammaisten käytettävissä. Invalidiliitto on saanut jäsenistöltään palautetta siitä, että esteettömiä autopaikkoja eli nk. inva-parkkipaikkoja on käytetty kesäisin marjanmyyntipaikkoina ja talvisin lumen kaatopaikkoina sekä mitä kummallisimmassa myynnin edistämisen tarkoituksessa esim. poro oli kytketty liekaan esteetön autopaikan osoittavaan kylttiin joitain vuosia sitten!

3.2.3 EU:n esteettömyysdirektiivi – sähköisten tavaroiden ja palveluiden ehtoilla?

Euroopan unionin komissio on antanut konkreettisen ehdotuksen esteettömyysdirektiiviksi Euroopan parlamentille ja neuvostolle (kauan odotettu European Accessibility Act) vuoden 2015 lopulla. Tarkoituksena on edistää vammaisten ja eri tavoin toimintarajoitteisten henkilöiden mahdollisuuksia hankkia esteettömiä ja saavutettavia palveluita sekä tavaroita EU:n alueella siten, että toteutetaan myös EU:n perustamissopimuksissa mainittu henkilöiden liikkumisvapausoikeus.

EU:n esteettömyysdirektiivissä vammaisuus on määritelty kuten YK:n vammaissopimus edellyttää, koska EU on ratifioinut vammaissopimuksen jo aiemmin. Samoin aiemmin käsitelty kaikille sopiva suunnittelu on kirjattu ehdotukseen. Palvelut ja tavarat, joiden esteettömyysvaatimuksia esteettömyysdirektiivi koskee, liittyvät pääasiassa rajat ylittäviin digitaalisiin palveluihin, kuten esimerkiksi yleiskäyttöisiin tietokonelaitteisiin, itsepalveluperiaatteella toimiviin pankkiautomaatteihin, matkalippuautomaatteihin ja lähtöselvitysautomaatteihin, sähköisiin pankkipalveluihin, mediapalveluihin, puheliiniin ja telepäätelaitteisiin, sähköisiin kirjoihin ja verkko-kauppaan.

Lähtökohtaisesti EU:n komission ehdotuksessa Euroopan parlamentin ja neuvoston esteettömyysdirektiivissä pääpaino on sähköisten tuotteiden ja palveluiden esteettömyysvaatimuksissa, jolloin kokonaisvaltainen näkemys mm. esteettömyysketju jää huomioimatta. Rakennetun ympäristön esteettömyys jää vapaa-ehtoiseksi, vaikka YK:n vammaissopimus ei erittele esteettömyyttä pakolliseen ja vapaaehtoiseen osioon. Vammaisten ihmisten tarpeet eivät näy ehkä riittävällä tavalla direktiiviehdotuksessa. Päinvastoin erilaisten suojalausekkeiden avulla taloudelliset toimijat voivat itse varsin vapaasti päättää muokataanko heidän tuotteitaan ja palveluitaan esteetömiksi. Vastaukseksi annetaan ehkä liian helposti CE-merkintä.

3.3 Vammaiset naiset ja vammaiset lapset

Vammaisten naisten ja tyttöjen asemaan sekä sukupuoli-näkökulmaan on kiinnitetty YK:n vammaissopimuksessa huomiota sukupuolesta johtuvan erityisen haavoittuvan aseman vuoksi. Erityisen haavoittuvassa asemassa ovat myös muut vammaiset lapset, pojat tai maahanmuuttajataustaiset lapset, jolloin painoarvoa annetaan ensisijaisesti kaikissa vammaisia lapsia koskevissa asioissa lapsen edulle. Lapsen mielipide tulee ottaa huomioon hänen ikänsä ja kehitystään vastaavasti.

Sukupuolinäkökulma on mainittu yleissopimuksen johdanto-osassa kohdissa q) ja s). Kohdassa q) todetaan, että vammaiset naiset ja tytöt ovat sekä kotona että kodin ulkopuolella suuremmissa vaaroissa joutua väkivalan ja erilaisen hyväksikäytön kohteiksi. Kohta s) puolestaan sisällyttää sukupuolinäkökulman läpileikkaavaksi teemaksi. Teeman läpileikkaavuudella tarkoitetaan, että vammaisten naisten ja tyttöjen kohdalla tarkastellaan jokaista sopimusartikkelia sukupuolinäkökulma huomioon

ottaen. Vammaisten tyttöjen asemaan on YK:n vammais-sopimuksessa kiinnitetty erityistä huomiota, koska heidän kohdallaan sovelletaan sekä vammaisia naisia koskevia että vammaisia lapsia koskevia säännöksiä.

Henkilön identiteetti rakentuu yksilöllisistä ominaisuuksista. Ne voivat olla hyvinkin haavoittuvia, jollaiseksi esimerkiksi sukupuoli-identiteetti usein mielletään. Sukupuoleen perustuva syrjintä on aina sukupuoli-identiteettiä loukkaavaa. Tämä tarkoittaa, että vammaisen naisen tai tytön syrjintä on yhtä aikaa moninkertaista ja erityisen törkeää, koska syrjintäperusteita on tällöin kaksi eli vamma ja sukupuoli. YK:n vammaisopimuksen yhtenä tavoitteena on voimaannuttaa vammaiset naiset pitämään oikeuksistaan kiinni. Voimaantumisen voi ymmärtää henkilön vahvistuvana tunteena yhteisöön kuulumisesta huolimatta vammasta tai sairaudesta aiheutuvasta rajoitteesta.

VAMMAISET NAISET (ARTIKLA 6)

1. Sopimuspuolet tunnustavat, että vammaisiin naisiin ja tyttöihin kohdistetaan moninkertaista syrjintää, ja toteuttavat toimia varmistaakseen, että vammaiset naiset ja tytöt voivat nauttia täysimääräisesti ja yhdenvertaisesti kaikista ihmisoikeuksista ja perusvapauksista.
2. Sopimuspuolet toteuttavat kaikki asianmukaiset toimet varmistaakseen naisille täysimääräisen kehittymisen, etenemisen ja voimaantumisen, tarkoituksena taata, että naiset voivat käyttää tässä yleissopimuksessa tunnustettuja ihmisoikeuksia ja perusvapauksia sekä nauttia niistä.

Vammaisella naisella on:

- moninkertainen riski joutua syrjinnän kohteeksi sekä vamman että sukupuolen perusteella ja siitä johtuen he ovat ryhmänä kaikkein heikoimmassa asemassa
- moninkertainen riski joutua syrjityksi työpaikalla ja koulutuksessa sekä terveydenhuollossa
- moninkertainen riski tulla raiskatuksi, pahoinpidellyksi sekä kotonaan että kodin ulkopuolella ja tullapakotetuksi avioliittoon vastoin tahtoaan tai joutua tahtomattaan kansainvälisen ihmiskaupan uhriksi
- moninkertainen riski joutua sopimattoman ja seksuaalisesti värityneen koskettelun uhriksi, koska syntymästä asti vammaisiin henkilöihin kohdistuu muitaenemmän fyysistä koskettelua
- moninkertainen riski joutua elämään syntymästään saakka köyhyydessä ja riittämättömän elintason turvin työelämän ulkopuolella

Suomen perustuslain 6 §:n mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä eikä ketään saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Vamma ja sukupuoli esiintyvät siis erillisinä syrjintäperusteina, mutta niiden samanai-

kaista päällekkäisyyttä ei oteta laissa huomioon.

YK:n vammaisopimuksen 17 artiklan mukaan jokaisella vammaisella on oikeus ruumiilliseen ja henkiseen koskemattomuutensa kunnioittamiseen yhdenvertaisesti muiden kanssa. Tutkimukset osoittavat, että seksuaalirikos kohdistuu tyypillisesti naisiin ja tyttöihin, mutta toisinaan myös poikiin. Suomen rikoslain seksuaalirikossääntösten muutoksella on merkitystä lain tasolla vammaisten ihmisten seksuaalisen itsemääräämisoikeuden aiempaa vahvempaan oikeussuojaan. Ensinnäkin puolustuskyvyttömän henkilön seksuaalinen hyväksikäyttö katsotaan ankarammin rangaistavaksi raiskaukseksi. Toiseksi lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö tulkitaan lähtökohteisesti törkeäksi. Näiden sääntömuutosten tavoitteena on yhdenmukaistaa oikeuskäytäntöä ja ennaltaehkäistä rikoksia sekä lisätä tietoisuutta siitä, että vammaiseen henkilöön tai vammaiseen lapseen kohdistuva seksuaalirikos on erityisen paheksuttava ja vakava teko. Ihmisoi-keusloukkauksen kohteeksi joutuneelle tämä merkitsee oikeusturvan parantumista.

Samalla on syytä painottaa, että täysi-ikäisen vammaisen henkilön seksuaaliseen itsemääräämisoikeuteen kuuluu siitä päättäminen, kenen kanssa ryhtyy vapaaehtoiseen seksuaaliseen kanssakäymiseen vai ryhtyykö lainkaan. Vammaisilla henkilöillä on täysi oikeus perheen perustamiseen ja oikeus hankkia lapsia.

Tapausesimerkki

Pyörätuolia käyttävä vammaisen nainen tanssi ravintolassa miehen kanssa. Ravintolan vahtimestari tuli huomauttamaan naiselle, että pyörätuoli on turvallisuusriski muille tanssijoille.

Toimenpiteet: vahtimestarin vammaista syrjivästä käytöksestä huomautettiin hänen työnantajalleen. Vammaisjärjestöllä on mahdollisuus antaa vammaisuuden kohtaamisesta koulutusta ravintolan henkilökunnalle.

Rikoslain seksuaalirikossääntelyn epäkohta – laitoksissa olevat vammaiset eriarvoisessa asemassa oikeussuojan tason suhteen.

Rikoslain raiskausta ja törkeää raiskausta koskevat pykälät on uudistettu vuonna 2014. Rikoslain 20 luvun 1 §:n mukaan henkilö, joka pakottaa toisen sukupuoliyhteyteen käyttämällä henkilöön kohdistuvaa väkivaltaa tai sen uhkaa, on tuomittava vankeuteen 1-6 vuodeksi. Raiskauksesta tuomitaan myös henkilö, joka on sukupuoliyhteydessä käyttämällä hyväkseen sitä, että toinen on esimerkiksi vammaisuutensa tai muun avuttoman tilan takia kykenemätön puolustamaan itseään tai ilmaiseemaan tahtoaan.

Lakiuudistuksesta huolimatta jäi kuitenkin pääosin voimaan rikoslain 20 luvun 5 §, jossa säädetään seksuaali-

sesta hyväksikäytöstä. Ensinnäkin tunnusmerkistön soveltaminen edellyttää tekijältä määrättyä asemaa tai riippuvuussuhdetta suhteessa uhriin (esim. hoitovastuussa oleva työntekijä). Toiseksi todetaan tämän aseman hyväksikäyttäminen, jolla taivutetaan sukupuoliyhteyteen tai ryhtymään muuhun seksuaalista itsemääräämisoikeutta olennaisesti loukkaavaan seksuaaliseen tekoon tai alistumaan sellaisen teon kohteeksi sairaalassa tai hoitolaitoksessa oleva uhri, jonka kyky puolustaa itseään taikka muodostaa tai ilmaista tahtoaan on sairauden, vammaisuuden tai muun heikkoudentilan vuoksi olennaisesti heikentynyt. Tällöin tekijä on tuomittava seksuaalisesta hyväksikäytöstä sakkoon tai vankeuteen enintään neljäksi vuodeksi. Seksuaalisen hyväksikäytön tunnusmerkistöön sisältyy mm. tahdonvastainen sukupuoliyhteys, joka on päällekkäinen ankarammin rangaistavan raiskauksen tunnusmerkistön kanssa.

Tiedetään, että vammaisten henkilöiden, erityisesti vammaisten naisten, riski joutua seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi on moninkertainen verrattuna ei-vammaisiin henkilöihin. Kehitysvammaisten henkilöiden kohdalla riski on jopa kymmenkertainen. Myös hoitolaitoksissa tapahtuu eriasteisia seksuaalirikosten tunnusmerkistön täyttäviä tekoja. Tapaukset jäävät monesti pimentoon asian arkaluontoisuuden vuoksi, mutta myös siksi, että tällaisten tekojen kohteena olevat henkilöt ovat monesti alisteisessa ja hyvin riippuvaisessa asemassa tekoihin syyllistyneisiin ihmisiin. Oikeuskäytännössä on myös vakiintunut tapa mitata rangaistukset seksuaalirikoksissa rangaistusasteikon alarajan tuntumasta.

YK:n kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen (CEDAW; Naisten oikeuksien sopimus) alainen Naisten syrjinnän poistamista käsittelevä komitea on vuonna 2014 antamassaan seitsemännessä määräaikaisraportissaan ilmaissut huolensa siitä, että rikoslaisissa määritellään raiskaus edelleen tekijän käyttämän väkivallan asteen mukaan sen sijaan, että se määriteltäisiin uhrin suostumuksen puuttumisen perusteella.

Raportissa pidetään epäkohtana myös sitä, että rikoslain muutosesityksessä määritellään edelleen rikosentekijän aseman perusteella tapahtuva seksuaalinen kanssakäyminen seksuaaliseksi hyväksikäytöksi eikä raiskaukseksi, mikä johtaa lieviin rangaistuksiin mm. tapauksissa, joissa rikosentekijän teko kohdistuu laitosisolusuhteissa heikommassa asemassa oleviin henkilöihin, erityisesti vammaisiin naisiin.

CEDAW-komitea päätyi raportissaan suosittelemaan raiskausrikosten tunnusmerkistön muuttamista. Invalidiliitto puolestaan on esittänyt, että rikoslain 20 luvun 5 §:n mukaisissa vammaisiin henkilöihin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa sovellettava alakohta kumottaisiin tai ainakin seuraamustasoa nostettaisiin merkittävästi vastaamaan raiskauksiksi nimettyjen tekojen rangaistavuutta.

Terveydenhuollon laitteiston esteellisyys ja hoitohenkilökunnan asenteet voivat loukata vammaisten naisten oikeutta elämään

Iso-Britanniassa on selvitetty CP-vammaisten ihmisten

lisääntynyttä kuolevuutta eri sairauksiin suhteessa valtaväestöön. Strauss tutkimusryhmineen havaitsi jo vuonna 1999, että CP-vammaisilla naisilla on jopa kolme kertaa suurempi riski kuolla rintasyöpään verrattuna valtaväestöön, minkä voi aiheuttaa puutteellinen seulonta ja hoito. Myös Suomessa on vihdoin ryhdyttävä kiinnittämään huomiota aikuisten vammaisten naisten rintasyöpän ehkäisyyn riittävän varhaisessa vaiheessa, koska asenteista ja joukkotarkastuspaikkojen esteellisyyksistä johtuen puutteita näiltä osin on osoitettavissa.

Tutkimuslaitteet ovat usein esteellisiä ja vammaisen naisen on niihin vaikea päästä. Laissa säädetyn kansanterveystyön parantaminen vammaisten naisten yksilöön ja elinympäristöön kohdistuvana terveyden edistämisenä edellyttää tällöin rintasyöpäseulontaan liittyvien tutkimuslaitteiden esteettömyyttä. Lisäksi terveydenhuollossa kiinnitetään liikaa huomiota vammasta johtuviin toimintarajoitteisiin, jolloin muut terveydenhuollon palvelut uhkaavat jäädä saavuttamatta. Monet vammaisen naisen rintasyöpän esiasteet voivat jäädä havaitsematta ja ne voidaan pahimmillaan tulkita vammaan kuuluviksi. Vammaisten naisten hyvinvointi lisääntyy, kun seulonta ja riittävän varhaisessa vaiheessa aloitettu hoito toteutetaan asianmukaisesti.

Istanbulin sopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ehkäisemiseksi

Naisiin kohdistuvan väkivallan sekä perheväkivallan ehkäisemistä ja torjumista koskeva Euroopan neuvoston yleissopimus (ns. Istanbulin sopimus) astui voimaan Suomen osalta 1.8.2015. Se on ensimmäinen eurooppalainen naisten oikeuksiin keskittyvä ihmisoikeussopimus. Siinä tarkastellaan naisiin kohdistuvaa ja perheväkivaltaa aivan samoin kuin YK:n kansainvälisessä vammais-sopimuksessa vammaisten henkilöiden asemaa perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta. Istanbulin sopimuksen tavoitteiden toteuttamisen edistämiseksi luodaan erityinen seurantajärjestelmä, aivan kuten YK:n vammais-sopimuksen osalta sen valinnaisessa lisäpöytäkirjassa on perustettu jäljempänä kohdassa 4.1 kuvattu valvontamekanismi.

Istanbulin sopimus sisältää lukuisia naisiin kohdistuvia väkivallantekoja koskevia määräyksiä. Lisäksi sopimukseen sisältyy ennalta ehkäisevää puuttumista ja hoito-ohjelmia koskevia määräyksiä. Sopimuksen tavoitteena on myös tukea ja auttaa lainkäyttöviranomaisia ja järjestöjä toimimaan tehokkaasti yhteistyössä yhtenäisen lähestymistavan omaksumiseksi pyrittäessä poistamaan naisiin kohdistuvaa perhe- ja lähisuhteiden väkivaltaa. Istanbulin sopimuksen hengessä Suomessa säädettiin jo ennen sopimuksen voimaantuloa laki valtion varoista maksettavasta korvauksesta turvakotipalvelujen tuottajille. Laki astui voimaan 1.1.2015 ja sen tarkoituksena on turvata valtakunnallisesti laadukkaat ja kokonaisvaltaiset turvakotipalvelut henkilöille, joihin kohdistuu lähisuhteessa väkivaltaa tai jotka elävät tällaisen väkivallan uhan alla.

Valkoisen miehen taakka – kulttuurinen tekijä

Perinteisesti hyvinvoinnin mittarina on tarkasteltu valkoisen miehen taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä mahdollisuuksia sekä yhteiskuntaan osallistumista. Tämän jälkeen arvioidaan kuinka kaukana ollaan tästä normista ja mitä pitäisi tehdä, jotta tavoitteeseen päästään. Myös kauneushanteet ovat heijastelleet eurooppalaista länsimaista kulttuuria varsin pitkään. Sopii kysyä, kuinka hyvin valkoinen mies kantaa taakkansa? Kansainvälisen ihmisoikeustilanteen kannalta on merkittävää, että tietyt kaikkein heikoimmassa asemassa olevat ihmisryhmät, kuten naiset, lapset sekä vammaiset otetaan huomioon kansainvälisten ihmisoikeussopimusten kohderyhminä ja heille taataan yhdenvertaiset oikeudet muiden kanssa.

Vammaisten henkilöiden lisäksi YK on jo aiemmin laatinut muun muassa naisia, lapsia ja rotusyrjinnän poistamista koskevat omat ihmisoikeussopimukset, joihin Suomikin on liittynyt. Kyse ei ole näin ollen erityisesti valkoisen miehen taakan kannattelusta ainakaan enää kansainvälisten oikeusnormien tasolla tarkasteltuna, vaan kaikkien ihmisten ihmisoikeuksien noudattamisen turvaamisesta ja lakitekstin muuttamisesta teoiksi myös käytännössä. "Not laws in books rather than in action! (Ei lait kirjoissa, vaan pikemminkin käytännössä.) YK:n vammaissopimuksen yleisenä periaatteena tunnetaan miesten ja naisten välinen tasa-arvo (kohta g). Kulttuurinen tekijä eli pyrkimys valkoisen miehen elintasoon on tasoittumassa kansainvälisen ihmisoikeuskehityksen myötä.

VAMMAISET LAPSET (ARTIKLA 7)

1. Sopimuspuolet toteuttavat kaikki tarvittavat toimet varmistaakseen, että vammaiset lapset, tytöt ja pojat, voivat nauttia kaikkia ihmisoikeuksia ja perusvapauksia täysimääräisesti ja yhdenvertaisesti muiden lasten kanssa.
2. Kaikissa vammaisia lapsia koskevissa toimissa on otettava ensisijaisesti huomioon lapsen etu.
3. Sopimuspuolet varmistavat, että vammaisilla lapsilla on oikeus vapaasti ilmaista näkemyksensä kaikissa heihin vaikuttavissa asioissa ja että heidän näkemyksilleen annetaan asianmukainen painoarvo heidän ikänsä ja kypsyytensä mukaisesti, yhdenvertaisesti muiden lasten kanssa, ja että heillä on oikeus saada vammaisuutensa ja ikänsä mukaista apua tämän oikeuden toteuttamiseksi.

Lisäksi YK:n vammaissopimuksen johdanto-osan r) -kohdassa muistutetaan valtioita lapsen oikeuksia koskevaan yleissopimukseen liittyvistä velvoitteista ja yleisenä sopimuksen läpileikkaavana periaatteena (3 art. h –kohta) on nostettu esiin vammaisten lasten kehittyvien kykyjen ja sen kunnioittaminen, että heillä on oikeus säilyttää identiteettinsä. Näille seikoille annetaan erityistä painoarvoa lapsen perhettä ja koulutusta koskevissa artikloissa, mutta myös erilaisen vammaisen lapsen hyväksikäytön torjuntaan liittyvissä artikloissa.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) analyysi kouluterveyskyselyn tuloksista 2017 – seurantatietoa vammaisten lasten oikeuksien toimeenpanossa

THL arvioi kouluterveyskyselyn tuloksia vuonna 2017 yläluokkalaisten, lukiolaisten ja ammatillisessa oppilaitoksissa opiskelevien nuorten kohdalla, jotka olivat ilmoittaneet vähintään yhden toimintarajoitteen seuraavien indikaattorien mukaan: nähdä, kuulla, kävellä noin 1/2 km, muistaa, oppia uusia asioita tai keskittyä. Vastaajien määrä 8. ja 9 lk. oli n. 73.680 ja lukion 1. ja 2. lk. oli 34.961 sekä ammattioppilaitos oli 1. ja 2. lk. 31.188. .

Siten 14 %:lla vastaajista oli vähintään 1 vakava toimintarajoite.

Päälöydöksinä kouluterveyskyselystä todetaan, että toimintarajoitteiset nuoret ovat muita nuoria harvemmin tyytyväisiä elämäänsä ja tuntevat useammin yksinäisyyttä sekä kokevat terveydentilansa muita huonommaksi. He kärsivät useammin ahdistuneisuudesta ja pitävät koulunkäynnistä muita vähemmän sekä kokevat muita useammin syrjivää kiusaamista, fyysistä uhkaa ja seksuaalista väkivaltaa. Huolestuttavinta oli, että he kokevat saavansa kouluterveydenhuollosta muita vähemmän tukea ja apua.

Kouluterveyskyselyn perusteella syrjivää kiusaamista kokeneista 53 %:lla oli liikuntavamma ja 37 %:ia liikuntavammaisista nuorista koki fyysistä väkivallan uhkaa koulussa. Näitä seurantatietoja tulee hyödyntää YK:n vammaissopimuksen artiklan 7 vammaisten lasten oikeuksien toimeenpanossa ja artiklan 31 Tilastot ja tiedonkeruu systemaattisessa toteuttamisessa vammaisten henkilöiden hyödyksi.

Tapausesimerkki

Eduskunnan oikeusasiamies katsoi ratkaisussaan (Dnro 3382/4/15, 21.12.2016), että harvinaista albinismia sairastavalla lapsella oli oikeus saada ultraviolettisäteilyä estäviä vaatteita lääkinnällisen kuntoutuksen apuvälineinä. Hoidon järjestämisessä oli siten puutteita. Pätevänä ratkaisuna ei voitu pitää vanhemmalle terveydenhuollosta ja päiväkodista annettua neuvoa pitää lasta sisätiloissa, koska yhdenvertaisuus muihin lapsiin nähden edellytti mahdollisuutta leikkiä ulkona.

3.4 Oikeus osallistua poliittiseen ja julkiseen elämään

Jo antiikin kreikkalaisissa kaupunkivaltioissa ajateltiin itseään koskevien päätösten ja poliittisen osallistumisen kuuluvan vapaan miehen kansalaisuuteen. Maailma on näistä ajoista onneksi muuttunut ja tänä päivänä myös vammaisen naisen ja vammaisen miehen kansalaisoikeuteen kuuluu tuo vapausoikeudeksi luonnehdittu

oikeus osallistua poliittiseen ja julkiseen elämään yhdenvertaisesti muiden kanssa. Toisaalta poliittista toimintaa harjoitetaan yleensä jonkun ryhmän välityksellä. YK:n vammaissopimuksen artikla 29 vammaisen henkilön oikeudesta poliittiseen ja julkiseen elämään sääntelee sisällöllisesti tämän oikeuden käyttämistä koskevien esteiden purkamista.

Ihmisoikeusloukkaus kohdistuu aina ensisijaisesti yksilöön, kuten vammaiseen henkilöön. Vammaiseen henkilöön kohdistuva ihmisoikeusloukkaus loukkaa myös hänen edustamaansa ryhmää. Vammaisen henkilö voi joutua vammansa johdosta syrjinnän kohteeksi juuri tuohon kansanryhmään kohdistuvien pelkojen, hämmennyksen, ennakkoluulojen tai aggression vuoksi. Ennakkoluulojen ehkäisemiseksi vammaisuudesta on tärkeä puhua poliittisella tasolla sekä osallistaa vammaiset henkilöt mukaan poliittiseen ja julkiseen elämään. YK:n vammaissopimuksessa valtiolle asetetaan yleinen velvoite, jotta vammaiset henkilöt voivat osallistua poliittiseen toimintaan ja julkiseen elämään. Tämä tarkoittaa

Tapausesimerkki Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnalta merkittävä päätös fyysisesti vammaisen lapsen oikeudesta esteettömään koulunkäyntiin

Fyysisesti vammaisen apuvälineitä liikkumiseensa tarvitseva lapsi kävi koulua, jossa koulun remontin takia osa oppilaista siirrettiin väistötiloihin. Väistötilojen esteetön sisäänkäynti sijaitsi siten, että fyysisesti vammaisen lapsi joutui päivittäin kulkemaan useasti toistuen huomattavasti pidemmän ja hankalamman reitin kuin muut esteellistä sisäänkäyntiä käyttäneet lapset. Opetuksen järjestäjä ei ollut ryhtynyt toteuttamaan esteettömyysasiamiehen kanssa käydyissä neuvotteluissa esitettyä suunnitelmaa koulun pihalle johtavan pääsisäänkäynnin esteettömyydestä. Joitakin toimia asian edistämiseksi oli pyritty tekemään. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta katsoi, että opetuksen järjestäjä oli laiminlyönyt edistää yhdenvertaisuutta ja myös velvollisuutensa kohtuullisiin mukautuksiin sekä katsoi kyseessä olevan välillinen syrjintä vammaisuuden takia. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta suositti vastaajaa maksamaan lapselle 5 000 euron hyvityksen, jota oli pidettävä määrältään oikeudenmukaisena suhteessa vastaajan menettelyn vakavuuteen. Päätös on lainvoimainen.

”Nothing about us without us”
”Ei mitään meistä ilman meitä”

- Kansainvälisen vammaisliikkeen iskulause



taa sitä, että lainsäädännön ja politiikan laatimisessa sekä toimeenpanossa neuvotellaan vammaisten henkilöiden sekä heitä edustavien järjestöjen kanssa kaikissa heitä koskevissa asioissa. Pelkkä vammaisjärjestön kuuleminen jossakin poliittisen prosessin loppuvaiheessa, kun päätökset on jo käytännössä tehty ei vielä riitä täyttämään YK:n vammaissopimuksen asettamia määräyksiä.

YK:n vammaissopimuksessa ihmisoikeuksien ryhmäkohtaisuus merkitsee siis sosiaalista tilausta vammaisjärjestöjen oman profiilin nostolle, kun neuvotellaan vammaiskysymyksistä poliittisessa päätöksenteossa niinkansallisellessa kuin eurooppalaisella tasolla. Kyse on siten vammaisjärjestöjen tarjoaman asiantuntijuuden hyödyntämisestä.

OSALLISTUMINEN POLIITTISEEN JA JULKISEEN ELÄMÄÄN (ARTIKLA 29)

Sopimuspuolet takaavat vammaisille henkilöille poliittiset oikeudet ja mahdollisuuden nauttia niistä yhdenvertaisesti muiden kanssa sekä sitoutuvat:

- a) varmistamaan, että vammaiset henkilöt voivat tehokkaasti ja täysimääräisesti osallistua poliittiseen ja julkiseen elämään yhdenvertaisesti muiden kanssa suoraan tai vapaasti valittujen edustajien kautta, myös siten, että heillä on oikeus ja mahdollisuus äänestää ja tulla valituiksi, muun muassa:
 - i. varmistamalla, että äänestysmenettelyt, -järjestelyt ja -aineistot ovat asianmukaisia, saavutettavia sekä helpotajaisia ja -käyttöisiä;
 - ii. suojelemalla vammaisten henkilöiden oikeutta äänestää salaisella lippuäänestyksellä vaaleissa ja kansanäänestyksissä ilman uhkailua, asettua ehdolle vaaleissa, hoitaa tehtävänsä tehokkaasti ja suorittaa kaikkia julkisia tehtäviä kaikilla hallinnon tasoilla, sekä helpottamalla tarvittaessa apuvälineteknologian ja uuden teknologian käyttöä;
 - iii. takaamalla vammaisten äänestäjien vapaan tahdonilmaisun ja sallimalla tätä varten tarvittaessa heidän pyynnöstään heidän valitsemansa henkilön avustaa heitä äänestyksessä;
- b) edistämään aktiivisesti ympäristöä, jossa vammaiset henkilöt voivat tehokkaasti ja täysimääräisesti osallistua ulkisten asioiden hoitoon ilman syrjintää ja yhdenvertaisesti muiden kanssa, sekä kannustamaan heidän sallistumistaan julkisiin asioihin, kuten:
 - i. osallistuminen maan julkisen ja poliittisen elämän parissa toimivien kansalaisjärjestöjen ja yhdistysten toimintaan sekä poliittisten puolueiden toimintaan ja hallintoon;
 - ii. vammaisia henkilöitä kansainvälisellä, kansallisella, alueellisella ja paikallisella tasolla edustavien vammaisjärjestöjen perustaminen ja niihin liittyminen.

3.4.1 Konkreettisia toimenpiteitä vammaisten poliittisten oikeuksien edistämiseksi

- Vammaisjärjestöjen järjestämät vammaisasioiden koulutustilaisuudet esim. kansanedustajille ja kunnanvaltuutetuille erikseen järjestetty räätälöity koulutus
- Vammaisjärjestöjen oman roolin esiin nostaminen, jotta ne voisivat paremmin vaikuttaa sekä oman jäsenistönsä vammaiskysymyksiin sekä päätöksentekoon esim. lobbaamalla (vaikuttamalla) päättäjiin tai virkamiehiin. Myös demokratiaan kuuluvat mielenilmaukset, kuten vammaisten henkilöiden hiljainen mielenilmaus "Itsenäisyys vammaisille" teemalla lakimuutoksen aikaansaamiseksi vuonna 2008 Helsingin senaatintorilla Tuomiokirkon edessä juuri ennen poliitikkojen osallistumista kirkonmenoihin
- Vammaisuuden ennakkoluuloja vähentävät tiedotuskampanjat, kuten Invalidiliiton Ihan sama! -asennekampanja ja talvinen liukastumisten ehkäisemiskampanja yhteistyökumppanin kanssa
- Tiettyyn vammaisteemaan liittyvät kampanjat vammaisten henkilöiden poliittisten oikeuksien edistämiseksi eli vammaisjärjestöjen yhteinen julkilausuma tai vetoamus esim. 10 kohdan toimenpide-esityksen muodossa
- Avoimet tilaisuudet kuten seminaarit, joissa päättäjät ja vammaisyhteisön jäsenet keskustelevat päätöksistä esimerkiksi paneelikeskustelun muodossa – muu väestö mukaan!
- Vaalivirkailijoiden koulutus, jossa opetetaan kohtaamaan vammaiset ja äänestyspaikkojen fyysisen esteettömyyden etukäteissuunnittelu sekä kotiaänestysmahdollisuus
- Vammaisnäkökulman lisääminen puolueiden vaaliohjelmiin keinona esim. oman vaaliohjelman tai hallitusohjelman esittely suoraan "omalle" poliitikolle
- Vammaisten osallistaminen erilaisiin vaaleja koskeviin kyselyihin (esim. mielipide äänestyspaikkojen fyysisestä esteettömyydestä tai äänestysmateriaalin saavutettavuudesta)
- Kehittämishjelmien suunnitteluun osallistuminen ja päättäjien lobbaaminen vammaisasioiden edistämiseksi. Lobbaaminen on asiallisin perustein tapahtuvaa vaikuttamistoimintaa suhteessa poliittisiin päättäjiin esim. tapaamalla heitä jonkin tietyn asian tiimoilta tai lähestymällä heitä sähköpostitse kansalaisjärjestön nimissä ja miksei suomalaisen tapaan saunoen heidän kanssaan!
- Vammaisten oikeuksia koskevan yleissopimuksen ratifiointi ja säädösten toimeenpanon edistäminen; osallistuminen ratifioimista koskevaan työryhmään sen jäsenenä tuomalla mukaan kuvaan vammaisasiantuntijuutta ja kokemusosaamista

Kunnalliset ja hyvinvointialueen vammaisneuvostot

Suomessa vammaisten kuntalaisten näkemyksiä kunnan hallinnossa ja politiikassa edistävät kunnalliset ja joissain tapauksissa useamman kunnan yhdessä perustamat alueelliset vammaisneuvostot. Keväällä 2015 voimaantulleessa uudessa kuntalaissa säädetään, että vammaisten henkilöiden osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien varmistamiseksi kunnanhallituksen on asetettava vammaisneuvosto, jossa vammaisilla henkilöillä sekä heidän omaisillaan ja järjestöillään tulee olla riittävä edustus. Vammaisneuvostolle on annettava mahdollisuus vaikuttaa kunnan eri toimialojen toiminnan suunnitteluun, valmisteluun ja seurantaan asioissa, joilla on merkitystä vammaisten henkilöiden hyvinvoinnin, terveyden, osallisuuden, elinympäristön, asumisen, liikuttamisen ja päivittäisistä toiminnoista suoriutumisen taikka heidän tarvitsemiensa palvelujen kannalta. Lainmuutoksen myötä vammaisneuvostot tulivat pakollisiksi ja kunnanhallitusten tulee huolehtia niiden toimintaedellytyksistä.

Hyvinvointialueen vammaisneuvostot ovat hyvinvointialueilla uusia vaikuttamistoimielimiä, joiden tehtävät vastaavat pitkälti kunnallisten vammaisneuvostojen tehtäviä, vaikka niistä on säädetty erikseen. Hyvinvointialueen vammaisneuvostojen jäsenet valitaan kunnallisten vammaisneuvostojen jäsenistä. YK:n vammaiskomitea on edellyttänyt yleiskommentissaan, että paikallisten ja alueellisten vammaisneuvostojen toimintaan varataan kansallisesti riittävät resurssit, kiinnitetään huomiota esteettömiin toimitiloihin ja aineiston saavutettavuuteen sekä mahdollistetaan muutenkin vammaisten jäsenten osallistuminen ml. kuljetuspalvelumatkat ja kokouspalkkiot.

3.5 Oikeus elämään, vapauteen ja suojeluun vaaratilanteissa

Vammaiset henkilöt tarvitsevat suojelua sellaisten ulkopuolisten uhkien ja riskien varalta, joihin he eivät pysty millään tavalla ennalta varautumaan. Ennalta varautumisen aste ja mahdollisuudet puolustautua voivat olla vammasta johtuvien rajoitusten vuoksi hyvin heikot. Vammaisten henkilöiden turvallisuus tulee siis ottaa erikseen huomioon kaikissa pelastussuunnitelmissa ja sisäisen turvallisuuden ohjelmissa, jotta toimintatavat ovat valmiina mahdollisen uhan toteutuessa. Tämä kuitenkin tarkoittaa sitä, että mitkään turvallisuusmääräykset eivät saa estää vammaisen henkilön itsenäistä elämää ja osallisuutta yhteiskunnassa.



OIKEUS ELÄMÄÄN (ARTIKLA 10)

Sopimuspuolet vahvistavat, että jokaisella ihmisellä on synnynnäinen oikeus elämään, ja toteuttavat kaikki tarvittavat toimet varmistaakseen, että vammaiset henkilöt voivat nauttia tästä oikeudesta tehokkaasti ja yhdenvertaisesti muiden kanssa.

Vammaisten ihmisten osalta oikeus elämään on perustavanlaatuinen ihmisoikeuskysymys ja liittyy selkeästi jokaisen ihmisen nauttimaan synnynnäiseen ihmisarvoon. Suomen perustuslain 7 §:ssä säädetään oikeudesta elämään vammaisen henkilön perusoikeutena. Sikiödiagnostiikka ja sikiöseulontatutkimukset herättävät keskustelun sikiön oikeuksista. Sikiöstä otettujen ulträänikuvien tarkoituksena on vammaisuuden kartoitus varsin varhain. Laki oikeuttaa erityisen viranomaisluvan perusteella 20–24 raskausviikoilla tekemään raskauden keskeytyksen, jos sikiöllä on vaikea sairaus tai ruumiinvika. Edes vammaisen sikiö ei ole yhdenvertaisessa asemassa muiden sikiöiden kanssa, koska pelkäämään vamma on peruste hyvin myöhään tehtävään raskauden keskeytykseen. Lisäksi tuo laissa mainittu ruumiinvika suorastaan herjaa vammaisia ja peilaa vanhaa lääketieteellistä mallia, jossa vammaisen ruumiin fyysisiä ominaisuuksia tarkastellaan objektina suhteessa normaalina, kauniina pidettävään ruumiiseen nähden.

Vastaavalla tavalla historiasta on löydettävissä esimerkkejä, jossa vammaisen henkilön ruumis on asetettu kyseenalaiseksi verrattuna normaalina pidettyyn ihmisruumiiseen nähden. Esimerkiksi 1930-luvun yhdysvaltalaisilla karjamarkkinoilla pidettiin jopa "Better babies competition" eli vauvojen kauneuskilpailuja. Tiivistetysti käytössä olevaa termiä ruumiinvika leimaa lausahdus 1930-luvulta: "Some people have born as burden to the rest of us" eli "jotkut ihmiset ovat syntyneet taakaksi meille muille."

Laissa raskauden keskeyttämisestä (24.3.1970/239, 1-2 §) mainitaan yhdeksi raskauden keskeyttämisperusteeksi naisen pyynnöstä lapsen mahdollinen vaikea sairaus, ruumiinvika tai vajaamielisyys. Toiseksi perusteeksi voi mainita tilanteen, jossa toisen tai molempien vanhempien sairaus, häiriytynyt sieluntoiminta tai muu niihin verrattava syy vakavasti rajoittaa heidän kykyään hoitaa lasta. Tällöin edellytetään naisen suostumuksen ja mahdollisesti isän kuulemisen lisäksi kahden lääkärin lausuntoa. Toiseen perusteeseen liittyy vielä edellytys, jonka mukaan naisen mielisairaus mahdollistaa sen, että lupa raskauden keskeytykseen voidaan antaa ilman naisen pyyntöäkin hänen edunvalvojan suostumuksella.

Käsitelty säädös on moraalisesti ja eettisesti vaikea. Terminologia tulee uudistaa, koska käsite "vajaamielinen lapsi" on vammaisia ihmisiä leimaava ja YK:n vammaisopimuksen tarkoituksen vastainen. Laissa käytetty terminologia voi johtaa lausunnon tekijää lääkäriä harhaan, mikäli lapset luokitellaan normaaleiksi ja vajaamielisiksi. Toiseksi hankala kohta on joko vanhemman

tai vanhempien sairauden vaikutus raskauden keskeytyspäätökseen, varsinkin kun abortti on lain mukaan mahdollinen ilman mielisairaaksi kuvatun naisen pyyntöä.

YK:n vammaisopimuksen artikla 23 turvaa vammaisen henkilön oikeuden vanhemmuuteen yhdenvertaisesti muun väestön kanssa, ja säännöksessä nimenomaisesti tunnustetaan vammaisen henkilön oikeus päättää vapaasti ja vastuullisesti lastensa määrästä sekä ikäerosta. Raskauden keskeytystä koskeva lainsäädäntö tulisikin uudistaa YK:n vammaisopimuksen määräyksiä vastaavaksi.

3.5.1 Vammaisen kohtaamia esteitä, jotka rajoittavat oikeutta elämään

- Vammaisia syrjivät asenteet. Vammaisen henkilön synnynnäistä arvoa ei kunnioiteta vaan vamma luonnehditaan syntymäviaksi tai tulkitaan jopa henkilön syyksi.
- Laitoksissa asuvan vammaisen henkilön sairaus tulkitaan hänen vammaansa kuuluvaksi eikä ymmärretä antaa hänelle tarpeen mukaista hoitoa tai ohjata häntä hoitoon riittävän ajoissa; laitoksissa ei välttämättä kiinnitetä huomiota lainkaan kognitiivisista tai puheongelmista kärsivien tarpeisiin.
- Erityisesti suljetuissa laitoksissa (lastenkodit, koulukodit, vankilat) turvallisuusmääräykset voivat olla puutteellisia, jolloin riski hengen menetykseen onnettomuudessa kasvaa.
- Kulttuuriperinteet eivät vapauta rikosoikeudellisesta vastuusta maassamme esimerkiksi tyttöjen ympärileikkausten ja poikien lääketieteeseen perustamattomien ympärileikkausten tapauksessa.
- Sikiöseulonnat ja siihen liittyvä raskauden keskeyttämisestä koskeva lainsäädäntö mahdollistavat ei-toivottujen yksilöiden, kuten vammaisten lasten valikoivat abortit.
- Vammaisille potilaille säädetään erilaisia elvytyskieltoja tai ohjeita.
- Perheväkivalta joka kohdistuu erityisesti vammaisiin naisiin ja lapsiin, pakottaa muuttamaan maamme turvakodit esteettömiksi ja saavutettavaksi sekä mahdollisuuteen saada toisen henkilön apua jokapäiväisissä toiminnoissa.
- Vammaisten miesten kokemasta perheväkivallasta on varsin vähän tutkimuksia ja selvityksiä.
- Ikääntyvät vammaiset ihmiset, joilla on monia toimintakyvyn rajoitteita, jäävät helposti vaille tarvitsemaansa apua, hoivaa ja ravintoa
- Pelastuslain muutoksella kiinteistönomistajan vastuulle on tullut velvoite huolehtia palovaroittimen toimivuudesta, kuten esim. pariston vaihtamisesta.

VAARATILANTEET JA HUMANITAARISET HÄTÄTILAT (ARTIKLA 11)

Sopimuspuolet toteuttavat kansainväliseen oikeuteen erustuvien veloitteidensa mukaisesti kaikki tarvittavat toimet varmistaakseen vammaisten henkilöiden suojelun ja turvallisuuden vaaratilanteissa, mukaan lukien aseelliset selkkaukset, humanitaariset hätätilat ja luonnonkatastrofit.

Vammaisella henkilöllä on oikeus valtion ja viranomaisten järjestämään suojeluun etenkin poikkeuksellisissa vaaratilanteissa, joiden kesto ei voi ennakoida. Etenkin erityisen haavoittuvassa asemassa ovat fyysisesti vammaiset ihmiset, joiden rajoittunut kyky liikkua vaikuttaa olennaisesti mahdollisuuksiin pelastautua. Nykyään laitostekulttuurin purkamisen ansiosta yksin kotona asuvien ikääntyvien vammaisten ihmisten määrä kasvaa. Vammaisjärjestöjen tehtävänä on korostaa, että viranomaiset ja asumisen palvelujen tuottajat laativat asianmukaiset turvallisuussuunnitelmat, joissa otetaan huomioon vammaisten ihmisten asema ja olosuhteet sekä laaditaan tarkat toimenpiteet heidän suojelemisekseen.

Kesällä 2011 voimaan astunut pelastuslaki velvoittaa hoitolaitosten ja palvelu- sekä tukiasumisen järjestäjän eli käytännössä toiminnanharjoittajan laatimaan poistumisturvallisuusselvityksen ja arvioimaan mm. miten vammaisten asukkaiden toimintakyvyn rajoitus otetaan huomioon ennalta onnettomuusriskeihin varautumisessa. Lisäksi on huolehdittava siitä, että asukkaat ja hoidettavat henkilöt voivat poistua turvallisesti tulipalossa tai muussa vaaratilanteessa itsenäisesti tai avustettuina.

3.5.2 Yhteisön kriisivalmiuden muistilista liikuntavammaisille ihmisille

- Osallistu yhteisösi julkisten hätätilatoimien suunnitteluun.
- Älä jää odottamaan katastrofia, jossa vammaiset jätetään oman onnensa nojaan.
- Valmistaudu hätätilaan itse kotona ja pyri sitten vaikuttamaan julkisiin toimiin.
- Älä oleta, että vammaisille ihmisille on olemassa oma evakuointisuunnitelma.
- Perusta töissä tai julkisella sektorilla "Esteettömyyskomitea".
- Älä oleta, että sinut evakuoidaan muiden mukana.
- Tutki evakuointimahdollisuuksia hätätilaviranomaisten ja muiden kanssa.
- Älä jätä huomiotta vaihtoehtoja, kuten evakuointituoleja.
- Jaa suunnitelma kaikille alueella/rakennuksessa toimijoille.
- Harjoitelkaa suunnitelmaa yhdessä.
- Älä jää odottamaan katastrofia lisätäkseen tietoisuutta vammaisasioista.

- Tutki katastrofeihin liittyvää tietoa ja kerro siitä muille.
- Älä unohda tarkistaa hätäsuojien esteettömyystasoa ja opaseläinten huomioimista.
- Kerro vammaisten ihmisten oikeuksista paikallisille hätätilaviranomaisille.
- Opeta ja kouluta myös muita vammaiset henkilöt huomioonottavan suunnitelman toteuttamisessa.
- Aloita keskustelu johtajien, hätäaputyöntekijöiden ja Suomen Punaisen Ristin kanssa.
- Älä unohda koota tarvittavia ihmisiä avustamaan sinua hätätilanteessa.
- Kokoa puhelimeesi luettelo tärkeistä henkilöistä, jotka voivat auttaa sinua hätätilanteessa. Sovi avunannosta heidän kanssaan. Muista päivittää yhteystiedot säännöllisesti.
- Toimi niin, että ketään ei jätetä.
- Pelastuslain muutoksella kiinteistönomistajan vastuulle on tullut velvoite huolehtia palovaroittimen toimivuudesta, kuten esim. pariston vaihtamisesta.

(Lähde: Human Rights Yes! 2007.)



Tapausesimerkki

Fyysisesti vammainen henkilö asui yksityisen tahon omistamassa palveluasumisyksikössä, jonka muut asukkaat olivat pääasiassa muistisairaita. Yrityksen työntekijät lukitsivat muistisairaiden ulko-ovet karkaamisriskin vuoksi. Vammainen henkilö ei ollut muistisairas, ja hänen WC-tilansa ovi lukittiin sanktioksi väitetystä huonosta käyttäytymisestä. Hän joutui soittamaan yrityksen työntekijälle, joka saapui useamman kilometrin päästä avaamaan oven avaimella. Kyse on selvästi YK:n vammaissopimuksen 14 artiklan tarkoittamasta laittomasta vapauden riistosta, josta tulee tehdä ilmoitus alue-hallintoviranomaiselle, joka valvoo asumisyksiköitä. Kunnan sosiaaliamiehellä on puolestaan lain nojalla ohjaus- ja neuvontavollisuus.

HENKILÖN VAPAAUS JA TURVALLISUUS (ARTIKLA 14)

1. Sopimuspuolet varmistavat, että vammaiset henkilöt yhdenvertaisesti muiden kanssa:

a) nauttivat oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen ja turvallisuuteen

b) eivät joudu laittoman tai mielivaltaisen vapaudenriiston kohteeksi, mahdollinen vapaudenriisto tapahtuu lain mukaisesti, eikä vammaisuuden olemassaolo missään tapauksessa oikeuta vapaudenriistoon.

2. Sopimuspuolet varmistavat, että mikäli vammaisilta henkilöiltä riistetään heidän vapautensa jollakin menetyllä, heillä on yhdenvertaisesti muiden kanssa oikeusihmisoikeuksia koskevan kansainvälisen oikeuden mukaisesti takeisiin ja että heitä kohdellaan tämän yleissopimuksen tavoitteiden ja periaatteiden mukaisesti, muun muassa tekemällä kohtuullisia mukautuksia.

Suomea sitovien kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kannalta ongelmallisia ja ns. perusoikeusherkkiä ovat sellaiset kansallisessa lainsäädännössämme olevat sääntelyt, joilla puututaan henkilöiden itsemääräämisoikeuteen. YK:n vammaissopimuksen ratifiointiin lykkäämistä on perusteltu esim. kehitysvammalain (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta; 23.6.1977/519) 42 §, jossa oikeutetaan henkilöön kohdistuvat pakko-toimet tietyissä tilanteissa. YK:n vammaissopimuksen 14 artiklassa on puolestaan selvä kirjaus: "... eikä vammaisuuden olemassaolo missään tapauksessa oikeuta vapaudenriistoon."

Hallituksen esitys kehitysvammalain muuttamiseksi käsitellään eduskunnassa keväällä 2016. Kehitysvammalain uudistuksen tarkoituksena on vahvistaa erityishuollossa olevan henkilön itsemääräämisoikeutta ja itsenäistä suoriutumista sekä vähentää rajoitustoimenpiteiden käyttöä erityishuollossa. Rajoitustoimenpiteitä voitaisiin käyttää vain silloin, kun se olisi välttämätöntä erityishuollossa olevan tai jonkun toisen henkilön terveyden tai turvallisuuden suojaamiseksi tai kun olisi tarvetta torjua merkittävä omaisuusvahinko. Rajoitustoimenpiteisiin ei saisi ryhtyä, jos käytettävissä olisi jokin lievempi keino. Rajoitustoimenpiteiden käyttö olisi lopetettava heti kun se ei enää olisi välttämätöntä. Mahdollisen lainmuutoksen myötä jokaisella kehitysvammaisella ihmisellä tulee olla mahdollisuus täysimääräiseen osallistumiseen yhteiskunnassa.

Siksi kehitysvammalaissa säädettäisiin mm.

1. yksilöllisestä suunnittelusta eli henkilökohtaisesta suunnitelmasta, jonka avulla kehitysvammaisen henkilön elämä olisi mahdollisimman omaehtoista,
2. itsenäistä suoriutumista tukevista kaluste-, väline- ja tilaratkaisuista sekä
3. kohtuullisista mukautuksista, joita voivat olla esim. toimintakykyä vahvistavien apuvälineiden hankkiminen tai toimintayksikön tilojen uudelleen järjestely.

Perustuslakivaliokunta on kehitysvammalain muuttamis-

ta koskevasta hallituksen esityksestä antamassaan lausunnossa kiinnittänyt erityistä huomiota tahdosta riippumattoman ja vapaaehtoisen erityishuollon väliin rajapintaan, joka ei saisi missään olosuhteissa hämärtyä. Valiokunta toteaa, että henkilön määräämisen hänen tahdostaan riippumattomaan erityishuoltoon tulee perustua aina laissa säädettyyn nimenomaiseen päätökseen.

Valvottujen terveydenhuollon laitosten henkilökuntaa tulee jatkuvasti kouluttaa kohtaamaan vammaisuus ja sen erityispiirteet, mikä edistää toimintakulttuurin muutosta ja tekee rajoitustoimenpiteiden käytön hyvin minimaaliseksi. Vammaisuuden olemassaolo ei saa aiheuttaa

rangaistuksenluonteisia toimenpiteitä avun tarpeessa olevia vammaisia henkilöitä kohtaan. Suomessa laitostalvaoppi on jo perustellusti hylätty, eikä minkäänlaisia vapauden rajoittamista, kuten sitomista tai lukkojen takana pitämistä voida käyttää rangaistuksena hoitolaitosten sisäisten sääntöjen rikkomisista tai kasvatuksellisenä keinona esim. vammaisten lasten tai nuorten kohdalla. Sairaanhoidopiireissä on kuitenkin yhä suuria eroja hoitokäytännöissä. Kansainvälisten perus- ja ihmisoikeussopimusten riittävä tuntemus sekä sopimusten hengessä toteutettu kansallinen lainsäädäntö ja sen nojalla annetut hallinnolliset määräykset muokannevat parhaimmillaan niin viranomaisten kuin asiakkaidenkin asenteita myönteiseen suuntaan.

3.6 Oikeus itsenäiseen ja ihmisarvoiseen elämään

YK:n vammaissopimuksen 3 artiklassa ilmenevänä koko sopimuksen läpileikkaavana periaatteena on vammaisen henkilön täysimääräinen ja tehokas osallistuminen sekä osallisuus yhteiskuntaan. Se vaikuttaa erityisesti 19 artiklan tulkintaan. Tästä johtuen yleissopimuksen 19 artikla, eläminen itsenäisesti ja osallisuus yhteisössä, on painoarvoltaan kaikkein keskeisimpiä vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien täysimääräisyyden mahdollistavia artikloja. Kyse on vammaisen henkilön itsemääräämisoikeudesta oman arkielämään liittyviin valintoihin ja niiden tukemiseksi tarvittavien ratkaisujen löytämisestä tarvittaessa tukitoimin.

Sote -asiakasmaksulain muutos edisti paljon sote -palveluita käyttävän asemaa

Sote -asiakasmaksulakia muutettiin monin tavoin. Asiakasmaksua koskevaa laskua selkeytettiin. Tehostetun palveluasumisen maksuun säädettiin minimikäyttövara. Sote -asiakasmaksulain 11 §:n säännöstä asiakasmaksun huojentamisesta tai poistamisesta muutettiin siten, että lakiin kirjoitettiin tietynlainen informointivelvoite siitä, että Kelan perustoimeentulotuki on viimesijainen etuus ja lain 11 § sai tietynlaisen etusijan sote -asiakasmaksun huojentamisessa. Hyvinvointialueen on annettava asiakkaalle kirjallisesti (ml. sähköisesti) tai suullisesti tieto maksun alentamisesta ja perimättä jättämisestä. Tieto on annettava ennen ensimmäistä palvelutapahtumaa tai sen yhteydessä. Jos tiedon antaminen ei ole mahdollista ennen palvelutapahtumaa tai sen yhteydessä, sen

voi antaa myöhemmin, kuitenkin viimeistään maksua perittäessä. Tieto on annettava siten, että asiakas riittävästi ymmärtää sen sisällön. Tietoa annettaessa asiakkaalle on annettava sen tahon nimi ja yhteystiedot, jolta asiakas voi tarvittaessa pyytää lisätietoja.

ELÄMINEN ITSENÄISESTI JA OSALLISUUS YHTEISÖSSÄ (ARTIKLA 19)

Tämän yleissopimuksen sopimuspuolet tunnustavat kaikkien vammaisten henkilöiden yhdenvertaisen oikeuden elää yhteisössä, jossa heillä on muiden kanssa yhdenvertaiset valinnanmahdollisuudet. Sopimuspuolet toteuttavat tehokkaat ja asianmukaiset toimet tehdäkseen vammaisille henkilöille helpommaksi nauttia tästä oikeudesta täysimääräisesti sekä helpottaakseen heidän täysimääräistä osallisuuttaan ja osallistumistaan yhteisöön, muun muassa varmistamalla, että:

- a. vammaisilla henkilöillä on yhdenvertaisesti muiden kanssa mahdollisuus valita asuinpaikkansa sekä sen, missä ja kenen kanssa he asuvat, eivätkä he ole velvoitettuja käyttämään tiettyä asumisjärjestelyä;
- b. vammaisten henkilöiden saatavissa on valikoima kotiin annettavia palveluja sekä asumis- ja laitospalveluja sekä muita yhteiskunnan tukipalveluja, mukaan lukien henkilökohtainen apu, jota tarvitaan tukemaan elämistä ja osallisuutta yhteisössä ja estämään eristämistä tai erottelua yhteisöstä;
- c. koko väestölle tarkoitettujen yhteisön palvelut ja järjestelyt ovat vammaisten henkilöiden saatavissa yhdenvertaisesti muiden kanssa ja vastaavat heidän tarpeitaan.

Suomessa voimassa olevien säännösten mukaan kunnilla on velvollisuus järjestää sosiaali- ja terveydenhuoltopalvelut kuntalaisilleen. Näitä palveluita ovat muun muassa sosiaalihuoltolain- ja vammaispalvelulain mukaiset palvelut ja tukitoimet. Suomen perustuslain 9 § turvaa jokaiselle Suomen kansalaiselle ja maassa laillisesti oleskelevälle ulkomaalaiselle vapauden liikkua maassa ja valita asuinpaikkansa. YK:n vammaissopimuksen artiklan 19 suomenkielisessä käännöksessä mainitaan termi laitospalvelut, joka on ristiriidassa laitosten purkamisen suunnitelmien kanssa maassamme. Tämä osoittaa, ettei sopimusteksti ole aivan täydellisesti käännösepäselvyyksien takia sopusoinnussa suomalaisen lakikielen kanssa. Siksi tarvittaessa on käännyttävä alkuperäisen YK:n vammaissopimustekstin puoleen tulkintatilanteessa.

Vammaispalvelulainsäädännön uudistaminen

Vammaispalvelulain uudistamista on valmisteltu jo yli vuosikymmenen ajan. Kyse on varsin mittavasta uudistuksesta, jossa vammaispalvelulaki ja kehitysvammalaki on tarkoitus yhdistää yhdeksi vammaisten henkilöiden sosiaalipalveluita koskevaksi erityislaiksi. Tämä kokonaisuudistus lisäisi vammaisten henkilöiden yhdenvertaisuutta ja painottaisi yksilöllistä tarvelähtöisyyttä vam-

man laadun kuvailujen tai diagnoosin sijaan. Uusi vammaispalvelulaki ehti vuonna 2018 eduskuntaan ja sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen käsittelyyn vuonna 2019. Historiallinen SOTE-rakennemuutos tuli voimaan 1.1.2023 ja vammaispalveluiden järjestämisvastuu siirtyi kunnilta uusille hyvinvointialueille.

Vuodesta 2019 aina vuoteen 2023 kevääseen asti valmisteltiin uutta vammaispalvelulakia, jonka sisältö ja rakenne poikkesivat vuoden 1987 valmistellusta vammaispalvelulainista ja sen myötä vuonna 2009 voimaan tulleesta osittaisuudistuksesta. STM perusti Ei-myytävänä kansalaisaloitteen ja sen eduskuntakäsittelyssä syntyneen lausuman pohjalta osallisuustyöryhmän, joka valmisteli uudistettavan vammaispalvelulain palveluprosessipykälät. Osallisuustyöryhmä koostui pääasiassa vammaisjärjestöistä, jossa Invalidiliittokin oli mukana. Uudistettavan vammaispalvelulain palvelupykälät valmisteltiin virkamiestyönä ministeriosastossa ja sen tueksi lukuisten kuulemisten kautta saatiin sisältöä lakiin. Eduskunnan keväällä 2023 hyväksymän lain oli tarkoitus tulla voimaan 1.10.2023. Uusi hallitus kuitenkin päätti vuoden 2023 hallitusohjelmassa siirtää vammaispalvelulain voimaan tuloa 1.1.2025, jotta lain soveltamisala saadaan tarkkarajaiseksi ja täsmälliseksi. Tätä myös Invalidiliitto kannatti.

Palvelujen käyttäjien huomioimisesta sosiaali- ja terveystieteiden palvelujen hankinnassa

EU on valmistellut hankintadirektiivin ja säädöksen on sisällytetty myös sosiaali- ja terveystieteiden palvelut. YK:n vammaissopimukseen on kiinnitetty nimenomaisesti huomiota EU:n hankintadirektiivin johdantolauseissa. Tämä hankintadirektiivi on hyväksytty kansallisella hankintalailla. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kunnilla olisi velvollisuus kilpailuttaa vammaispalvelut, vaan niitä voidaan järjestää kunnan omana toimintana tai yhteistoiminnassa esim. kuntayhtymän kanssa tai tarjota asiakkaalle palveluseteliä tai mahdollisesti pilotoida esimerkiksi henkilökohtaista budjettia. Vuonna 2017 voimaan astunut hankintalaki on menettelytapalaki ja sitä pitää noudattaa, kun vammaispalveluita hankitaan kilpailuttamalla.

Vuoden 2017 hankintalaissa on kiinnitetty huomiota sosiaali- ja terveystieteiden palveluiden käyttäjien asemaan aiempaa tarkemmin. Sinne on kirjoitettu informatiivinen oikeusnormi. ”Sosiaali- ja terveystieteiden palvelujen hankinnassa palvelun käyttäjien yksilöllisten ja pitkäaikaisten sekä toistuvien hoito- tai sosiaalipalvelujen turvaamiseksi hankintayksikön on otettava huomioon käyttäjien erityistarpeet ja kuuleminen siten kuin muualla laissa säädetään.” Tällä säännöksellä siten viitataan mm. vammaispalvelulainsäädännön velvoittavuuteen. Tämän lisäksi kiinnitetään huomiota muun ohessa sosiaali- ja terveystieteiden palvelujen hankintojen laatuun ja esteettömyyteen. Myös pitkäaikaisten sopimussuhteiden kesto ja jatkuvuuteen tulee kiinnittää huomiota sopimusehdoissa.

Eduskunta käsitteli Ei myytävänä –kansalaisaloitteen

Vaikka uusi hankintalaki on astunut voimaan ja sitä voi-

daan käyttää aiempaa paremmin vammaispalveluiden järjestämisessä, niin vammaisjärjestöt ovat kantaneet huolta vammaisten henkilöiden kuulemisesta ja osallistumisesta vammaispalveluiden järjestämisessä, koska hankintalaki ei itsessään mahdollista vammaisen henkilön oikeussuojakeinoja kuten valitusoikeutta tai asian- osaisasemaa hankintaprosessissa.

Vammaisjärjestöt laativat yhteistyössä Ei myytävänä – kansalaisaloitteen. Kansalaisaloitteen sisältönä oli tehdä kansalliseen hankintalakiin soveltamisalarajaus, jotta hankintalakia ei sovelleta sellaisten vammaispalveluiden hankintaan, joissa on kyse vammaisten henkilöiden välttämättömän huolenpidon ja tuen tarpeista sekä asumiseen liittyvissä palveluissa. Kansalaisaloite keräsi 72.059 nimeä ja eteni eduskunnan käsittelyyn vuonna 2018. Kansalaisaloitteen käsittelyyn vaaditaan laissa 50.000 henkilön allekirjoitus määräajassa (6 kk).

Vammaisjärjestöjen yhteinen Ei myytävänä -kansalaisaloite, jossa Invalidiliitto on ollut allekirjoittajana, on saanut päätepisteen eduskunnassa vuonna 2019. Eduskuntakäsittely päättyi siihen lopputulokseen, että hankintalakiin ei tehdä ehdotettua rajauksia, mutta eduskunta kantaa huolta vammaispalveluiden hankintoihin liittyvästä vammaisten osallisuudesta ja oikeussuojakeinojen riittävydestä. Eduskunta hyväksyi siten sosiaali- ja terveysvaliokunnan lausuntoon ja sitä täydentävään talousvaliokunnan mietintöön liittyvän lausuman siitä, että perustetaan asiantuntijatyöryhmä valmistelemaan tarvittavat säädösmuutokset sosiaali- ja terveydenhuoltolainsäädäntöön, joiden avulla turvataan vammaisten henkilöiden osallisuus ja oikeussuojakeinot. Asiantuntijatyöryhmään nimitetään myös kansalaisaloitteen allekirjoittajia ja vammaisjärjestöjen edustajia.

Toteutuuko vammaisen osallisuus vammaispalveluiden järjestämisessä? Esimerkkinä hankintalain soveltamiskäytäntö

YK:n vammaissopimuksen artikla 19 (Itsenäinen elämä ja osallisuus yhteisössä) korostaa nimenomaan vammaisen henkilön itsemääräämisoikeutta niin asumisen kuin osallistumisen varmistamiseksi. Itsemääräämisoikeus koskee vammaisen henkilön oikeutta päättää omista henkilökohtaisista asioista. Kyse on tahdon muodostamisesta. Vammaisen henkilö voi tarvita fyysistä toisen henkilön antamaa apua tai tahdon muodostamiseenkin tukea, jotta osallistuminen itsenäiseen tai yhteiseen tekemiseen onnistuu täysimääräisesti. YK:n vammaissopimuksen artiklassa 19 mainittu henkilökohtainen apu ja asumiseen liittyvät palvelut edistävät vaikeasti vammaisen henkilön itsenäistä elämää ja osallisuutta yhteiskunnassa.

Käytännössä ongelmia on ilmennyt sosiaalipalveluihin lukeutuvien vammaispalvelulain mukaisten henkilökohtaisen avun ja palveluasumisen järjestämisessä. Kunnat ja sittemmin hyvinvointialueet ovat kilpailuttaneet tavallisesti hankintalain mukaisesti vammaispalvelut eikä vammaista palvelunkäyttäjää kuulla häntä koskevassa asiassa YK:n vammaissopimuksen edellyttämällä tavalla.

Lisäksi palveluntarjoajan vaihtuminen muutaman vuoden välein pirstaloi palvelutarpeet ja aiheuttaa palvelukatkoksia. Invalidiliitto on vaatinut muiden vammaisjärjestöjen kanssa, että yksilölliset vammaispalvelut, kuten henkilökohtainen apu ja palveluasuminen pitää järjestää muulla tavoin yksilöllisesti tarpeet huomioiden.

Tapausesimerkki

Vammaisten henkilöiden yhdenvertaisuus asumisessa on asunto-osakeyhtiöissä harmaalla vyöhykkeellä, koska yhdenvertaisuuslaissa ei mainita nimenomaisesti niiden vastuusta toteuttaa kohtuullisia mukautuksia. Ongelmia on esiintynyt apuvälineiden säilyttämisessä, luvan saamisessa sähköiseen ovenavauslaitteeseen ja vammaisten pysäköintipaikan saamisessa.

THL:n koordinoima vammaispalvelujen järjestäminen ja hankinta –koulutuskiertue vuonna 2019

Sosiaali- ja terveysministeriö myönsi vuonna 2018 määrärahan THL:lle kuntien osaamisen kehittämiseen vammaispalveluiden järjestämisessä ja hankinnoissa. THL:n koordinoiman koulutuskiertueen tarkoituksena on alueellisen koulutuksen kautta mahdollistaa asiakaslähtöisiä tapoja toteuttaa ja järjestää vammaispalveluita. Invalidiliitto on ollut mukana koulutuskiertueen suunnittelussa ja toteutuksessa, jotta YK:n vammaissopimusta vammaisten ihmisten itsenäisestä elämästä ja osallisuudesta voidaan toteuttaa.

RIITTÄVÄ ELINTASO JA SOSIAALITURVA (ARTIKLA 28)

1. Sopimuspuolet tunnustavat vammaisten henkilöiden oikeuden riittävään omaan ja perheidensä elintasoon, kuten riittävään ravintoon, vaatukseen ja asumiseen, sekä elinolojen jatkuvaan paranemiseen, ja toteuttavat asianmukaiset toimet tämän oikeuden toteutumisen turvaamiseksi ja edistämiseksi ilman syrjintää vammaisuuden perusteella.
2. Sopimuspuolet tunnustavat vammaisten henkilöiden oikeuden sosiaaliturvaan ja tämän oikeuden nauttimiseen ilman syrjintää vammaisuuden perusteella sekä toteuttavat asianmukaiset toimet tämän oikeuden toteutumisen turvaamiseksi ja edistämiseksi, muun muassa toimilla, joilla:
 - a) varmistetaan puhdasvesipalvelujen yhdenvertainen saatavuus vammaisille henkilöille sekä asianmukaisten ja kohtuullisen hintaisten palvelujen, laitteiden ja muun avun saatavuus vammaisuuteen liittyviin tarpeisiin;

- b) varmistetaan vammaisten henkilöiden, erityisesti vammaisten naisten, tyttöjen ja vanhusten pääsy sosiaaliturvaohjelmien ja köyhyysvähentämishojelmien piiriin;
- c) varmistetaan köyhydessä eläville vammaisille henkilöille ja heidän perheilleen valtion tuki vammaisuudesta aiheutuviin kuluihin, jotka liittyvät muun muassa riittävään koulutukseen, neuvontaan, rahalliseen tukeen ja vuorohoittoon;
- d) varmistetaan vammaisten henkilöiden yhdenvertainen pääsy julkisten asunto-ohjelmien piiriin;
- e) varmistetaan vammaisten henkilöiden yhdenvertainen pääsy eläke-etuuksien ja -ohjelmien piiriin.

Suomen sosiaaliturvajärjestelmä on hyvin pirstaleinen. Maksajina ovat valtio KELA:n kautta, Kunnat KEVA:n kautta sekä yksityiset työeläkevakuutusyhtiöt. Sosiaaliturvaa tarvitsevan ja saavan asiakkaan kannalta sosiaaliturvajärjestelmä on monimutkainen ja epätasa-arvoinen, koska erilaiset etuudet saattavat sulkea toisensa pois tai eri etuuksien yhteensovittaminen saattaa käytännössä pienentää merkittävästi asiakkaan saaman kokonaistuen määrää. Puhutaan ns. kannustinloukuista, joilla tarkoitetaan sitä, että henkilö luopuu jostakin hänelle sinänsä hyödyllisestä järjestelystä tai etuudesta vain siksi, että se johtaisi hänen kannaltaan taloudellisesti epäedulliseen lopputulokseen. Tämä saattaa jopa ääritilanteissa johtaa siihen, että henkilö elää pysyvästi kunnan, jatkossa mahdollisesti KELA:n maksaman lähtökohtaisesti viimesijaiseksi tarkoitetun toimeentulotuen varassa. Syntymästään saakka vaikeavammaisen henkilö, jonka työllistyminen avoimille työmarkkinoille on hyvin vaikeaa tai vammaisen henkilö, joka ei koulutuksesta huolimatta saa koulutustaan vastaavaa työtä, saattaa joutua elämään koko elämänsä takuueläkkeen varassa. Takuueläkkeen määrä on 766,85 €/kk v. 2016. Takuueläkesäännös tuli voimaan 1.3.2011. Mikäli eläkkeensaajan eläke on takuueläkkeen määrää pienempi, sovitetaan eläke-etuudet yhteen siten, että henkilö saa kuitenkin takuueläkkeen määrän, joka sekin on hyvin matala.

Kela lopetti kokonaan hallituksen säästötoimena ruokavaliokorvauksen maksamisen keliakiaa sairastavilta eli gluteenittoman ruokavalion kustannusten korvaukset 1.1.2016 lähtien. Vammaispalvelulain 9 §:n nojalla harkinnanvaraisena ja taloudellisena tukitoimena voi hakea vammasta aiheutuvien ylimääräisten ruokakustannusten korvausta kunnan sosiaalipalveluista.

Kelan vammaisetuuksia koskeva muutos toteutettiin laila vuoden 2015 puolivälissä. Muutokset koskevat lähinnä eläkettä saavan hoitotukea ja 16 vuotta täyttäneen vammaistukea. Oikeus perusvammaistukeen (93,28 e/kk) tai eläkettä saavan hoitotukeen (62,48 e/kk) ei enää edellytä erityiskustannuksia. Erityiskustannukset voivat ainoastaan korottaa perustuen tai eläkettä saavan hoitotuen korotetuksi tueksi (16 vuotta täyttäneen korotet-

tu vammaistuki; 217,66 e/kk ja eläkettä saavan korotettu hoitotuki; 155,53 e/kk). Ylintä vammaistukea (422,06 e/kk) tai ylintä eläkettä saavan hoitotukea (328,87 e/kk) ei saa enää erityiskustannusten perusteella. Myös erityiskustannuksia täsmennettiin, mitä ne kattavat. Esim. erityisvaatteita tai ylimääräisiä vaatekuluja ei huomoida. Näitä vammasta aiheutuvia ylimääräisiä vaatekustannuksia voi hakea vammaispalvelulain 9 §:n nojalla harkinnanvaraisena taloudellisena tukitoimena kunnan sosiaalipalveluista.

Täyttä kansaneläkettä saavan vammaisen henkilön asemaa suhteessa muihin voi verrata mediaanitulon käsitteen avulla:

Köyhyys voidaan määritellä siten, että henkilö on köyhä, mikäli hänen tulonsa ovat vähemmän kuin 60 % koko väestön mediaanituloista eli suuruusjärjestykseen asetettujen tulojen keskimääräisestä arvosta.

**Mediaanitulo 2012: 31.300 euroa/vuosi
vrt. 2008: 23.000 euroa/vuosi**

**Köyhyysraja 2012:18.780 euroa/vuosi
vrt. 2008: 13.800 euroa/vuosi**

**Kansaneläke 2016: 9.202 euroa/vuosi
(takuueläke) vrt. 2008: 6701,52 euroa/vuosi**

Lähde: Jouko Karjalainen ja Pirkko Justander, Invalidiliiton köyhyysohjelma 2010 (Uudemmat luvut laskettu lähemmäs nykytasoa)

Edellä mainittuja tuloja vertaamalla voidaan havaita, että kansaneläke on alle puolet köyhyysrajasta ja alle kolmasosa mediaanitulosta. Lisäksi vammaisen henkilön kohdalla voidaan tuskin puhua YK:n vammaissopimuksessa mainitusta yhdenvertaisesta pääsystä eläke-etuuksien piiriin vanhuuden turvana, jos ajatellaan vammaista, joka ei koskaan työllisty eikä pääse ansiotasoon sidotun ja taloudellisen turvan antavan työeläkejärjestelmän piiriin. Näin ollen syntymästään asti vammaisen henkilön ja muiden henkilöiden välillä on pysyvä epäsuhta taloudellisen aseman ja yhteisöllisten osallistumismahdollisuuksien suhteen. Kyse ei ole vain takuueläkkeellä korjattavissa olevista epäkohdista lainsäädännössä, vaan se on rakenteellisesti paljon pintaäsymä.

Sotilastapaturman korvattavuus parani lain muutoksella

Varusmiespalveluksessa sattuneen sotilastapaturman ja palvelussairaudesta korvaamisen edellytyksiä parannettiin lakiin tehdyllä muutoksella. Korvauskriteeriä lievennettiin silloin, kun jo varusmiespalvelukseen astuttaessa henkilöllä oli vamma tai sairaus, joka pahenee varusmiespalveluksessa. Lakiin ja lain perusteluihin on kuvattu myös aiempaa selkeämmin varusmiespalveluksen olosuhteita, jotka pitää ottaa huomioon korvausta maksettaessa. Koska varusmiehellä on harvoin ammatti tai työtuloja varusmiespalvelusta edeltävänä ajankohtana, niin eläkkeensaajan vähimmäisvuosityöansio kerrotaan kolmella. Vuonna 2019 alusta tuli voimaan lakimuutos,

joka määrittelee yhdenvertaisesti varusmiehen ja rauhanturvaajan lisäkorvaukset pysyvän vammautumisen ja kuolemantapauskorvauksen osalta.

Sote-asiakasmaksulain muutos edisti paljon sote-palveluita käyttävän asemaa

Sote -asiakasmaksulakia muutettiin monin tavoin. Asiakasmaksua koskevaa laskua selkeytettiin. Tehostetun palveluasumisen maksuun säädettiin minimikäyttövara. Sote -asiakasmaksulain 11 §:n säännöstä asiakasmaksun laskojen perimisestä tai perittämisestä muutettiin siten, että Kelan perustoimeentulotuki on viimesijainen etuus ja lain 11 § sai tietynlaisen etusijan sote -asiakasmaksujen huojentamisessa. Hyvinvointialueen on annettava asiakkaalle kirjallisesti (ml. sähköisesti) tai suullisesti tieto maksun alentamisesta ja perimättä jättämisestä. Tieto on annettava ennen ensimmäistä palvelutapahtumaa tai sen yhteydessä. Jos tiedon antaminen ei ole mahdollista ennen palvelutapahtumaa tai sen yhteydessä, sen voi antaa myöhemmin, kuitenkin viimeistään maksua perittäessä. Tieto on annettava siten, että asiakas riittävästi ymmärtää sen sisällön. Tietoa annettaessa asiakkaalle on annettava sen tahon nimi ja yhteystiedot, jolta asiakas voi tarvittaessa pyytää lisätietoja.

YHDENVERTAISUUS LAIN EDESSÄ (ARTIKLA 12)

1. Sopimuspuolet vahvistavat, että vammaisilla henkilöillä on oikeus tulla kaikkialla tunnustetuiksi henkilöiksi lain edessä.
2. Sopimuspuolet tunnustavat, että vammaiset henkilöt ovat oikeustoimikelpoisia yhdenvertaisesti muiden kanssa kaikilla elämänaloilla.
3. Sopimuspuolet toteuttavat asianmukaiset toimet järjestääkseen vammaisten henkilöiden saataville tuen, jota he mahdollisesti tarvitsevat oikeustoimikelpoisuuttaan käyttäessään.
4. Sopimuspuolet varmistavat, että kaikki oikeustoimikelpoisuuden käyttöön liittyvät toimet antavat asianmukaiset ja tehokkaat takeet, joilla estetään väärinkäytökset ihmisoikeuksia koskevan kansainvälisen oikeuden mukaisesti. Näillä takeilla varmistetaan, että oikeustoimikelpoisuuden käyttöön liittyvissä toimissa kunnioitetaan henkilön oikeuksia, tahtoa ja mielityksiä, ettei niissä esiinny eturistiriitoja eikä asiatonta vaikuttamista, että ne ovat oikeasuhtaisia ja kyseisen henkilön olosuhteisiin sovitettuja, että niitä sovelletaan mahdollisimman vähän aikaa ja että toimivaltainen, riippumaton ja puolueeton viranomainen tai oikeuselin arvioi niitä säännöllisesti uudelleen. Takeiden on oltava oikeassa suhteessa siihen nähden, missä määrin nämä toimet vaikuttavat henkilön oikeuksiin ja etuihin.
5. Jollei tämän artiklan määräyksistä muuta johdu, sopimuspuolet toteuttavat kaikki asianmukaiset ja tehokkaat toimet varmistaakseen

vammaisten henkilöiden yhdenvertaisen oikeuden omistaa tai periä omaisuutta, hoitaa taloudellisia asioitaan ja saada yhdenvertaisesti pankkilainoja, kiinnityksiä ja muita luottoja, sekä varmistavat, ettei vammaisilta henkilöiltä mielivaltaisesti riistetä heidän omaisuuttaan. Yhdenvertaisuus lain edessä liittyy olennaisesti henkilön itsenäiseen elämään ja mahdollisuuden vaikuttaa taloudellisiin päätöksiin. Oikeustoimella tarkoitetaan esimerkiksi sopimuksia tai velkaa.

Suomessa laki holhoustoimesta (18 §) mahdollistaa erittäin tiukkojen edellytysten rajoissa tuomioistuimen päätöksellä täysi-ikäisen henkilön julistamisen vajaavaltaiseksi. Vajaavaltaisuus eli oikeustoimikelpoisuuden menetys päätöksessä määräytyksi ajaksi tarkoittaa sitä, että henkilö ei ole kykenevä hallitsemaan taloudellisia etujaan, vaan niistä päättää henkilölle määrätty edunvalvoja.

Lain esitöiden (HE 146/1998) mukaan vajaavaltaiseksi julistaminen on äärimmäinen toimenpide ja se tulisi kysymykseen iimeisenä keinona lievempien keinojen ollessa riittämättömiä tai epätarkoituksenmukaisia. Lain esitöissä todetaan, että pelkkä lääketieteellinen diagnoosi, esimerkiksi psyykinen sairaus, ei sinänsä oikeuta rajoittamaan kenenkään kelpoisuutta määrätä varallisuudestaan. os psyykkisesti poikkeavasta tilasta ei aiheudu vaaraa asianomaisen taloudellisille eduille, ei rajoituksen asettaminen tule kysymykseen.

YK:n vammaissopimuksen 12 artikla turvaa vammaisten henkilöiden oikeustoimikelpoisuuden ja he ovat kykeneviä päättämään taloudellisista eduistaan tarvittaessa tuetusti. Artikla 12 ei tunne vajaavaltaisuuskäsitettä lainkaan, koska se kohdistuu hyvin voimakkaasti vammaisen henkilön yksilön autonomiaan ja itsenäiseen elämään sekä valinnan vapauteen. Säännöksestä käy ilmi lähinnä tätä huomattavasti lievempiä, Suomenkin lain tuntemia toimintakelpoisuuden rajoituksia, kunhan vammaisen henkilön tahto ja mieltymykset otetaan asianmukaisesti huomioon. YK:n vammaissopimusmääräyksen ukaan vammaisen henkilön kohdalla vajaavaltaiseksi julistaminen ei voi tulla kyseeseen. Lainsäädäntöä tulee siten muuttaa sopimusmääräyksiä vastaavaksi.

Vammaisuus pankkipalveluissa

Pankkien sopimusehdot tilinkäyttövälaineistä, kuten verkkopankkitunnuksista ja maksukortin tunnusluvusta edellyttävät niiden huolellista säilyttämistä ja itsestä käyttämistä. Luottolaitoslaki kuitenkin edellyttää pankilta perusmaksutilin, verkkopankkitunnusten ja perusmaksukortin luovuttamista yhdenvertaisesti vammaisille henkilöille. Tarvittaessa on tehtävä kohtuullisia mukautuksia vammaiselle henkilölle tilinkäyttövälaineiden käyttämisen mahdollistamiseksi. Lain perusteluissa on mainittu mm. henkilökohtaisen avustajan salliminen vammaisen henkilön pankkipalveluissa. Nämäkin seikat tukevat vammaista henkilöä, jotta hän voi käyttää oikeustoimikelpoisuuttaan YK:n vammaissopimuksen artikla 12 mukaisesti.

3.7 Henkilökohtainen liikkuminen

Fyysisesti vammaisten henkilöiden itsenäinen elämä ja osallisuus eivät olisi mahdollisia ilman, että he pystyvät liikkumaan itsenäisesti ja vieläpä henkilökohtaisesti. Yhdessäkään ihmisoikeussopimuksessa ei ole mainintaa henkilökohtaisesta liikkumisesta ihmisoikeutena, koska se on terveelle väestölle aivan itsestään selvänä pidetty oikeus. Henkilökohtainen liikkuminen on nimenomaan vammaisia koskettava ja rajat ylittävä oikeus, johon kytkeytyy selvästi apuvälineiden tarve ja tarpeeseen vastaamisen myötä apuvälinemarkkinat.

Henkilökohtaisen liikkumisen toteutumiseen liittyy myös epäkohtia, jotka haittaavat oikeuden käyttämistä arkielämässä. Invalidiliittoon on tullut lukuisia yhteydenottoja esteettömille pysäköintipaikoille eli nk. invaparkkipaikoille väärin pysäköidyistä henkilöautoista ilman asianmukaista (poliisiviranomaisen), 1.1.2016 lähtien Liikenteen turvallisuusvirasto Trafín myöntämää vammaisen henkilön pysäköintilupaa. Tällainen yksityishenkilön väärinkäyttö estää liikuntarajoitteista henkilöä pääsemästä esimerkiksi kauppakeskuksiin lähelle ovea sijoitetulle helppokulkuiselle paikalle. Esteettömät pysäköintipaikat on mitoitettu siten, että niissä mahtuu kääntymään pyörätuolilla, joten normaalit parkkipaikat eivät useimmiten sovellu liikuntavammaisille henkilöille. Sanktiona esteettömän pysäköintipaikan väärinkäytöstä on vain määrältään riittämätön pysäköintivirhemaksu. Asennekasvatus ja tietoisuuden lisääminen YK:n vammaissopimuksen hengessä ovat paremmat ennaltaehkäisevät keinot. Kokonaan toinen ongelma koskee vammaisen pysäköintiluvan väärentämistapauksia, joka on yleisessä rikoslaisa sanktioitu teko. Tällöin pysäköintinvalvojan valppaus ja vammaisjärjestön antama asianmukainen koulutus edesauttavat ilmoitusten tekemistä poliisille.

Yleinen vai yksityinen pysäköintialue?

Yleisillä tieliikenne- ja pysäköintialueilla vammaisen pysäköintilupa on voimassa tieliikennelainsäädännön mukaisesti. Yksityisellä alueella vammaisen pysäköintilupa on voimassa vain, jos yksityinen kiinteistönomistaja sallii sen käytön. Yksityisellä alueella noudatetaan kiinteistönomistajan määräyksiä pysäköinnistä. Uusin ongelma on muodostunut siitä, kun yksityiset ja jopa julkiset toimijat ovat tehneet pysäköinninvalvonnasta sopimuksen yksityisen pysäköintivalvontayrityksen kanssa pysäköinninvalvonnasta. Näihin sopimuksiin ei välttämättä ole otettu ehtoja vammaisen pysäköintiluvan käytöstä. Julkisesta pysäköintivirhemaksusta on omat säännökset ja siten henkilö voi hakea oikaisua kaupungin pysäköinninvalvonnasta. Siitä annetusta päätöksestä on mahdollista valittaa hallinto-oikeuteen. Yksityisen pysäköinninvalvojan antamasta valvontamaksusta voi reklamoida yritykseen ja tarvittaessa ottaa yhteyttä kunnalliseen kuluttajaneuvontaan sekä myöhemmin kuluttajariitalautakuntaan, jos valvontamaksun määräämisessä on ollut epäselvyyksiä. Tilanne yksityisestä pysäköinninvalvonnasta on korkeimman oikeuden ratkaisuun perustuen sopimusoikeudellinen. Oikeuskäytännössä yksityisen pysäköintivalvontayrityksen valvontamaksu on tulkittu sopimusrikkomukseksi pysäköijän ja kiinteistönomistajan välillä. Tällöin kannattaa vedota sopimusoikeudelli-

seen epäselvyyssääntöön, jos yksityistä pysäköintiä koskevat määräykset alueella ovat olleet epäselviä tai huonosti havaittavia. Silloin tilanne tulkitaan lähtökohtaisesti pysäköintimääräykset laatineen vahingoksi.

HENKILÖKOHTAINEN LIKKUMINEN (ARTIKLA 20)

Sopimuspuolet toteuttavat tehokkaat toimet varmistukseen vammaisille henkilöille mahdollisimman itsenäisen henkilökohtaisen liikkumisen, muun muassa:

- helpottamalla vammaisten henkilöiden henkilökohtaista liikkumista sillä tavalla kuin ja silloin kun he haluavat sekä kohtuulliseen hintaan;
- helpottamalla laadukkaiden liikkumisen apuvälineiden, laitteiden, apuvälineteknologian sekä erilaisten avustajien ja välittäjien saatavuutta vammaisille henkilöille, muun muassa tarjoamalla niitä kohtuulliseen hintaan;
- antamalla vammaisille henkilöille ja heidän parissaan yöskentelevälle asiantuntijahenkilöstölle liikkumistaitoihin koulutusta;
- kannustamalla liikkumisen apuvälineitä, laitteita ja apuvälineteknologiaa tuottavia tahoja ottamaan huomioon kaikki vammaisten henkilöiden liikkumisen näkökohdat.

Henkilökuljetusta koskeva uudistus

Fyysisesti vammaisille henkilöille kuljetusta koskevat palvelut ovat erittäin merkityksellisiä. Kuljetuspalvelujen avulla vammaisen henkilö voi itsenäisesti osallistua koulutukseen, käydä töissä tai harrastaa yhdenvertaisesti muiden tavoin. Vammaispalvelujen kuljetuspalvelut tarkoittavat siten positiivista erityiskohtelua vaikeasti vammaisille henkilöille tosiasiallisen yhdenvertaisuuden mahdollistamiseksi.

Henkilökuljetusta koskeva lainsäädäntöuudistus vuonna 2018 oli historiallinen ja mittava. Taksiliikenne vapautettiin luvista kilpailuille ja enimmäishintasääntelystä luovuttiin. Samalla asemapaikkavelvoite poistui ja taksinkuljettajien sekä kaluston kelpoisuusvaatimuksia lievennettiin. Vammaisten henkilöiden oikeuteen saada kunnan vammaispalveluiden korvaamiin kuljetuspalveluihin tai Kelan korvaamiin terveydenhuollon matkoihin ei tehty muutoksia. Maksettaviin omavastuisiin ei tullut muutoksia. Kuitenkin aiempi hallinnollinen sääntely taksiliikenteestä keveni siinä määrin, että taksiliikenteen toimivuus siirtyi markkinamekanismiin ja sopimusperusteisuuteen. Taksinkuljettajille jäi laaja informaatiovelvollisuus taksipalvelun sisällöstä ja matkojen hinnoittelusta. Trafi on myös antanut tarkempia määräyksiä esteettömästä taksikalustosta. Käytännössä uudistus on johtanut myös viivästyksiin henkilökuljetusten järjestämisessä vammaisille henkilöille. Vammaisen henkilö voi olla myös kuluttajan asemassa ja maksaa omakustanteisesti taksimatkan, jolloin voidaan päätyä arvioimaan mm. kohtuullisia mukautuksia koskevia kysymyksiä.

Invalidiliitto on vaikuttanut monin eri tavoin vastuuministeriön (liikenne- ja viestintäministeriö), Kelaan, liikennealaa valvovaan Trafiin sekä liikennealan toimijoi-

hin lainsäädännön valmistelussa vammaisten henkilöiden yhdenvertaisten kuljetusten varmistamiseksi. Tämän lisäksi teemme yhteistyötä taksinkuljettajien koulutuksessa, jotta vammaisten henkilöiden tarpeisiin ja turvallisuuteen sekä kaluston esteettömyyteen kiinnitetään huomiota taksimatkoissa.-

EU:n vammaisten liikkumista edistävät säädökset

Euroopan unioni on hyväksynyt ja ratifioinut loppuvuodesta 2009 YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen. Yleissopimus on ensimmäinen EU:ssa hyväksytty kansainvälinen ihmisoikeussopimus. EU:n solmima kansainvälinen ihmisoikeussopimus yhdessä juridisesti sitovaksi muuttuneen Euroopan unionin perusoikeuskirjan kanssa muodostaa myös Suomelle EU:n jäsenvaltiona aiempaa vahvemman eurooppalaisen veloitteen vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja perusvapauksien täysimääräiseen toteutumiseen koko Euroopassa.

Koska YK:n vammaissopimus sitoo oikeudellisesti EU:n omaa hallintokoneistoa, sopimuksen edellyttämät toimet kohdistuvat EU:n rekrytointimenettelyihin, hallintokoneiston rakennusten, EU:n virallisten verkkosivujen sekä EU:n julkaisemien virallisten dokumenttien esteettömyyteen ja saavutettavuuteen. Esimerkiksi EUvirkoihin haettaessa vammaiset hakijat on saatettava samaan asemaan kuin muut hakijat esteettömien testien, informaation sekä valintamenettelyn avulla.

EU:n kansalaisoikeuksiin kuuluvat tavaroiden, palvelujen, henkilöiden sekä pääoman vapaa liikkuvuus. YK:n vammaissopimus työkaluna tarjoaa sekä EU:lle että sen jäsenvaltioille lainsäädännöllisen esikuvan laajasta syrjintäkiellosta ja tärkeästä esteettömyysajattelusta. Tavaroiden ja palveluiden tulee olla esteettömiä, ja vammaisille henkilöille pitää taata syrjimättömästi vapaa liikkuvuus EU:n alueella.

Euroopan unionin komissio on myöntänyt muutaman suomalaisen vammaisjärjestön hakemuksesta rahoituksen Euroopan unionin vammaiskortin toimeenpanemiseen Suomessa. Hanke alkaa helmikuussa 2016 ja päättyy elokuussa 2017. Kortin jakelijana toimisi KELA ja alustavan arvion mukaan jakelu käynnistyisi vuoden 2017 loppupuolella. EU:n vammaiskortti painottuisi nähtävästi jollakin tapaa vammaisten avustamisen mahdollistamiseen esim. kulttuuritapahtumissa tai matkailussa. Euroopan unionin vammaiskorttihankeen tavoitteena on vammaisten ihmisten yhdenvertaisuuden, osallisuuden ja liikkuvuuden lisääminen Euroopassa.

Vammaisten henkilöiden kannalta henkilökohtainen liikkuminen EU:n sisällä on ollut pitkään sangen ongelmallista esteellisten julkisten kulkuneuvojen ja heikkojen avunsaantimahdollisuuden vuoksi. EU:n sisällä liikkuminen kuuluu kansalaisten perusvapauksiin, ja sekä EU että sen jäsenvaltiot ovat vastuussa vammaisen henkilön vapaasta liikkumisesta. EU-lainsäädännöllä n vahvistettu vammaisten henkilöiden avustamista rautateillä, linja-autoliikenteessä, laivoilla ja lentokoneissa sekä asema- ja satamarakennuksissa, ja se parantaa vammaisten henkilöiden mahdollisuuksia itsenäiseen henkilökohtaiseen liikkumiseen. Tämä toteutuu sillä edellytyksellä, että liikkumista helpottavien säädösten soveltamisrajoja

ei sovelleta turhan tiukasti ja syrjivästi vammaisen henkilön oikeudet sivuuttavalla tavalla esimerkiksi kuljettamisesta kieltäytymällä.

EU:n perusvapauksina pidettävät palvelujen ja tavaroiden vapaa liikkuvuus liittyy selkeästi vammaisen henkilöiden henkilökohtaiseen liikkumiseen, koska esteettömät ja saavutettavat apuvälineet ja niiden käytön opastus tulee toteuttaa koko EU:n alueella. EU:n vammaisstrategian tarkoituksena on muun muassa, että vammaisen henkilö voi ostaa tai hankkia itselleen sopivan ja esteettömän apuvälineen mistä tahansa EU-valtiosta. Tämä lisää kilpailua ja laskee kuluttajahintoja. Edellytyksenä on kuitenkin myös EU:n vammaisstrategiassa mainitun eurooppalaisen esteettömyyslain säätäminen EU:n alueella. Lainsäädäntötoimilla odotetaan olevan merkittävää vaikutusta Euroopan talouteen, koska esimerkiksi joidenkin arvioiden mukaan pyörätuolien sekä liikkumisen apuvälineiden EU-markkinoiden vuotuinen arvo liikkuu 2-5 miljardin euron välillä.

EU on ollut pitkään talousliitto, ja sosiaaliturvaan liittyvät edut ovat olleet riippuvaisia henkilön työntekijästatuksesta siten, että sosiaalietuisuuksia ovat saaneet työntekijän perhe. Fyysisesti vammaisen henkilön on aiemmin ollut vaikea lähteä töihin toiseen jäsenvaltioon, koska henkilökohtaisen avun siirrettävyys jäsenvaltioiden kesken on ollut huono. Tähän odotetaan kuitenkin parannuksia. Myös vammaisten pysäköintiluvan vastaavuuksilla tunnistamisella uskotaan olevan vaikutuksia liikuntarajoitteisten henkilöiden mahdollisuuksiin liikkua henkilökohtaisesti Euroopan unionissa

EU:n Vammaiskortti

EU:n Vammaiskortti on vapaaehtoinen ja maksullinen (10 euroa) kommunikoinnin ja osallistumisen väline. Kortti on tarkoitettu ihmisille, joilla on erityisen tuen tarpeita osallistumisessa yhteiskunnan toimintoihin. Vammaiskorttia on voinut Suomessa hakea kesäkuusta 2018 alkaen. Vammaiskorttikohteita on lukuisia kulttuurin, liikunnan, liikenteen ja matkailun palveluntarjoajissa. Vammaiskorttiin voidaan asettaa tietyin edellytyksin A -merkintä, joka on osoitus henkilökohtaisen avustajan käyttämisestä. Vammaiskortin avulla voi saada henkilökohtaisen avustajan maksutta tapahtumaan, vaikka henkilön oma pääsymaksu tuleekin maksettavaksi. Vammaiskorttia koordinoi Kehitysvammaisten Palvelusäätiö ja kriteerit kortin saamiseksi tarkastaa Kela.

Avustajakoira edistää fyysisesti vammaisen henkilökohtaista liikkumista

YK:n vammaissopimuksen ratifiointia pohtinut ulkoasiainministeriön työryhmä kirjoitti mietinnössään, että avustaminen vammaisen henkilökohtaisessa liikkumisessa tarkoittaa toisen henkilön antamaa apua, mutta myös eläintä, joka voi avustaa liikkumisen tukena. Sosiaali- ja terveysministeriön lääkinnällisen kuntoutuksen apuvälineasetuksen muistioon on puolestaan kirjattu, että näkövammaisen opaskoira rinnastetaan fyysisesti vammaisen avustajakoiraan lääkinnällisen kuntoutuksen apuvälineenä. Sairaanhoidopiirien myöntämiskäytännöt eivät kuitenkaan ole joustaneet siten, että avustajakoiria myönnettäisiin julkisrahoitteisina apuvälineinä.

Tällä hetkellä Invalidiliitto on luovuttanut avustajakoi-

ria STEA-rahoitteisesti ja yksityisrahoituksella. Kysyntä on kuitenkin tarjontaa kovempi ja hakujonot ovat pitkiä. Invalidiliitto on vaikuttamistoiminnassaan pyrkinyt saamaan avustajakoiran apuvälineenä julkisen rahoituksen piiriin niiden saatavuuden turvaamiseksi. Terveyden ja Hyvinvointilaitoksen (THL) avustajakoiraselvityksen (Avustajakoirajärjestelmä - Selvitys järjestelmän nykytilasta ja kehittämisehdotuksia, 2014) mukaan avustajakoira edistää monin tavoin fyysisesti vammaisen itsenäistä suoriutumista ja osallisuutta yhteiskunnassa.

3.8 Oikeus terveyteen ja kuntoutukseen

Vammaisella henkilöllä on oikeus terveyteen ja saavutettaviin terveystalouteihin yhdenvertaisesti muun väestön kanssa. Vaikka Suomen vammaispalvelulaki ei erottele vamman tai sairauden käsitteitä toisistaan, tässä yhteydessä voidaan tämä erottelu tehdä. Vammaispalvelulain soveltamiskäytännössä sairautta on tosin arvioitu sairauden ja pitkäaikaissairauden valossa. YK:n vammaissopimuksessa ei mainita sairautta sinänsä, mutta vammaisuus on määritelty pitkäaikaiseksi olotilaksi. Sairaus nähdään siten ohimenevänä tilana, mikä ei aiheuta pysyvää toimintarajoitetta. Vammaisen henkilö voi olla ”perusterve” tai sairas siinä missä muutkin. Sosiaali- ja terveyshuollossa kiinnitetään helposti liikaa huomiota vain yhteen henkilön vammaisuudesta aiheutuvaan toimintarajoitteeseen, kuten mielenterveysongelmaan. Tällöin muut toimintarajoitteet, kuten saman henkilön samanaikaisesta liikuntarajoitteesta aiheutuva tarpeeseen vastaaminen uhkaa jäädä huomioonottamatta.

Eduskunnan oikeusasiamies on ottanut kantaa vaikeavammaisen hoidon epäämiseen liittyvään ohjeeseen sairauenhoidon sektorilla. Myös YK:n vammaissopimus ehdottomasti kieltää tällaiset syrjivät ohjeet. Tämä liittyy asenteellisuuteen ja on yhteydessä siihen, että terveydenhuoltopalveluissa ei maassamme kuunnella vammaista henkilöä itseään riittävän tarkasti. Vammaisen henkilön kertomus muusta sairaudesta tulkitaan helposti olevan jotenkin yhteydessä alkuperäiseen vammaan tai jopa mielenterveysongelmaan. YK:n vammaissopimuksen terveyttä koskeva artikla 25 tuleekin lukea tietoisuuden edistämistä koskevan artiklan 8 kanssa ja lisätä vammaisuuden ja toimintarajoitteisuuden kohtaamisen merkitystä terveydenhoidon alaan liittyvissä koulutuksissa.

Termi ”kuntoutus” yhdistetään usein vammautuneen henkilön kuntouttamiseen ja sopeuttamiseen takaisin yhteisöön sekä toimintakyvyn palauttamiseen. Kyse on tällöin tapaturman jälkeen tapahtuvasta kuntoutusprosessista. Kuntoutus voi olla myös toimintakyvyn ylläpitämiseksi tapahtuvaa kuntoutusta, vaikkapa syntymästään asti vammaisen henkilön kohdalla tai vamman pahenemisen takia. Tällöin näkökulma liittyy esimerkiksi henkilön työkyvyn ylläpitoon.

YK:n vammaissopimuksen artiklan 26 sisältämä vammaisen henkilön oikeus kuntoutukseen on merkittävä, koska vastaavaa säännöstä ei ole kirjoitettu muihin YK:n ihmisoikeussopimuksiin. Kuntoutus on terveyteen liittyvä, mutta täysin itsenäinen artikla, jossa keskeistä on vertaistuki ja moniammatillisuus osana sen yksilöllistä järjestämistä. Terveyden lisäksi työllisyys, koulutus ja sosiaalipalvelut ovat osana moniammatillista kuntoutusta. Suomessa ongelmakohtia on esiintynyt kuntoutus-

ketjujen katkeamisessa, jossa akuuttivaiheen jälkeen ei ole välttämättä huolehdittu terveydenhuollon puolella vammautuneen henkilön seurannasta. Samoin kuntoutuksen apuvälineiden saatavuus ja laatu sekä yksilöllinen sopivuus on ollut vammaisen henkilön kohdalla sidoksissa hänen asuinpaikkaansa. Eräs esiin nousut syy on ollut hankintalain mukaisten avointen kilpailutusmenettelyjen käyttäminen sosiaali- ja terveydenhuollon palveluhankinnoissa. Valintaperusteeksi on asetettu useimmiten halvin hinta. Vammaisen henkilö ei ole välttämättä lainkaan saanut toimivaa ja turvallista apuvälinettä, koska apuvälineen laatuun ei ole panostettu. Myös kuntoutuksessa varsinkin harvinaissairaiden kannalta tutun ja luotettavan palveluntuottajan vaihtuminen ei edistä yksilöllistä kuntoutusta, kun uuden palveluntuottajan kanssa pitää aloittaa kaikki alusta. Siksi Invalidiliitto on vaatinut, että esim. terveydenhuollon lääkinnällinen kuntoutus harvinaissairaalle järjestettäisiin muulla tavalla kuin hankintalain mukaisilla kilpailutusmenettelyillä. Sairaus tai vamma määrittää EU:ssa harvinaiseksi, kun sen esiintyvyys väestössä on korkeintaan viisi 10 000:sta. Suomessa tämä tarkoittaa alle 2700 henkilön sairaus- ja vamma-ryhmiä. Erilaisia harvinaisia sairauksia ja vammoja tunnetaan käytetystä määritelmästä riippuen noin 6000–8000.

Pääministeri Juha Sipilän hallituksen ohjelmaan 2015 - 2019 sisältyi kuntoutuksen kokonaisuudistus. Sitä varten perustettiin Kuntoutuskomitea vuonna 2016. Komitean tukena on toiminut kaksi jaostoa, toimintakykyjaosto ja työelämäjaosto. Toimintakykyjaoston puheenjohtajana toimi Invalidiliiton pääjohtaja Petri Pohjonen. Komitea on tehnyt 55 ehdotusta kuntoutuksen kokonaisuuden uudistamiseksi. Kuntoutusprosessia koskevia ehdotuksia ovat mm. kuntoutuksen yleinen toimintamalli, kuntoutuksen suunnittelu osana palvelujärjestelmän asiakassuunnitelmaa, vastuullisen asiakasohjauksen malli sekä kuntoutuksen tavoitteellisuus, seuranta ja arviointi. Tarkennettuja ehdotuksia esitetään lasten, nuorten, työikäisten ja ikääntyneiden kuntoutukseen.

Kelan ammatillisen kuntoutuksen lakia muutettiin 2019 siten, ettei vaadita sairausperäisiä löydöksiä, kuten lääkärintodistusta 16-30 -vuotialta nuorilta tai nuorilta aikuisilta, joiden toimintakyky on olennaisesti alentunut. Ammatilliseen kuntoutukseen pääsyä on helpotettu nuorella, joka ei ole koulutuksessa, töissä tai harjoittelussa.

Tapausesimerkki

Lyhytkasvuinen henkilö tarvitsi liikkumisen apuvälineeksi rollaattorin, mutta hänelle tarjottiin aluksi terveydenhuollosta lasten apuvälinettä ja lopuksi markkinoilta kilpailutettua perusmallia, joka ei ollut yksilöllinen. Henkilö hankki omakustanteisesti apuvälineen. Oikeudellisesti ratkaisu ei ole lainmukainen, koska lääkinnällisen kuntoutuksen apuväline on säädetty maksuttomaksi.

Apuväline yksilöllisen tarpeen mukaan vammaiselle

Invalidiliitto on jo kaksi kertaa (2012 ja 2015) tehnyt eduskunnan oikeusasiamiehelle kantelun, koska eräät sairaanhoitopiirien ohjeistukset ovat rajoittaneet asumisyksikössä asuvan vaikeavammaisen henkilön oikeutta saada yksilöllinen tarpeenmukainen lääkinnällisen kuntoutuksen apuväline, kuten esimerkiksi pyörällinen suihkutuoli, säädettävä sähkösätky tai henkilönostin.

Eduskunnan oikeusasiamies Petri Jääskeläinen on molemmissa kanteluratkaisuissaan (EOA 20.12.2012; Dnro 2495/4/12 ja EOA 29.12.2015; Dnro 2778/4/15) katsonut, että edellä mainitun kaltaiset ohjeistukset ovat olleet terveydenhuollon lainsäädännön vastaisia ja vaikeavammaisella on oikeus saada yksilöllinen apuväline. Samalla ylin laillisuusvalvoja on edellyttänyt sosiaali- ja terveysministeriöltä toimenpiteitä muuttaa apuvälineasetuksen epäselvänä pitämänsä sanamuotoa.

Invalidiliitto teki kantelun eduskunnan oikeusasiamiehelle valtakunnallisesta apuvälineohjeistuksesta

Sosiaali- ja terveysministeriö (jälj. STM) julkaisi syksyllä 2018 valtakunnallisen ohjeistuksen lääkinnällisen kuntoutuksen apuvälineiden luovutusperusteista. Apuvälineohjeistuksessa on useita apuvälineitä määritelty siten, ettei niitä luovuteta lääkinnällisen kuntoutuksen apuvälineinä. Eduskunnan oikeusasiamiehen laillisuusvalvontakäytännössä ohjeet, joilla etukäteen suljetaan esimerkiksi lääkinnällisen kuntoutuksen palveluiden piiristä kaavamaisesti pois määrättyjä apuvälineitä, ovat lainvastaisia. Tällöin ohjeet eivät jätä sijaa yksilölliseen tarveharkintaan.

Invalidiliitto kanteli keväällä 2019 eduskunnan oikeusasiamiehelle STM:n julkaisemista valtakunnallisista apuvälineohjeistuksista johtuen lukuisista ”ei luovuteta” – rajoitusperusteista. Invalidiliitto kiinnitti kantelussaan huomiota eri tavoin vammaisten ihmisten oikeuteen saada tarpeenmukainen ja yksilöllinen apuväline mm. kognitiivisten taitojen harjoitusvälineitä, painevaatteita, kestopigmentointi, avustajakoira, sukupuolielämän apuvälineitä, sähköpotkulautaa, parisänky, sisäkorvaistute.

Valtakunnallinen lääkinnällisen kuntoutuksen apuvälineiden luovutusperusteista käsittelevää opasta on päivitetty vuonna 2023. Opas sisältää yksityiskohtaisia kirjauksia yksittäisten apuvälineiksi katsottavien välineiden kuvauksia ja luovutusperusteita. Opas ei ole tyhjentävä lista luovutettavista apuvälineistä ja se on luonteeltaan suositus. Yksilölliselle harkinnalle tulee jäädä aina apuvälineiden tarpeen arvioinnissa tilaa. Invalidiliiton kantelussaan esiin nostamista avustajakoirista ja sukupuolielämän apuvälineistä on kirjoitettu oppaaseen täysin uudet luovutusperusteet.

TERVEYS (ARTIKLA 25)

Sopimuspuolet tunnustavat, että vammaisilla henkilöillä on oikeus parhaaseen mahdolliseen terveyden tasoon ilman syrjintää vammaisuuden perusteella. Sopimuspuolet toteuttavat kaikki asianmukaiset toimet varmistaakseen sukupuolisensitiivisten terveydenhuoltopalvelujen saatavuuden vammaisille henkilöille, terveyteen liittyvä kuntoutus mukaan lukien. Sopimuspuolet erityisesti:

- a. järjestävät vammaisille henkilöille samanlaajuiset, -laatuiset ja -tasoiset maksuttomat tai kohtuuhintaiset terveydenhuoltopalvelut ja -ohjelmat kuin muille, myös seksuaali- ja lisääntymisterveyden sekä väestöpohjaisten kansanterveysohjelmien alalla;
- b. järjestävät ne terveydenhuoltopalvelut, joita vammaiset henkilöt tarvitsevat erityisesti vammaisuutensa vuoksi, mukaan lukien varhainen tunnistaminen ja puuttuminen tarvittaessa, sekä palvelut, joilla pyritään minimoimaan ja estämään uusia vammoja, myös lasten ja vanhuskeskuudessa;
- c. järjestävät nämä terveydenhuoltopalvelut mahdollisimman lähellä ihmisten omia yhteisöjä, myös maaseutualueilla;
- d. vaativat terveydenhuoltoalan ammattihenkilöitä järjestämään vammaisille henkilöille samanlaatuista hoitoa kuin muille, myös vapaan ja tietoon perustuvan suostumuksen perusteella, muun muassa lisäämällä tietoisuutta vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksista, arvosta, itsemääräämisoikeudesta ja tarpeista järjestämällä koulutusta sekä saattamalla voimaan julkista ja yksityistä terveydenhuoltoa koskevat eettiset ohjeet;
- e. kieltävät vammaisten henkilöiden syrjinnän myönnettäessä sairausvakuutuksia ja henkivakuutuksia, jos kansallinen lainsäädäntö mahdollistaa henkivakuutusten myöntämisen, ja vaativat nämä vakuutukset myönnettäviksi oikeudenmukaisella ja kohtuullisella tavalla;
- f. estävät terveydenhuollon ja terveydenhuoltopalvelujen sekä ravinnon ja nesteiden syrjivän epäämisen vammaisuuden perusteella.

Suomessa uusi terveydenhuoltolaki ja siihen liittyvä lainsäädäntö ovat tuoneet uudistuksia terveydenhoitopaidan ja terveystalouden valinnan vapautteen, hoidon keskittämiseen ja kuntoutuksen mahdollisen elinikäiseen seurannan mahdollistamiseen. Myös tärkeistä apuvälineistä on tullut voimaan uusi asetus, jossa säädetään vammaisille yksilöllisesti sopivien ja toistuvasti tarvittavien apuvälineiden luovutuskäytännöstä.

Terveydenhuollon palveluvalikoimaneuvosto (PALKO) on STM:n alainen toimielin, jonka tehtävänä on suosittaa, minkälaista terveydenhuoltoa korvataan Suomessa. Terveydenhuoltoon kuuluu myös lääkehoito ja eräiden harvinaissairauksien kohdalla harvinaislääke voi olla todella kallis. SMA-tauti on harvinaisen ja etenevä lihassairaus, johon on olemassa SMA-taudin etenemiseen vaikuttava nusinerseenilääkehoito. Nusinerseenilääkehoito on

poikkeuksellisen kallis, aloitusvuonna n. 500.000 euroa/ potilas ja seuraavina vuosina n. 250.000 euroa/vuosi. PALKO hyväksyi (2018) nusinerseenilääkkeen SMA -taudin hoidossa tietyn edellytyksin lapsille. Invalidiliitto antoi PALKO:lle tästä myös lausunnon, jossa nosti esiin oikeudellisia näkökulmia tämän harvinaislääkkeen korvatuudelle.

Harvinaissairauksien kansallinen toimintaohjelma on valmistunut ja sen toimeenpanoa jatketaan. Tähän mennessä kansallinen yhteistyö ja verkostoituminen ovat käynnistyneet sekä harvinaissairauksien keskus on perustettu jokaiseen yliopistosairaalaan. Valtioneuvoston asetukset erikoissairaanhoidon keskittämisestä edellyttää, että viisi yliopistollista sairaalaa ylläpitävää sairaanhoitopiiriä huolehtii harvinaissairauksien ehkäisystä, diagnostiikasta, hoidosta ja kuntoutuksesta. Samassa asetuksessa säädetään myös valtakunnallisesti keskitetystä sairaan-hoidosta ja selkäydinvammaisten akuuttivaiheen hoidon, välittömän kuntoutuksen ja elinikäisen monialaisen hoidon ja seurannan keskittämisestä kolmeen yliopistosairaalaan (HUS, TAYS, OYS). Asetuksen muistiosta käy ilmi, että yliopistosairaalat tarvitsevat kumppaneikseen toimijoita lähellä potilaiden asuinpaikkaa.

KUNTOUTUS (ARTIKLA 26)

1. Sopimuspuolet toteuttavat tehokkaat ja asianmukaiset toimet muun muassa vertaistuen avulla, jotta vammaiset henkilöt voisivat saavuttaa ja säilyttää mahdollisimman suuren itsenäisyyden, täysimääräiset ruumiilliset, henkiset, sosiaaliset ja ammatilliset kyvyt sekä täysimääräisen osallisuuden ja osallistumisen kaikilla elämänalueilla. Tätä varten sopimuspuolet järjestävät, vahvistavat ja lisäävät laaja-alaisia kuntoutuspalveluja ja -ohjelmia erityisesti terveyden, työllisyyden, koulutuksen ja sosiaalipalvelujen aloilla siten, että:
 - a. nämä palvelut ja ohjelmat aloitetaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja ne perustuvat yksilöllisten tarpeiden ja vahuuksien monialaiseen arviointiin;
 - b. näillä palveluilla ja ohjelmilla tuetaan osallistumista ja osallisuutta yhteisöön ja kaikkiin yhteiskunnan osa-alueisiin ja ne ovat vapaaehtoisia ja vammaisten henkilöiden saatavilla mahdollisimman lähellä heidän omia yhteisöjään, myös maaseutualueilla.
2. Sopimuspuolet edistävät kuntoutuspalveluissa työskentelevien ammattihenkilöiden ja henkilöstön perus- ja jatkokoulutuksen kehittämistä.
3. Sopimuspuolet edistävät vammaisille henkilöille tarkoitettujen kuntoutukseen liittyvien apuvälineiden ja apuvälineteknologian saatavuutta, tuntemusta ja käyttöä.

Kelan järjestämään lääkinnälliseen kuntoutukseen on tullut muutoksia 1.1.2016 alkaen. Uudistus koskee vaikeavammaisten lääkinnällistä kuntoutusta, jonka nimi on jatkossa vaativa lääkinnällinen kuntoutus.

Oikeus kuntoutukseen ei enää edellytä, että hakija saa myös korotettua vammais- tai hoitotukea, eli ns. vammaisetuskytkös poistuu. Kuntoutuksen myöntäminen perustuu jatkossa sairauteen tai vammaan, niihin liittyviin rajoitteisiin ja huomattaviin vaikeuksiin arjessa suoriutumisessa ja osallistumisessa sekä vähintään vuoden kestäväan kuntoutustarpeeseen. Myös kuntoutuksen sisältöä ja toteutusta on uudistettu.

Invalidiliitto kannattaa ns. vammaisetuskytköksen poistoa, mutta on pettynyt siitä, kun lääkinnällisen kuntoutuksen ikäraja ei nostettu kuitenkaan 65 vuodesta 68 ikävuoteen. Samalla seuraamme tarkasti, mitä tapahtuu, kun vaikeavammaisuus käsite on poistunut laista. Tämä nimittäin voi lisätä arvioinnissa vaikeuksia tulkita, kuka on oikeutettu vaativaan lääkinnälliseen kuntoutuksen. Lakiin on kirjattu käytännössä omaksuttu rajaus, jonka mukaan Kela ei järjestä kuntoutuksena toimintaa, jonka tavoitteet ovat ainoastaan hoidollisia (mm. niveljäykistymisen ehkäiseminen tai hengityskapasiteetin ylläpitäminen).

Tapausesimerkki – kohdellaanko vammaisia yhdenvertaisesti vakuutusyhtiöiden asiakkaina?

”Minulle ei myönnetty liikuntavamman vuoksi jatkuvaa matkavakuutusta joka olisi voimassa 180 vrk matkan alusta. Olen muuten ihan perusterve. Onko tällainen käytäntö oikein ja yleistä kaikkien liikuntavammaisten keskuudessa? Kenen vastuulla on matkailu, jos liikuntavammaista johtuen ei vakuutusta saa? Vakuutusyhtiö ei antanut kirjallisia perusteita edes pyydettyinä ja vakuutusyhtiön edustaja totesi, että asia ratkaistaan tapauskohtaisesti.”

Vaikka kyse tapauksessa oli vapaa-ajan matkavakuutuksesta, voidaan tuon ns. terveys selvitystä koskevan kohdan takia pohtia artiklan 25 soveltuvuutta, koska artikla kieltää vammaisten syrjinnän esim. sairausvakuutusten myöntämisessä. Mitään yleisiä luetteloita ei vakuutusyhtiöillä voi olla käytössä, jossa vammaiset suljetaan pois. Jonkin yksittäisen sairauden tai vamman kohdalla vakuutusyhtiön pitää pystyä esittämään etukäteen lääketieteellisesti ja vakuutusmatematisesti perusteluita riskin korkeammasta todennäköisyydestä vahinkoalttiudelle. Jälkikäteisiä in casu -tyyppisiä perusteluita ei tule sallia vammaisten kohdalla. Vamma on yleensä pysyvä tila, kun taas sairaus on ohimenevä tila, joka ei jätä toiminnallista haittaa. Tätä kulmaa eivät vakuutusyhtiöt välttämättä ole sisäistäneet. Kysymys kuuluu, onko vakuutustoimihenkilöllä toimivaltaa tai kompetenssia arvioida asiakkaan toimintakykyä hänet tavattuaan?

Syntymästään saakka vammainen henkilö joutuu useimmiten turvautumaan erilaisiin tukiin, joiden taso on palkkatasoa merkittävästi pienempi.

TYÖ JA TYÖLLISTYMINEN (ARTIKLA 27)

1. Sopimuspuolet tunnustavat vammaisten henkilöiden oikeuden tehdä työtä yhdenvertaisesti muiden kanssa; tähän sisältyvät oikeus mahdollisuuteen ansaita elantonsa vapaasti valitsemallaan tai työmarkkinoilla hyväksytyllä työllä sekä työympäristö, joka on avoin, osallistava ja vammaisten henkilöiden saavutettavissa. Sopimuspuolet turvaavat työnteko-oikeuden toteutumisen ja edistävät sitä, myös niiden osalta, jotka vammautuvat palvelussuhteen aikana, toteuttamalla myös lainsäädännön avulla asianmukaisia toimia, joiden tarkoituksena on muun muassa:
 - a. kieltää syrjintä vammaisuuden perusteella kaikissa kaikkia palvelussuhteen muotoja koskevissa asioissa, muun muassa palvelukseen ottamisen ja palvelussuhteen ehtoja, palvelussuhteen jatkumista, uralla etenemistä sekä turvallisia ja terveellisiä työoloja koskevissa asioissa;
 - b. suojella vammaisten henkilöiden oikeuksia oikeudenmukaisiin ja suotuisiin työoloihin yhdenvertaisesti muiden kanssa, mukaan lukien yhdenvertaiset mahdollisuudet ja sama palkka samanarvoisesta työstä, turvalliset ja terveelliset työolot, mukaan luettuna suojelu häirinnältä, sekä epäkohtiin puuttuminen;
 - c. varmistaa, että vammaiset henkilöt pystyvät käyttämään oikeuttaan ammattiyhdistystoimintaan yhdenvertaisesti muiden kanssa;
 - d. mahdollistaa vammaisille henkilöille yleisten teknisten ja ammatinvalintaan liittyvien neuvonta-ohjelmien, työhönsijoittamispalvelujen sekä ammatillisen koulutuksen ja jatkokoulutuksen tehokas saatavuus;
 - e. edistää vammaisten henkilöiden mahdollisuuksia työllistyä ja edetä urallaan työmarkkinoilla sekä heidän avustamistaan työn löytämisessä, saamisessa ja säilyttämisessä sekä työhön palaamisessa;
 - f. edistää mahdollisuuksia itsenäiseen elinkeinonharjoittamiseen, yrittäjyyteen, osuuskuntien kehittämiseen ja oman yritystoiminnan aloittamiseen;
 - g. työllistää vammaisia henkilöitä julkisella sektorilla;
 - h. edistää vammaisten henkilöiden työllisyyttä yksityisellä sektorilla asianmukaisilla menettelytavoilla ja toimilla, joihin voi sisältyä tasa-arvoistavia toimintaohjelmia, kannustimia ja muita toimia;
 - i. varmistaa, että vammaisia henkilöitä varten tehdään työpaikoilla kohtuulliset mukautukset;
 - j. edistää vammaisten henkilöiden työkokemuksen hankkimista avoimilla työmarkkinoilla;

- k. edistää vammaisten henkilöiden ammatillisen kuntoutuksen, työn säilyttämisen ja työhönpaluun ohjelmia.
2. Sopimuspuolet varmistavat, ettei vammaisia henkilöitä pidetä orjuudessa tai orjuuden kaltaisessa pakkotyössä ja että heitä suojellaan yhdenvertaisesti muiden kanssa pakkotyöltä ja muulta pakolliselta työltä.

3.9.1 Vammaisten henkilöiden työllistyminen Suomen lainsäädännössä

Yhdenvertaisuussuunnittelu ja -suunnitelma estävät syrjintää ennakolta työssä

Vammaisten henkilöiden työllistymisestä ja työssä pysymisestä on säädetty monissa eri laeissa. Työnantajan on yhdenvertaisuuslain mukaisesti edistettävä yhdenvertaisuutta työpaikalla ja työpaikan tarpeet huomioon ottaen kehitettävä työoloja sekä niitä toimintatapoja, joita noudatetaan henkilöstöä valittaessa ja henkilöstöä koskevia ratkaisuja tehtäessä. Jos saman työnantajan palveluksessa on säännöllisesti vähintään 30 henkilöä, niin työnantajan pitää laatia yhdenvertaisuussuunnitelma konkreettisia toimia varten.

Laki ei edellytä mitään tiettyä yksittäistä toimenpidettä, vaan tämä ratkeaa tapauskohtaisesti työpaikan olosuhteiden perusteella. Henkilöstökyselyissä säännöllisesti seurataan yhdenvertaisuuden toteutumista, joten myös vammaisuus tulisi ottaa huomioon em. kyselyissä ja suunnata sitten tarvittaessa yhdenvertaisuustoimia kyse- lyn tulosten perusteella.

Yhdenvertaisuussuunnitelman ei tarvitse olla erillinen asiakirja, vaan se voi olla osa tasa-arvosuunnitelmaa, jolloin työpaikalla voidaan paremmin huomioida esimerkiksi ikääntyneitä naistyöntekijöitä, vähemmistössä olevia miehiä naisvaltaisella työpaikalla tai vammaisia nuoria naisia.

Yhdenvertaisuuslaki suojaa konkreettisissa syrjintä- tai häirintätilanteissa työpaikalla

Yhdenvertaisuuslain (1325/2014) 8 §:ssä säännellyn syrjintäkiellon mukaan ketään ei saa syrjiä mm. vammaisuuden perusteella. Välittömän ja välillisen syrjinnän lisäksi syrjintää on myös häirintä, kohtuullisten mukautusten epääminen sekä esimiehen alaiselleen antama ohje tai käsky syrjiä esimerkiksi vammaisia henkilöitä.

Lain 14 §:ssä todetaan, että henkilön ihmisarvoa tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukkaava käyttäytyminen on häirintää, jos loukkaava käyttäytyminen liittyy syrjintäkiellon vastaiseen syyhyn ja käyttäytymisellä luodaan mainitun syyn vuoksi henkilöä halventava tai nöyryyttävä taikka häntä uhkaava, vihamielinen tai hyökkäävä ilmapiiri. Työnantajan menettelyä on pidettävä syrjintänä, jos työnantaja ei ole ryhtynyt käytettävissään oleviin toimiin häirinnän poistamiseksi saatuaan tiedon työntekijänsä joutumisesta häirinnän kohteeksi. Yhdenvertaisuuslain noudattamista työsuhteessa ja julkisoikeudellisessa palvelussuhteessa sekä työharjoittelussa ja muussa vastaavassa toiminnassa työpaikalla sekä työhönotossa valvovat työsuojeluviranomaiset eli käytännössä aluehallintovirastot.

Yhdenvertaisuuslain 15 §:n kohtuullista mukautuksista on säädetty siten, että työnantajan on pyynnöstä viipymättä annettava kirjallinen selvitys menettelynsä perusteista vammaiselle henkilölle, joka katsoo kohtuullisten mukautusten epäämisen vuoksi tulleensa syrjityksi työtä tai virkaa hakiessaan taikka työ- tai virkasuhteessa. Toimenpiteen tulee vastata vammaisen henkilön tarpeeseen ja se tulee toteuttaa kohtuullisessa ajassa pyynnön esittämisestä. YK:n vammaissopimuksen artiklassa 27 sopimuspuolet tunnustavat vammaisten henkilöiden

oikeuden tehdä työtä yhdenvertaisesti muiden kanssa ja tarvittaessa varmistaa, että vammaisia henkilöitä varten tehdään työpaikoilla kohtuulliset mukautukset.

Syrjivän työpaikkailmoittelun kiellolla säännellään sitä, että työnantaja ei saa avoimesta työpaikasta, virasta tai tehtävästä ilmoittaessaan oikeudettomasti edellyttää hakijoilta yhdenvertaisuuslaissa tarkoitettuja henkilöön liittyviä ominaisuuksia. Työpaikkailmoituksessa ei saa perusteettomasti asettaa sellaisia vaatimuksia, jotka eivät ole tarpeen työtehtävien asianmukaiseksi hoitamiseksi esimerkiksi vaatia täydellistä suomenkielen osaamista, jos tehtävä ei aseta sellaista vaatimusta.

Vastatoimen kiellolla tarkoitetaan sitä, että henkilöä ei saa kohdella epäsuotuisasti eikä hänelle kielteisiä seurauksia aiheuttavalla tavalla sen vuoksi, että hän on vedonnut yhdenvertaisuuslaissa säädettyihin oikeuksiin tai velvollisuuksiin, osallistunut syrjintää koskevan asian selvittämiseen tai ryhtynyt muihin toimenpiteisiin yhdenvertaisuuden turvaamiseksi. Tyypillisesti vastatoimien kiellon oikeusvaikutus toteutuu työpaikoilla, koska työnantaja ja työntekijä voivat kohdata usein tai toistuvasti työpaikalla, mutta jonkun elinkeinonharjoittajan kanssa asioiminen voi tapahtua vain yhden kerran. Tämän lisäksi työntekijä on lähtökohtaisesti alisteisessa asemassa suhteessa työnantajaan.

Vammaisten henkilöiden työturvallisuuteen ja työllistymiseen vaikuttavat erityislait

Työturvallisuuslain (23.8.2002/738) mukaan työnantaja on velvollinen huolehtimaan työntekijöiden turvallisuudesta ja terveydestä työssä. Tässä tarkoituksessa työnantajan on otettava huomioon työhön, työolosuhteisiin ja muuhun työympäristöön samoin kuin työntekijän henkilökohtaisiin edellytyksiin liittyvät seikat. Työturvallisuuslain 12 §:ssä on säädetty työnantajan velvollisuudesta ottaa huomioon vammaiset henkilöt työympäristön suunnittelussa. Työympäristö tulee tarvittaessa tehdä sellaiseksi, että se on myös vammaiselle työntekijälle terveellinen ja turvallinen.

Vammaisten henkilöiden arvokkaan oman työpanoksen antaminen ja heidän osallisuutensa avoimilla työmarkkinoilla saattaa edellyttää edellä kuvattujen lainsäädännöllisten toimenpiteiden lisäksi myös säännöksiä taloudellisista tukimuodoista, jotka edistävät työnantajan päätöstä palkata osatyökykyisiä henkilöitä työhön. Työ- ja elinkeinotoimistot (TE-toimistot) voivat tukea osatyökykyisten henkilöiden työllistymistä tai työn säilyttämistä myöntämällä järjestelytukea kun henkilön vamma tai sairaus vaikuttaa työllistymiseen tai työn säilyttämiseen. Työolosuhteiden järjestelytuen tarkoituksena on tukea työnantajaa, jos työhön palkattavan tai työssä olevan henkilön vamma tai sairaus edellyttää työvälinei-

den hankkimista tai työpaikalla tehtäviä muutoksia, ja hankinnasta tai muutostöistä aiheutuvia kustannuksia on pidettävä työnantajan taloudellinen tilanne huomioon ottaen merkittävänä. Tuen enimmäismäärä työvälineiden hankkimisesta ja työpaikan muutostöistä on 4 000 € henkilöä kohden. Työolosuhteiden järjestelytukea voidaan myöntää myös korvaamaan toisen työntekijän antamaa apua enintään 20 tuntia kuukaudessa enintään 18 kuukauden ajan. Järjestelytuki on harkinnanvarainen. TE-toimisto arvioi vammasta tai sairaudesta aiheutuvan haitan perusteella järjestelytuen myöntämisen tarkoituksenmukaisuuden saatuaan työnantajalta riittävät selvitykset tuen tarpeen arvioimiseksi.

Palkkatuki on työttömän työnhakijan työllistymisen edistämiseksi tarkoitettu tuki, jota TE-toimisto voi käyttää omissaan olevien määrärahojen puitteissa myöntää työnantajalle palkkakustannuksiin. Palkattavan työttömän vammaisen henkilön vamma tai sairaus saattaa vaikeuttaa työssä selviytymistä. Tällöin työnantajalle maksettava palkkatuki saattaa auttaa vammaisen henkilön työllistymistä. Palkkatuen määrän ja keston TE-toimisto päättää tapauskohtaisesti. Tukea voidaan myöntää sekä toistaiseksi voimassa olevaan että määräaikaiseen työsuhteeseen, myös oppisopimuskoulutukseen. Tukea voidaan maksaa myös osa-aikaiseen työsuhteeseen, mikäli TE-toimisto pitää osa-aikatyötä tarkoituksenmukaisena ja osa-aikatyö edistää henkilön mahdollisuuksia päästä työmarkkinoille. Tämä voi olla perusteltua esimerkiksi osatyökykyisten työllistymisen kannalta.

Vammaispalvelulain 8 b §:n mukaan kunnan tulee järjestää päivätoimintaa vaikeavammaiselle työkyvyttömälle henkilölle, jolla vamman tai sairauden aiheuttaman erittäin vaikean toimintarajoitteen vuoksi ei ole edellytyksiä osallistua sosiaalihuoltolain (710/1982) 27 e §:ssä tarkoitettuun työtoimintaan ja jonka toimeentulo perustuu pääosin sairauden tai työkyvyttömyyden perusteella myönnettäviin etuuksiin. Sosiaalihuoltolaki on kumottu uudella sosiaalihuoltolailla (30.12.2014/1301), joka astui voimaan 1.4.2015. Uuden lain voimaantulosäännöksissä todetaan, että vanhan lain työtoimintaa sääntelevä 27 e § jää edelleen voimaan. Selvyden vuoksi todettakoon, että sosiaalihuoltolain mukainen työtoiminta on ensisijainen vaihtoehto sellaiselle vaikeavammaiselle henkilölle, joka ei kykene muutoin työllistymään. Mikäli henkilö ei pärjäisi yksilöllisen arvioinnin perusteella työtoiminnassa, tulee kunnan erityisen järjestämisvelvollisuutensa perusteella järjestää vaikeavammaiselle henkilölle päivätoimintaa, johon tällaisella henkilöllä on näin ollen ns. subjektiivinen oikeus.

Tapausesimerkki – Työnantajan asenteet voivat estää vammaisen henkilön työllistymisen

Etelä-Suomen aluehallintovirasto katsoi eräässä ratkaisussaan, että työtä hakenut henkilö sivuutettiin lainvastaisesti lyhytkasvuisuutensa vuoksi erään kaupungin arkiston järjestämistä koskevassa rekrytinnissa. Työnantaja katsoi, että työnteko olisi edennyt liian hitaasti. Työnhakija vei asian yleiseen tuomioistuimeen. Käräjäoikeus (24.1.2017, R16/1865) arvioi, että käsitys työnhakijan hitaudesta perustui pelkästään oletukseen. Vaikka työskentelyolosuhteet voivat olla painava ja pätevä syy olla valitsematta henkilöä tehtävään, työnantajan olisi pitänyt ennen valintapäätöksen tekemistä selvittää työnhakijan apuvälinetarvetta tai muita mahdollisia mukautustoimia.

3.9.2 Vammaisen kohtaamat esteet työnteolle – työpaikka esteettömäksi

Seuraavaksi esitetään joitain argumentteja siitä, mitkä tekijät haittaavat vammaisen henkilön työllistymistä ja mitkä tekijät edistävät sitä. Kyse on varsin konkreettisista ratkaisumahdollisuuksien kuvaamisesta.

Esteellinen työpaikka:

- Työpaikkojen, kuten rakennusten, toimitilojen ja ruokaloiden fyysiset esteet aiheuttavat haittaa vammaiselle työpaikalla liikkumisen ja toimimisen suhteen.
- Esteelliset kulkuvälineet estävät vammaisen työpaikalle siirtymisen.
- Lainsäädäntö ja toimintatavat estävät vammaisten toimimisen tietyissä ammateissa tai eivät suojele riittävän tehokkaasti vammaisia henkilöitä työpaikoilla.
- Esteettömän ja saavutettavan tiedon puuttuminen vapaista työtehtävistä tai työmahdollisuuksista vaikeuttavat vammaisen henkilön urakehitystä.
- Työpaikkojen viestinnälliset esteet voivat haitata työntekoa.
- Vammaista työntekijää muiden työntekijöiden syrjivät asenteet ja ennakkoluulot voivat johtaa työpaikkakiusaamiseen vamman perusteella.
- Kohtuullisten mukautusten laiminlyönti tai niiden saamisen ajallinen ulottuvuus voi venähtää turhan pitkäksi esim. (HS 11.12.2009) pyörätuolinkäyttäjä ei voinut kelata henkilöstöruokalaan portaiden takia, joten hän ei jäänyt odottamaan luiskan valmistumista vaan vaihtoi toiseen yritykseen.
- Työpaikoilla annettava koulutus voi valikoitua henkilön mukaan.
- Työpaikoilla virkistystoiminta voi olla esteellistä tai se järjestetään esteellisessä paikassa.
- Sopivan ammattikoulutuksen puute eli vammaisen kouluttautuminen ”väärälle alalle” voi haitata työllistymistä.

Esteetön työpaikka:

- Yksilöllinen ja joustava työaika, vaikka kyse ei ole varsinaisesti osa-aikaisesta työsopimuksesta
- Etätyömahdollisuuden hyödyntäminen
- Tavoitteena on toimivan esteettömyysketjun luominen – esteetön asunto ja lähiympäristö, kulkuväline ja informaation saavutettavuus sekä asemalaiturin esteettömyys, työpaikan rakennuksen esteettömyys sekä työhön liittyvän informaation saavutettavuus ja oikea-aikaisuus eli Design for All (kaikille sopiva suunnittelu).
- Kohtuulliseen mukautukseen työpaikalla kuuluu tarvittaessa mm. luiskat, kynnysten madaltaminen, esteettömän pysäköintipaikan eli ns. invaparkkipaikan järjestäminen työpaikan välittömään läheisyyteen, työpisteen tason laskeminen, työvälineiden saavutettavuus, oviaukkojen leventäminen, tietokoneohjelmien ja tiedostojen saavutettavuus, ympäristön hahmottamisen helppous värein ja äänin, opastekstein pistekirjoituksella, saniteettitilojen ja hissien soveltuvuus pyörätuolinkäyttäjälle esim. ovien leveys ja korkeus sekä tilaa kääntyä hissikorissa, painikkeiden korkeus, työpisteessä riittävät tilat apuvälineille ja henkilökohtaiselle avustajalle.
- Työsuojelun valvontaviranomaisten valvonnan tehostaminen vammaisiin työnhakijoihin ja työntekijöihin sekä työvoimaneuvojien koulutus vammaisuuden kohtaamisesta.
- Tiedonvälityksen saavutettavuus on toteutettava teknisesti ja henkilökohtaisesti.
- Asenteiden kitkeminen alkaa jo päiväkodissa ja vammaisten arvokkaan panoksen esiin nostaminen sekä näkyvyys työelämässä että mediassa – yritysten ja julkisyhteisöjen hyvät käytännöt on nostettava esiin, kuten kaupunkien vammaisohjelmat, joissa luvataan vammaisille koulutusta ja työtä.
- Vammaisille yhdenvertaiset oikeudet työhön liittyvään jatkokoulutukseen ja tietojen ylläpitämiseen on toteutettava.
- Vammaiset on otettava mukaan myös työntekijöiden vapaa-ajalle ja virkistystoiminnan suunnitteluun.
- Sopivan ammattikoulutuksen puute vs. ammattitaito sopivalla alalla, mahdollinen korkeakoulututkinto ja kielitaito edesauttaa työpaikan löytymistä.
- Työolosuhteiden järjestelytuen ja palkkatuen aiempaa tehokkaampi hakeminen ja käyttö vammaisen henkilön työllistämisen edistämiseksi.

Tapausesimerkki – Esteetön pysäköintipaikka kohtuullisena mukautuksena

Suomalaisyliopisto järjesti liikkumisrajoitteiselle työntekijälleen esteettömän pysäköintipaikan eli nk. invaparkkipaikan työpaikan välittömään läheisyyteen. Tätä voidaan pitää hyvin perustellusti vammaiselle tehtävänä kohtuullisena mukautuksena työpaikalle yhdenvertaisuuslain 15 §:n mukaisesti.



4 YK:N VAMMAISTEN HENKILÖIDEN OIKEUKSIA KOSKEVAN SOPIMUKSEN KANSALLINEN TÄYTÄNTÖÖNPANO

4.1 Valvontamekanismi

Jotta YK:n vammaissopimuksen sisältämät ihmisoikeudet toteutuisivat täysimääräisesti käytännössä Suomessa, tulee perustaa kansallinen valvontamekanismi. YK:n vammaissopimuksen valvontamekanismi jakautuu sekä kansainväliseen että kansalliseen järjestelmään.

Kansainvälisen valvontamekanismin osalta voidaan lyhyesti todeta, että sopimuksen hyväksyneiden valtioiden on määräajoin raportoitava vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumisesta valtiossa YK:n vammaissopimusta valvovalle kansainväliselle komitealle. Komitea käsittelee tietyin edellytyksin myös yksittäisen henkilön tai häntä edustavan järjestön tekemiä valituksia ihmisoikeusloukkauksista ja voi antaa huomautuksen sopimusmääräyksen vastaisesta toiminnasta. Suomi on allekirjoittanut YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen lisäksi myös siihen liittyvän valinnaisen pöytäkirjan, jossa on säännelty em. valitusten tekemisestä, niiden käsittelystä ja mahdollisista seuraamuksista.

Kansallisen valvontamekanismiin liittyy kolme toisiinsa sidoksissa olevaa asiakokonaisuutta. Vasta tehokas seuranta- ja valvontamekanismin luominen tai sen nimittäminen edesauttaa vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumista.

Ensinnäkin sopimuksen hyväksyneen valtion on perustettava yksi tai useampi yhteystaho yleissopimuksen kansallista täytäntöönpanoa varten. Kansallisella täytäntöönpanolla tarkoitetaan sopimuksen saattamista osaksi valtion omaa oikeusjärjestelmää. Yhteystahojen rooli on olla aktiivinen vammaisten oikeuksien ja vammaispolitiikan toteuttaja. Tämän lisäksi yhteystahon puitteissa yleissopimus edellyttää koordinaatiojärjestelmän perustamista helpottamaan kansalliseen täytäntöönpanoon liittyvää toimintaa eri aloilla ja tasoilla. Koordinaatiojärjestelmä on luonteeltaan neutraali keskustelufoorumi keskustelua ja päätöksentekoa varten.

Toiseksi sopimuksen hyväksyneen valtion on perustettava tai nimettävä riippumaton ja itsenäinen kansallinen elin, jonka avulla edistetään, suojellaan ja seurataan YK:n vammaissopimuksen täytäntöönpanoa. Suomen kansallisen ihmisoikeusinstituution muodostavat Ihmisoikeuskeskus, Ihmisoikeuskeskuksen yhteydessä toimiva Ihmisoikeusvaltuuskunta sekä Eduskunnan oikeusasiamies. Ihmisoikeusvaltuuskunta koostuu osin myös vammaisjärjestöjen edustajista ja tätä kautta vammaiset osin osallistetaan YK:n vammaissopimuksen seurantaan. Ihmisoikeusvaltuuskunta laatii ihmisoikeuskeskukselle esim. toimintasuunnitelman ja valtuuskunnalla on oma vammaisjaostonsa. YK:n vammaissopimuksen artikla 33

edellyttää kansalaisyhteiskunnan osallistuvan sopimuksen toimeenpanorakenteeseen. Edistäminen tarkoittaa ohjausta, neuvontaa ja koulutusta vammaisten ihmisoikeuksista. Suojelu merkitsee yksilöllisen avun ja ohjauksen antamista vammaiselle henkilölle hänen yksilövalitusasiassa. Sopimuksen mukaisen suojelun varmistaminen edellyttäisi myös tehokkaan ihmisoikeusloukkauksen hyvitysjärjestelmän perustamista maahamme. Seuranta tarkoittaa sen valvomista, että valtio toteuttaa tehokkaasti sen sopimusvelvoitteensa.

Kolmanneksi kansalaisyhteiskunta eli vammaiset henkilöt itse ja vammaisjärjestöt on otettava mukaan kansalliseen YK:n vammaissopimuksen valvontamenettelyyn. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että vammaisia henkilöitä on nimitettävä edellä mainittuihin sopimuksen täytäntöönpanoelimiin ja hyödynnettävä heidän asiantuntijuuttaan kaikissa vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksiin liittyvissä kysymyksissä. Lisäksi merkittävänä seikkana voidaan pitää sitä, että YK:n vammaissopimus asettaa valtiolle yleisen velvoitteen neuvotella vammaisten henkilöiden ja heitä edustavien järjestöjen kanssa kaikissa heitä koskevissa kysymyksissä.

4.2 YK:n yleissopimuksen hidas täytäntöönpano Suomen ongelmana

YK:n vammaissopimusta on valmisteltu jo 2000-luvun alusta lähtien, ja se tuli kansainvälisesti voimaan 3.5.2008. Suomi allekirjoitti ensimmäisten valtioiden joukossa 30.3.2007 yleissopimuksen ja sen yksilövalituksen mahdollistavan valinnaisen pöytäkirjan, mutta ei ole vielä sitä ratifioinut. Kansainvälinen voimaantulo ja sen asettama velvoite ei ole kuitenkaan vaikuttanut Suomen nopeuteen ratifioida sopimus. Allekirjoituksellaan Suomi on kuitenkin sitoutunut noudattamaan sopimuksen henkeä eikä sen tarkoitusta vastaamatonta lainsäädäntöä voida enää säätää. Allekirjoitus on luonut siten moraalisen velvoitteen.

Valtakunnallisen vammaispoliittisen ohjelman eli VAMPO:n toimenpiteiden kärjen muodostaa YK:n vammaissopimuksen kansallisen toimeenpanon edistäminen mm. säädösmuutosten valmistelulla, mutta myös asenteisiin vaikuttamalla vammaisnäkökulman tuomiseksi osana ihmisoikeuskysymystä. VAMPO: on liittyy eräs ongelmakehto. Ohjelmasta käy ilmi, että aikajänne vuosit 2007–2011 yleissopimuksen ratifioimiselle on siirtynyt vuosiksi 2011–2016.

YK:n vammaissopimuksen kansallinen seurantarakenne

1. Hallinnon sisäinen yhteystaho (focal point; art. 33.1): Ulkoasiainministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö, koordinaatiomekanismin vammaisjärjestöedustaja; yhteystaho mm. raportoi YK:n vammaissopimuskomitealle ensimmäisen kerran 2 vuotta ratifioinnista ja sitten 5 vuoden välein
2. Koordinaatiomekanismi (art. 33.1): Uusi VANE (Valtakunnallinen vammaisneuvosto), jossa on vammaisjärjestöjä ja uusia viranomaisia sekä työmarkkinajärjestöjä
3. Hallinnosta itsenäinen ja riippumaton valvontameka-

nismi (art. 33.2): Ihmisoikeuskeskus ja sen valtuuskunta, jossa on vammaisjärjestöjen edustajista koostuva vammaisjaos (edistäminen ja seuranta) sekä eduskunnan oikeusasiamies (suojelu ja seuranta)

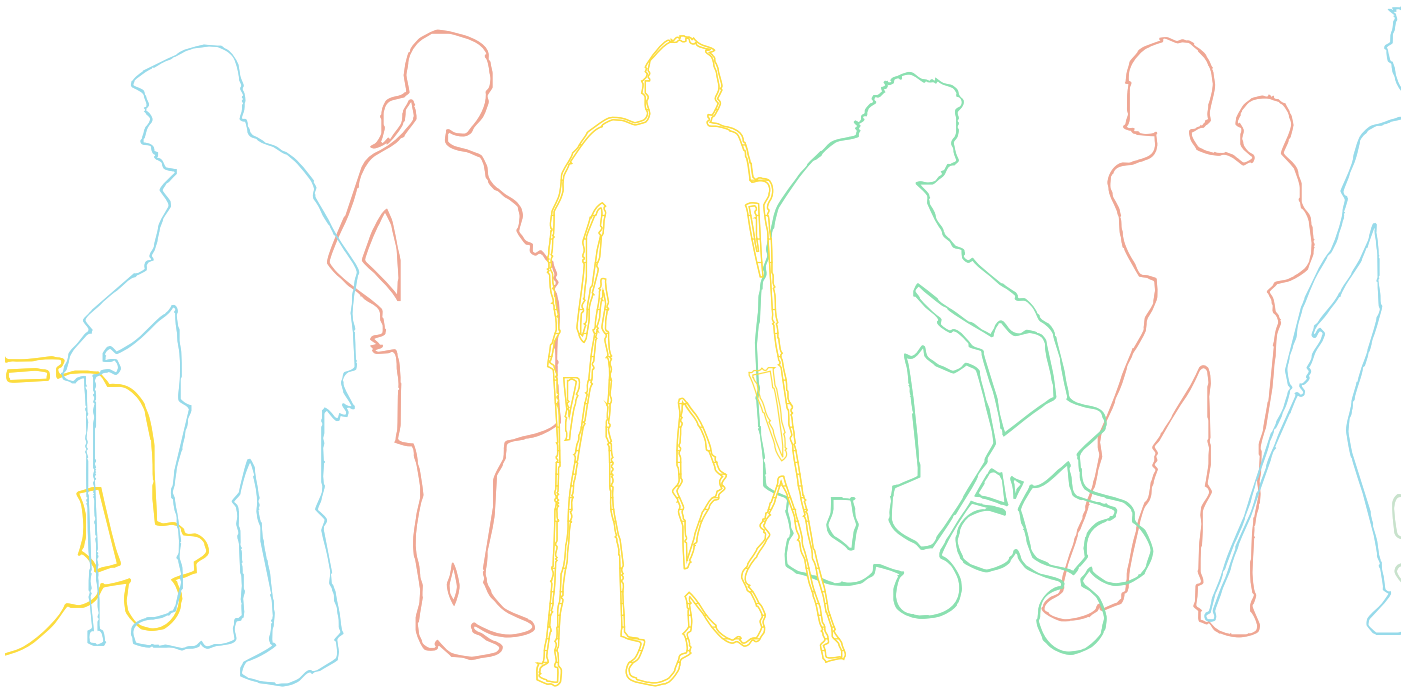
4. Kansalaisyhteiskunta (art. 33.3), joka on jokaisessa YK:n vammaissopimuksen seurantarakenteen osassa läpileikkaavasti! Vrt. myös YK:n vammaissopimuksen velvoite art. 4.3 "kaikissa vammaisia koskevissa päätöksissä ja lain valmisteluissa pitää vammaiset ja heitä edustavat järjestöt osallistaa mukaan ja neuvotella tiiviisti heidän kanssaan."

Suomi on viime vuosina uudistanut lainsäädäntöään poistamalla YK:n vammaissopimuksen ratifiointin mahdollisia esteitä säätämällä kokonaan uusia lakeja tai muuttamalla vanhoja lakeja. Näillä toimenpiteillä on pyritty parantamaan vammaisten ihmisten perus- ja ihmisoikeuksia. Valtakunnallisella vammaispoliittisella ohjelmalla vuosiksi 2010–2015 (VAMPO) on myös osaltaan pyritty lisäämään kansalaisten ja viranomaisten tietoisuutta vammaisten henkilöiden tarpeista ja heidän osallistamistaan yhteiskuntaan yhdenvertaisina ja tasavertaisina yksilöinä. Hidas ratifiointiprosessi on kuitenkin ongelma vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien täysimääräisen toteutumisen kannalta. Mikäli esimerkiksi EU:ssa kehitetään YK:n vammaissopimusmääräykset täyttäviä esteettömyysstandardeja, ne eivät välttämättä tule Suomessa sitovasti voimaan, koska Suomi ei ole saattanut yleissopimusta kansallisesti voimaan. Ratifiointiprosessin aika-

taulu ei ole pelkästään sidoksissa lainsäädäntömuutoksiin, jotta kansallinen lainsäädäntö vastaisi YK:n vammaissopimusmääräyksiä. Kyse on oikeusjärjestelmämme mukaisesta lainsäädäntötekniikasta. Kansainväliset sopimukset, kuten YK:n vammaissopimus, tulee saattaa kansallisella lailla tai toimeenpanoasetuksella sitovasti osaksi oikeusjärjestelmäämme. Hallinnon näkökulmasta on loogista edellyttää, että kansallinen lainsäädäntömme on silloin oikeudellisesti moitteetonta suhteessa kansainvälisen ihmisoikeussopimuksen vastaaviin määräyksiin.

YK:n vammaissopimuksen ratifiointilla on laajempi oikeudellinen vaikutus. Nimittäin se mahdollistaa ja jopa velvoittaa ihmisoikeusmyönteiseen laintulkintaan vammaisia koskevissa asioissa kaikilla elämänalueilla. Ihmisoikeusmyönteisellä laintulkinnalla tarkoitetaan, että kahdesta lain tulkintavaihtoehdoista valitaan se, joka perustellusti edistää parhaiten vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksia.

YK:n vammaissopimuksen lopullisen ratifiointin odoteltu on toivottavasti valmistanut kansalaisyhteiskuntaa olemaan valmis omaan tärkeään tehtäväänsä eli sopimuksen tavoitteiden seuraamiseen sopimuksen astuttua voimaan. Yksityishenkilöillä, kansalaisjärjestöillä ja julkisella vallalla on kullakin oma roolinsa, jotta perus- ja ihmisoikeudet toteutuvat perus- ja ihmisoikeussopimusten hengen mukaisesti. Kansalaisyhteiskunnan rooli ihmisoikeuksien seurannassa on keskeistä ja tärkeää!



LÄHTEET

HUMAN RIGHTS YES! Action and Advocacy on the Rights of Person with Disability: University of Minnesota, Human Rights Center, 2007, suomenkielinen Sarianna Mankin tekemä ja Juha- Pekka Konttisen toimittama käännös: Ihmisoikeudet. Kyllä! Tekoja vammaisten ihmisoikeuksien puolesta, Vammaisten Ihmisoikeuskeskus VIKE 2010

Justander, Pirkko: Invalidiliiton köyhyysohjelma Tullaan toimeen? – elämyksiä kansaneläkkeellä, 2010

Neuvonen, Riku (toim.): Vihapuhe Suomessa, 2015

Petman, Jarna: Perus- ja ihmisoikeudet Euroopan integraatiossa – Suomen kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet, HAUS Kehittämiskeskus Oy, 2.6.2009

Peutere, Laura: Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2009 - Poliisiammattikoulun raportti 88/2010

Piispa, Minna (toim.): Uskalla olla, uskalla puhua – vammaisen nainen ja väkivalta, THL 2013

Sirola, Pia ja Töytäri, Outi: Avustajakoira järjestelmä - Selvitys järjestelmän nykytilasta ja kehittämisehdotuksia (Työpaperi: 2014_039), THL 2014

Tuori, Kaarlo: Kommenttipuheenvuoro Vammaisten Ihmisoikeudet Asumisessa eli VIA – seminaarissa, 17.11.2011

Suomen vammaispoliittinen ohjelma VAMPO 2010-2015 – Vahva pohja osallisuudelle ja yhdenvertaisuudelle, Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:4

Valtioneuvoston selonteko Eduskunnalle Suomen ihmisoikeuspolitiikasta 2009, Ulkoasiainministeriö

Toikka, Iiro: Suomen vammaispoliittisen ohjelman VAMPO:n vaikuttavuus kuntatasolla; 2015

VAMPO:n loppuraporttia käsittelevä seminaari THL:ssä 10.3.2016, THL:n erityisasiantuntija Stina Sjöblomin puheenvuoro

Ihmisoikeuskeskuksen toimintakertomus vuodelta 2014; Ihmisoikeuskeskus

YK:n Ihmisoikeusvaltuutetun toimisto; Yhdistyneiden Kansakuntien ihmisoikeussuosittelun seuranta; Käytännön opas kansalaisyhteiskunnalle; 2014

VERKKOLÄHTEET

Suomenkielinen virallinen käännös on saatavissa nettiosoitteessa: <http://www.vane.to/>

-> vammaisia koskevaa lainsäädäntöä

-> YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva yleissopimus, pdf-tiedosto (EU:n virallinen lehti, sivu 35)

STM:n nettisivuilta selkokielisenä versiona: <http://www.stm.fi/>

-> julkaisut

-> esitteitä-sarja

-> 2007:4 Vammaisia tulee kohdella samalla tavalla kuin muita ihmisiä PDF

”Bara Norges strafflag nämner funktionsnedsättning som motiv till hatbrott” bland annat Henrik Gustafsson: <http://www.nordicwelfare.org/News/Bara-Norges-strafflag-namner-funktionsnedsattning-som-motiv/>

YK:n nettisivuilla alkuperäiskielellä: <http://www.un.org/disabilities/>



Muistiinpanoja

A series of horizontal dotted lines for writing notes.

LIITE A:

TEHTÄVÄT

3.1 Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus

Harjoitus 1. Arvioikaa kuvitteellista tapausta syrjintäkiellon valossa ja perustelkaa vastauksenne.

Pyörätuolia käyttävä henkilö oli tullut kaupunginkirjastoon valitsemaan itselleen luettavaa. Hän oli päässyt rakennukseen luiskaa pitkin ja saanut ulko-oven avattua sähköisesti. Hänen kohdallaan kirjaston valikoima supistui kuitenkin murto-osaan, koska hän ylettyi vain hyllyriivien keskimmäisiin osiin. Kirjastovirkailija istui lainausosastolla pöytänsä ääressä ja opasti tarvittaessa sopivan kirjan valinnassa. Asiakas pyysi apua kirjastovirkailijalta mutta ei kuitenkaan kyennyt yksilöimään kirjaa, jonka hän haluaisi lainata tai edes kirjailijaa, jonka kirjoittama teos häntä mahdollisesti kiinnostaisi, koska hänen olisi tehnyt mieli silmäillä hyllyillä olevaa tarjontaa

Harjoitus 2. Arvioikaa oheista tapausta syrjintäkiellon valossa ja perustelkaa vastauksenne.

Käsi käyttöistä pyörätuolia käyttävä opiskelija on päässyt opiskelemaan haluamaansa oppilaitokseen. Ensimmäisenä päivänä oppilaitoksessa hän havaitsee, ettei hän voi päästä kirjastoon ja tietokoneluokkaan portaiden takia. Mitään muuta kulkureittiä sinne ei ole tehty. Hän ei tavoita oppilaitoksen rehtoria eikä yhteydenottopyyntöihin ole vastattu. Lopulta hän saa yhteyden opetusviranomaisiin. Eräs virkamies on sitä mieltä, että opiskelija voisi hakeutua toiseen esteettömään oppilaitokseen tai voisi käyttää kunnan kirjastoa sen sijaan, että kävisi hankkimassa tietoa oppilaitoksen kirjastossa.

Harjoitus 3. Arvioikaa tilannetta rikosoikeuden säännösten ja YK:n vammaissopimuksen perusteella.

Erään suomalaiskaupungin päärautatieasemalle on koontunut nuorisoa viettämään perjantai-iltaa. Paikalle on tullut myös rollaattoria apuvälineenään käyttävä lyhytkasvuinen nuori mies. Eräs äänekäs nuori tempaa rollaattorin vammaiselta nuorelta ja heittää sen rautatiekiskoille sekä huutaa: "Te vammaiset kulutatte vain yhteiskunnan rahoja!"

3.2 Esteettömyys ja saavutettavuus

Harjoitus 4. Arvioikaa seuraavaa tapausta esteettömyysartiklan nojalla ja perustelkaa vastauksenne.

Kunnan alueen joukkoliikenne ei ole aivan esteetöntä ja erään sähköpyörätuolin käyttäjän jouduttua onnettomuuteen linja-auton luiskan rikkouduttua päätettiin, ettei sähköpyörätuolinkäyttäjän turvallisuutta voida enää

linja-autoissa taata, joten heidän oikeutensa käyttää linja-autoa estettiin.

Harjoitus 5. Mitä rakennetun ympäristön esteettömyys tarkoittaa erilaisten vammairyhmien kannalta tarkasteltuna, ja mitä esteettömyyttä edistäviä käytännön toimia keksitte esteettömyysartiklan valossa?

3.3 Vammaiset naiset ja vammaiset lapset

Harjoitus 6. Miettikää, mihin konkreettisiin toimiin valtion ja viranomaisten tulee ryhtyä YK:n vammaissopimuksen määräysten nojalla, jotta voitaisiin poistaa naisia ja tyttöjä sekä poikia koskevan syrjivään kohteluun vaikuttavat lainsäädännölliset ja käytännössä havaitut esteet? Pohtikaa myös ryhmässä vammaisen naisen asemaa vallitsevan kulttuurin näkökulmasta? Millaisia epäkohtia hahmotatte, miten ja millaisin keinoin ne voidaan voittaa?

Harjoitus 7. Arvioikaa seuraavaa tapausta vammaisia lapsia koskevan YK:n vammaissopimuksen 7 artiklan nojalla ja perustelkaa vastauksenne?

12 -vuotias poika oli vammautunut polkupyöräonnettomuudessa ja saanut päähänsä kuntoutusta vaativan aivovaurion, koska hän ei ollut käyttänyt pyöräilykypärää. Tällä hetkellä akuutti sairaanhoitovaihe alkaa olla ohi ja on aika päättää kuntoutuksesta sitä koskevissa hoitoneuvotteluissa. Hänen vanhempansa ovat eronneet vähän aikaa sitten ja muuttaneet eri paikkakunnille pääkaupunkiseudun ulkopuolella. Paikalle saapuu avioerosta toipumassa oleva äiti, joka on sitä mieltä, että pojan toipumista edesauttaa vain äidin luona asuminen eikä poika tarvitsisi välttämättä kuntoutusta lainkaan. Isä puolestaan esittää näkemyksen, jonka mukaan hänen uuden kotipaikkakuntansa kuntoutuslaitos hoitaa kaikenlaisia tapauksia ja hänen poikansa voitaisiin sijoittaa sinne, koska kuntoutuslaitos sijaitsee vain kivenheiton päässä isän työpaikasta. Lääkärit esittävät sitä vastoin, että Validia Kuntoutus Helsinki lukeutuu maan parhaimpiin aivovammojen kuntoutukseen erikoistuneisiin kuntoutuslaitoksiin. Vain hieman ennen vammautumistaan poika oli esittänyt toiveen asumisestaan äitinsä luona lapsen tapaamis- ja huoltoa koskevassa neuvottelussa, jossa päädyttiin yhteishuoltajuuteen.

3.4 Oikeus osallistua poliittiseen ja julkiseen elämään

Harjoitus 8. Laatikaa yhdessä konkreettinen toimintasuunnitelma jonkun YK:n vammaissopimuksessa mainitun ihmisoikeuden eteenpäin viemiseksi? Miten lobbaisitte sitä esimerkiksi kansanedustajalle?

Harjoitus 9. Millaisia esteitä havaitsette yhteiskunnassa vaikeuttamassa vammaisten henkilöiden osallistumisessa politiikkaan joko äänestäjänä tai ryhmän edustajana, poliitikkona?

3.5 Oikeus elämään, vapauteen ja suojeluun vaaratilanteissa

Harjoitus 10. Pohtikaa ryhmässä, miten erilaiset turvallisuusmääräykset vaikuttavat vammaisen henkilön itsemääräämisoikeuden toteutumiseen käytännössä?

Harjoitus 11. Eritelkää ryhmässä edellä esitetyn perusteella, millaisia epäkohtia liittyy kansalliseen lainsäädäntöön ja käytäntöihin, jotka estävät tai rajoittavat vammaisen henkilön oikeutta elämään, vapauteen ja turvallisuuden vaaratilanteissa?

3.6 Oikeus itsenäiseen ja ihmisarvoiseen elämään

Harjoitus 12. Pohtikaa ryhmässä seuraavaa tapausta

Kunnan viranomaisena oli ehdottanut vaikeavammaiselle henkilölle muuttoa toiseen pienempään asuntoon, koska se olisi halvempi ratkaisu kunnan näkökulmasta tarkasteltuna. Nykyinen asunto oli iso ja siinä oli korkeampi vuokra kuin esitetyssä uudessa asunnossa. Vaikeavammaisen henkilö tarvitsee tilaa, koska hän käyttää liikunnan apuvälineenä sähköpyörätuolia ja hänellä on apunaan henkilökohtainen avustaja.

Harjoitus 13. Ihmisarvoisen elämän perusedellytyksiin luetaan yleensä muutakin kuin vain biologiselle olemasololle välttämättömien perushyödykkeiden käyttämistä. Kysymys kuuluu, vastaavatko seuraavaksi esitettävät tapausesimerkit 1-3 YK:n vammaissopimuksen 28 artiklan mukaisen ihmisarvoisen elämän edellytyksiä?

1. Nainen 42 vuotta: "Meitä on kolmilapsinen perhe ja olen vammaisen yksinhuoltajaäiti. Yksi lapsista sairastaa keliakiaa ja hänen tarvitsee noudattaa gluteenitonta ruokavaliota. Kun Kela lopetti ruokavaliokorvauksen maksamisen hallituksen säästötoimena, niin mietin mistä saan rahat erityisruokavaliioon. Kuulin, että kunnan harkinnassa on, myöntääkö se vammaispalvelulain nojalla ylimääräisiä ravintokustannuksia. Mikä neuvoksi?"

2. Mies 67 -vuotta: "Kengistä ja sukista on aina puute. Niihin raha ei riitä. On kolmet kengät, jotka kestävät 3-15 vuotta, huonokuntoisia, liian painavia, sopimattomia". Lisäksi OI (luustonhaurastumissairaus) aiheuttaa vaatteiden ylimääräistä kulumista, kun tuo leikkauskin on tulossa keväällä ja tarvitaan muutoinkin ns. mittailausvaatteita.

3. Nainen 52 vuotta: "olen pienituloisen ja sairastan tulehduksellista reumasairautta. Joudun miettimään päivittäin, valitsenko iltapäivälehdien mielen virkistykseksi vai appelsiineja ruumiin kunnon ylläpitämiseksi vai säästänkö lääkehankinnoissani. Sairastuttuani olen miettinyt myös sitä, hakeudunko terveyskeskukseen, koska kaupunki ei ole suostunut kohdallani poistamaan terveys-

keskumaksua sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksulain 11 §:n nojalla"

3.7 Henkilökohtainen liikkuminen

Harjoitus 14. Pohtikaa ryhmässä, miten avustajakoira liikunnan apuvälineenä edistää henkilökohtaisen liikunnan toteutumista fyysisesti vammaisen henkilön arjessa?

Harjoitus 15. Pohtikaa ryhmässä seuraavaa tapausta henkilökohtaisen liikunnan näkökulmasta.

Kunta on suunnitellut ottavansa käyttöönsä täysin esteettömän paikallisen joukkoliikenteen strategian ja kahden vuoden kuluessa on tarkoitus luoda esteetön linja-autoliikenne kunnan alueelle ja lähikuntiin. Paikallinen vammaisneuvosto on antanut strategialuonnoksesta ensimmäisen lausunnon ja pitänyt esitystä pääosin kannatettavana, mutta haluaa lausunnossaan kiinnittää huomiota siihen, että vaikeavammaisille henkilöillä olisi jatkossakin oikeus vammaispalvelulain mukaisesti kuljetuspalveluihin.

3.8 Oikeus terveyteen ja kuntoutukseen

Harjoitus 16. Mitä esteitä havaitsette käsikirjan tekstin ja siihen liittyvien artiklojen perusteella vammaisten oikeudelle hyvään ja laadukkaaseen terveydenhoitoon yhdenvertaisesti muiden kanssa?

Harjoitus 17. Terveystieteiden apuvälineratkaisusta ei voi tehdä lain mukaan valitusta esim. hallintotuomioistuimeen. Mikä keino mainitaan käsikirjassa?

3.9 Oikeus työhön

Harjoitus 18. Onko olemassa joitakin yhteiskunnallisia rakenteellisia tai asenteellisia syitä, jotka estävät vammaista henkilöä osallistumasta työntekoon avoimilla työmarkkinoilla?

Harjoitus 19. Mitä kohtuullisen mukautuksen keinoja ja toimenpiteitä voidaan työnantajalta edellyttää, jotta vammaisen henkilö voi aidosti antaa työpanoksensa työpaikalla?

Harjoitus 20. 23-vuotias yo-merkonomi Matias käyttää apuvälineenä pyörätuolia ja hän tarvitsee henkilökohtaisen avustajan arjessaan. Hänellä on lievä puhevamma. Hän pääsee työhaastatteluun suureen ulkomaankauppaan tekemään suomalaisyrityksen laskentaosastolle, jossa paikka on auki mm. laskujen käsittelyyn tietokoneella. Jo työhaastattelussa laskentapäällikkö toteaa, että henkilökohtainen avustaja veisi työtilaa yrityksestä ja pyörätuoliluisikakin tulisi varmaan kalliiksi. Myöhemmin Matias saa soiton, ettei häntä valittu työtehtävään, koska laskentapäällikkö muisti työpaikkailmoituksessa mainitun täydellisen suomenkielen taidon ja Matiaksen puheesta ei oikein saanut selvää. Arvioikaa tapausta käsikirjan tekstin valossa.

TEHTÄVIEN RATKAISUT

Harjoitus 1

Kysymyksessä on tilanne, jossa kaupunginkirjaston tulee ryhtyä kohtuulliseen mukautukseen vammaisen henkilön yhdenvertaisen kohtelun toteuttamiseksi varmistukseen palvelun saatavuuden kaikille kirjaston käyttäjille yhdenvertaisesti. Henkilö olisi halunnut etsiä itselleen sopivaa luettavaa silmäilemällä romaanien selkämiksiä myös ylä- ja alahyllyiltä ja tutustumalla yksittäisten teosten sisältökuvauksiin kirjojen takakansista. Asiakas oli päässyt kirjastoon esteetöntä luiskaa pitkin ja ovikin oli auennut sähköisesti. Hän olisi tarvinnut kuitenkin kirjastovirkailijaa avukseen sopivaa kirjaa etsiesseen. Kohtuulliset mukautukset ovat eri asia kuin varsinaiset esteettömyystoimenpiteet. Mukautukset ovat konkreettisesti tilanteessa henkilöä varten tehtäviä toimenpiteitä, kuten avustamista eli käytännössä monesti hyvää ja huomaavaista, tilanteenmukaista, asiakaspalvelua. Esteettömyystoimenpiteet ovat yleisiä ja ennakollisia kuten tässä tapauksessa luiska ja sähköinen ovenavaus. Mukautukset täydentävät esteettömyystoimenpiteitä ja ne yhdessä tekevät palvelusta kaikilla saavutettavan. Tässä tapauksessa kyse oli kohtuullisten mukautusten epäämisestä varsinkin, kun asiakas oli esittänyt sitä koskevan avunpyynnön. Kohtuullisten mukautusten epääminen on omanlaisensa vammaisia koskeva syrjinnän laji.

Harjoitus 2

Tilannetta tulee arvioida vammaisen opiskelijan yhdenvertaisuuden näkökulmasta suhteessa muihin opiskelijoihin (artikla 5, kohta 1). Toisenlaista kohtelua ei voida tässä tapauksessa perustella millään tavoin. Artiklan 5 kohdan 2 mukaan kaikenlainen vammaisuuteen kohdistuva syrjintä on kielletty. Tapauksessa on kyse ensinnäkin välillisestä syrjinnästä. Välillisen syrjinnän voi ymmärtää siten, että alun perin ei ole ollut tarkoitus syrjiä vammaista henkilöä. Portaita ei ole rakennettu siksi, etteikö tapauksen opiskelija voisi opiskella oppilaitoksessa. Syrjivä menettely toteutuu kuten menettelyn tosiasiallisen seurausten kannalta. Toista kulkureittiä ei ole rakennettu tai tehty luiskaa (positiivinen erityiskohtelu) pyörätuolinkäyttäjää varten. Rehtorin välinpitämättömyys vastata vammaisen henkilön yhteydenottopyyntöihin voidaan tulkita kohtuullisten mukautusten laiminlyönniksi, joka on YK:n vammaissopimuksessa tarkoitettua syrjintää. Yhdenvertaisuuslain 15 §:n nojalla koulutuksen järjestäjän on arvioitava kohtuullisten mukautusten tarvetta esim. tässä tapauksessa pyörätuoliluiskan hankkimisen kannalta erityisenä yksittäisenä esteettömyystoimenpiteenä. Toiseksi opiskelija on kohdannut välitöntä syrjintää, koska virkamies on ehdottanut jopa oppilaitoksen vaihtoa vammasta johtuvasta syystä. YK:n vammaissopimuksen 2 artiklan mukaan syrjintä vammaisuuden perusteella tarkoittaa vammaisuuteen perustu-

vaa erottelua, jonka tarkoituksena on heikentää kaikkien ihmisoikeuksien käyttämistä. Mikäli opiskelija ei voi opiskella oppilaitoksen esteellisyyden vuoksi, oikeus koulutukseen, työntekoon ja itsenäiseen elämään sekä osallisuuteen menetetään.

Harjoitus 3

Tapauksessa vammaisuus on havaittavissa nuoren lyhytkasvuisen miehen kohdalla selvästi mm. rollaattorin käytön takia. Apuvälineen ottaminen pois sitä tarvitsevalta on luonnehdittavissa väkivaltaiseksi teoksi esim. pahoinpitelyn tunnusmerkistö soveltuisi (fyysinen ja henkinen väkivalta). Koska tekijä vielä korostaa ja tavallaan perustelee omaa toimintaansa lyhytkasvuisen miehen ominaisuuksilla, niin vaikuttimena tekoon on mitä ilmeisimmin ollut vammaisuus. Siten kyse on ns. viharikoksesta ja tämä voi vaikuttaa rangaistuksen ankaruuteen. Kyse voi olla myös kiihottamisesta kansanryhmään vastaan, koska tekijä viittaa vammaisiin ihmisiin monikossa varsinkin syyttävästi. Näin ollen rikoksen uhrille voi tulla pelkoja siitä, että hänen vammaisuutensa myös joskus myöhemmin voi aiheuttaa vastaavia uhkaavia tilanteita. Ilman muuta tarvitaan välitön yhteydenotto poliisiin tilanteen selvittämiseksi. YK:n vammaissopimus kieltää kuvattujen ihmisoikeusloukkauksen. Jokaisella on oikeus fyysiseen ja henkiseen koskemattomuuteen.

Harjoitus 4

YK:n vammaissopimuksessa mainitun syrjintäkiellon noudattaminen edellyttää vaatimusta ympäristön esteettömyydestä. Jotta vammaisen henkilö voi osallistua yhteiskunnan eri toimintoihin yhdenvertaisesti muiden kanssa, hänellä on oltava mahdollisuus myös esteettömyyden fyysiseen ympäristöön ja joukkoliikennevälineisiin pääsyyn. Esteettömyys ja saavutettavuus ovat käsitteitä, joita tulee tulkita muita YK:n sopimuksen artikloita vasten (mm. syrjintäkielto). Sopimuksen esteettömyysartikla 9 koskee myös vammaisen henkilön oikeutta kuljetukseen joukkoliikennevälineissä. Sopimusartikla käsittelee yksityisen tahon järjestämät palvelut. Tapauksessa vetoaminen turvallisuusmääräyksiin on aika yleinen käytetty keino estää vammaisen henkilön osallisuus yhteisössä, jolloin tapausta arvioidaan mahdollisena kiellettyinä syrjintänä.

Harjoitus 5

YK:n vammaissopimuksen artikla 9 edellyttää vammaisen henkilön pääsyä mm. fyysiseen ympäristöön eli rakennettuun ympäristöön, jotta hän voi elää itsenäisesti ja osallistua yhdenvertaisesti kaikilla elämän alueilla. Fyysiseen ympäristöön kuuluu kohdan a) mukaan mm. rakennukset, tiet, kuljetus, sisä- ja ulkotilat, koulut, asunnot terveydenhuoltoyksiköt ja työpaikat. Eri vammaisryhmillä on rakennetun ympäristön suhteen erilaisia tarpeita. Fyysisesti vammaisille pyörätuolinkäyttäjille ei sovi katukivetykset ja rakennusten portaat sekä kynnykset joukko-liikennevälineisiin. Näkövammaiset henkilöt tarvitsevat taas joukkoliikenteessä pysäkkikuulutuksia ja kontrastia erilaisten taustamateriaalien kanssa mm. pelkkä lasi häivyttää taustan. Lyhytkasvuisten ihmisten on hankala asioida esim. pankkiautomaatilla, mikäli ne on suunniteltu normaalin mittapuun mukaan. Keinoksi

tarvitaan siis kaikille sopivaa suunnittelua ja arkkitehtikoulutukseen sisällytettävää pakollista esteettömyysoisota, missä esteettömyys otetaan huomioon kaikkia ihmisiä ajatellen. Myös yksityiset tahot on sitoutettava mukaan esteettömyysajatteluun!

Harjoitus 6

YK:n vammaissopimuksen artikla 6 mukaan vammaisille naisilla on sukupuoli-identiteetin takia riski joutua moninkertaisen syrjinnän kohteeksi (mm. vamma + sukupuoli). Tämän vuoksi vammaisen naisen asemaan on syytä kiinnittää huomiota mm. työpaikkakiusaamisen torjuntaohjelmassa, naiseen ja tyttöihin kohdistuvan väkivallan vastaisessa ohjelmassa sekä köyhyyttä koskevissa kansallisissa ohjelmissa. Vammaisen naisen seksuaalisissa väärinkäytöstilanteissa oikeuskäytännössä tulee pitää yllä riittävän tuntuva sanktiotasoa, joka perustuu rikoslakiin. Rintasyöpäseulontojen joukkotarkastuspaikkojen esteettömyyteen tulee kiinnittää huomiota ja terveydenhuollon henkilökuntaa kouluttaa vammaisuuteen liittyvissä kysymyksissä, jotta ei keskitytä hoitamaan ja seuraamaan vain vammaisten naisten vammasta johtuvaa toimintarajoitetta. Myös vammaisten naisten taloudellista asemaa tulisi kohentaa eri tavoin. Koska harjoituksessa haettiin vastausta myös kulttuurisista tekijöistä, niin on syytä pohtia ratkaisua naisten ja miesten välisen elintasokuilun kaventamiseksi tasa-arvokysymyksenä. Myös vammaisille naisille on taattava yhtäläinen elintaso (naisen euro ei olisi enää 85 eurosenttiä). YK:n vammaissopimuksessa on mainittu se tosiasia, että sukupuolensa vuoksi vammaiset naiset ja tytöt ovat kaikkien heikoimmassa asemassa, myös länsimaissa suhteessa muuhun väestöön. Tekstistä kävi ilmi myös viittaus länsimaisiin kauneusihanteisiin uralla etenemisen merkinä ja vaikutusta sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, joten vammaisen naisen asemaa voi pohtia myös sukupuoli-identiteettiin liittyvään syrjäytymisen riskiin nähden. YK:n vammaissopimuksen artiklan 6 kohta määrittelee vammaisten naisten voimaantumisen (pitäisi lukea myös tyttöjen) yhdeksi tekijäksi, jotta naiset voivat käyttää kaikkia ihmisoikeuksia ja perusvapauksia. Vammaisia naisia koskeviin kansallisiin ohjelmiin tulisi lisätä esim. yrittäjyysohjelma. Samoin vammaisia naisia koskeviin asenteisiin on syytä vaikuttaa erilaisin tiedotuskampanjoin.

Harjoitus 7

YK:n vammaissopimuksen artikla 7 korostaa lapsen edun ensisijaisuutta. Tapauksessa asiaa tulee arvioida siten 12-vuotiaan pojan näkökulmasta eikä hänen äitinsä tai isänsä näkökulmasta. Toisaalta samassa artiklassa todetaan, että vammaisilla lapsilla on oikeus vapaasti ilmaista näkemyksensä kaikissa heihin vaikuttavissa asioissa ja painoarvoa on annettava heidän ikänsä ja kypsytyksensä mukaisesti. Sopimuksen läpileikkaavana periaatteena on myös mainittu vammaisten lasten kehittyvien kykyjen kunnioittaminen. 12-vuotias poika on vastavammautunut ja periaate soveltuisi ehkä paremmin syntymästään vammaisen lapsen kehittyvien kykyjen arviointiin. 12-vuotias on kuitenkin siinä määrin kehittynyt, että on perusteltua antaa hän vaikuttaa itseään koskevassa asiassa. Lääkäriarvio hoidon tarpeesta puolestaan palauttaa ratkaisun lapsen edun ensisijaisuuteen, joten ratkaisuna on lähete kuntoutusta varten Validia Kuntoutus Helsinkiin.

Harjoitus 8

Toimintasuunnitelmaan kannattaa kirjata selkeästi mihin halutaan vaikuttaa ja asianmukaiset perustelut. Perusteluiden tueksi voi hankkia lausunnon tai pyytää selvitystä vammaisjärjestöltä. Lisäksi tulee harkita onko asia tai epäkohta sen laatuinen ja laajuinen, että oman taustajärjestön lisäksi olisi hyvä ehdottaa yhteistyötä toisen tai useamman vammaisyhdistyksen kanssa. Tämän jälkeen on syytä ottaa yhteyttä kansanedustajan avustajaan tai suoraan kansanedustajaan ja sopia tapaaminen. Tapaamiseen mennessä on syytä vielä hioa asiaa. Lobaaminen on sosiaalista ja vuorovaikutteista toimintaa, joten asian ”härkämäinen” edistäminen ei ole kovin vaikuttavaa, vaan on myös kuunneltava tarkasti mitä kansanedustaja on mieltä ehdotuksesta.

Harjoitus 9

YK:n vammaissopimuksen artikla 29 edellyttää äänestyspaikkojen ja -menettelyjen esteettömyyttä. Myös materiaalin tulee olla vammaisen henkilön saavutettavissa. Kaikki äänestyspaikat maassamme eivät ole fyysisesti esteettömiä, eikä vaaleihin liittyvä materiaali ole kaikkien vammaisten saavutettavissa. YK:n vammaissopimus takaa vammaiselle henkilölle samat äänestys- ja osallistumismahdollisuudet yhdenvertaisesti muun väestön kanssa. Vammaisten kansanedustajien määrä on maassamme kovin vähäinen. Parhaat vaikutusmahdollisuudet vammaispolitiikkaan olisivat vammaisella kansanedustajalla – lieneekö syynä tuen puute?

Harjoitus 10

Kaikkia ihmisiä koskevat turvallisuusmääräykset ovat tarpeellisia, mutta käytännössä esiintyy tilanteita, joissa turvallisuusmääräyksiin vedoten estetään vammaisen henkilön itsenäinen elämä ja osallisuus yhteisössä mm. elokuvateattereissa, ravintoloissa sekä julkisissa kulkuneuvoissa. Sisäänkäynnin estämistä perustellaan usein sillä, että henkilökunta ei pysty vastaamaan vammaisen henkilön turvallisuudesta. Tällöin vammaisjärjestöjen on syytä kouluttaa vammaisuuden kohtaamisesta ao. tahoja ja lisätä tietoisuutta vammaisen henkilön itsemääräämisoikeuden toteuttamisesta. Vammaisen henkilön ei tarvitsisi erikseen perustella lääkärin todistuksin omaa osallisuuttaan. Kohtelu on helposti YK:n vammaissopimuksen kieltämää syrjintää.

Harjoitus 11

YK:n vammaissopimuksen artikla 10 koskee vammaisen oikeutta elämään. Aiheellista kysymyksen kannalta on pohtia, rajoittavatko esimerkiksi laki raskauden keskeyttämisestä sekä siihen liittyvät käytännöt tätä oikeutta joiltain osin. Samoin laissa käytetty terminologia ”vajaa mielisyydestä” aiheuttaa ristiriidan ihmisarvon määrittämiseksi. Oikeutta elämään rajoittavat vammaisia syrjivät asenteet, hoidon antamatta jättäminen, turvallisuusmääräysten puutteet laitoksissa. Myös kulttuuriperinteet, elvytyskiellot sekä perheväkivalta voivat kaventaa ihmisoikeuksia. Sopimuksen artikla 11 velvoittaa sekä viranomaisia että yksityisiä asumisen palveluja järjestäviä tahoja jo ennakolta huomiomaan vammaisten mahdollisuuden turvalliseen poistumiseen vaarapaikalta.

Sopimuksen artikla 14 "Henkilön vapaus ja turvallisuus" kieltää oikeuttamasta vammaisuuden olemassaoloa koskaan vapaudenriistoon. Mitkään asumisyksikköjen tai laitosten sisäiset ohjeet tai menettelytavat eivät saa olla ristiriidassa tämän määräyksen kanssa.

Harjoitus 12

Kunnan viranomaisen ehdotus on järjestelmälähtöinen eikä ihmisoikeusperustainen. YK:n vammaissopimuksen artiklan 19 mukaan kaikilla vammaisilla henkilöillä on oikeus elää yhdenvertaisesti ja heillä on oltava samat valinnanmahdollisuudet kuin muillakin. 19 artiklan a) alakohdan nojalla vammaisilla henkilöillä on oikeus valita asuinpaikkansa eivätkä he ole velvoitettuja käyttämään muiden osoittamia asumisjärjestelyjä. Lisäksi vammaisilla henkilöillä tulee sopimuksen artikla 19 mukaan järjestää kotiin mm. henkilökohtaista apua ja muita tukipalveluja. Tapauksessa kunnan tulee huolehtia vaikeavammaisen henkilön avun tarpeen riittävydestä, kuten henkilökohtaisen avun määrästä.

Harjoitus 13

1. YK:n vammaissopimuksen artikla 28 mukaan vammaisella henkilöllä on oikeus riittävät omaan ja perheensä elintason, kuten riittävään ravintoon ja sosiaaliturvan saatavuuteen. Kela lopetti 1.1.2016 ruokavaliokorvauksen maksamisen valtiontalouden säästötoimena. Vammaispalvelulain 9 §:n nojalla kunnan sosiaalipalveluista voi anoa harkinnanvaraista taloudellista tukea ylimääräisiin ravintokustannuksiin, jotka aiheuttavat vammaista johtuvasta välttämättömästä tarpeesta. Jokainen valtiohan toteuttaa YK:n vammaissopimusta oman oikeusjärjestyksensä ja taloudellisten resurssiensä puitteissa, mutta Suomi hyvinvointivaltiona olisi voinut kohdentaa säästötoimia toisinkin.

2. Artikla 28 käsittää myös vammaisten vaatteet ja elinolojen parantamisen tähtäävät valtion toimet. Sopimusmääräys edellyttää myös köyhille vammaisille suunnattua rahallista tukea. Vammaispalvelulain 9 §:n mukaan kunnan harkinnassa on, korvaako se vammasta aiheutuvia ylimääräisiä vaatekuluja, kun vamma kuluttaa vaatteita keskivertoa enemmän. Tällöin maksetaan hinnaero uuden vaatteen ja lisäkustannuksen välillä. OI on harvinaissairaus ja esim. leikkaus on sellainen syy, että säännöstä voisi soveltaa tilanteeseen. OI edellyttää myös luuston epämuodostumien takia mittatilaustyötä vaatteille.

3. Henkilön tulehduksellisen reumasairauden hoito edellyttää tyypillisesti varsin mittavia lääkekustannuksia, joihin pitäisi saada yhteiskunnan tukea. Vuonna 2015 Kela on poistanut alimman vammaistuen saamisen pelkillä lääke- tai hoitokustannuksilla ja edellyttää nykyään pelkästään toisen henkilön antamaa avustamista arjessa. Tapauskuvauksesta käy myös ilmi, että henkilö on yrittänyt hakea sairastumisen jälkeen maksun perimättä jättämistä kaupungilta terveydenhoidosta, mikä on mahdollista sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksulain 11 §:n nojalla, jos maksun periminen vaarantaa mm. henkilön tai perheen toimeentulon edellytyksiä. Henkilö nosti kommentissaan esiin pienituloisuuden, joten kaupungilla olisi harkintavaltansa puitteissa ollut mahdollisuus niin toimia YK:n vammaissopimuksen hengessä.

Harjoitus 14

YK:n vammaissopimuksessa henkilökohtainen liikkuminen non merkittävä vammaisen henkilön ihmisoikeus, jota ei ole mainittu muissa vastaavissa ihmisoikeussopimuksissa. Kyse on samalla itsenäisestä henkilökohtaisesta liikkumisesta, eli vammaisella on oikeus itse päättää, millä tavalla ja milloin hän liikkuu. Henkilökohtainen liikkuminen ihmisoikeutena turvaa vammaisen mahdollisuutta itsenäiseen elämään ja osallisuuteen (art. 19). Avustajakoira liikkumisen apuvälineenä tukee fyysisesti vammaisen oikeutta henkilökohtaiseen ja itsenäiseen liikkumiseen arjessa ja voi vähentää ulkopuolisen avun tarvetta sekä edistää omaehtoista kuntoilua!

Harjoitus 15

Lähtökohtaisesti kunta voi järjestää vammaisten henkilöiden kuljetuspalvelut parhaaksi katsomallaan tavalla. Kuitenkin samalla tulee varmistaa vammaisten henkilöiden tosiasiallinen mahdollisuus liikkua itsenäisesti, sillä tavalla ja silloin kun he haluavat, YK:n vammaissopimuksen artikla 20 a) alakohdan mukaisesti. Oma kysymyksensä lienee se, onko linja-auto todella esteetön myös vaikeavammaisille ja palveleeko esteetön linja-auto siten, että vammaisen voi liikkua sen avulla silloin kun hän haluaa ja riittävän kattavasti alueella. Kunnallinen strategia ei voi ohittaa sitä tosiasiaa, ettei yksittäistapauksessa voida järjestää vaikeavammaiselle henkilölle vammaispalvelulain mukaista kuljetuspalvelua. Vammaispalvelulain mukainen kuljetuspalvelu voi olla ainut vaihtoehto vaikeavammaisen henkilön mahdollisimman itsenäisen henkilökohtaisen liikkumisen varmistamiseksi. Lisäksi YK:n vammaissopimusartiklan 20 mukaan linja-auton lipun hinnan kohtuullisuuteen tulee kiinnittää huomiota. Tekstiaineistossa kerrottiin myös maamme esteettömiä pysäköintipaikkoja eli nk. invaparkkipaikkoihin liittyvistä epäkohdista. Tämä tarkoittaa sitä, että myös esteettömien pysäköintipaikkojen olemassaoloon ja niiden saavutettavuuteen tulee kunnassa kiinnittää huomiota eli niihin on varattava resursseja joukkoliikenteen kehittämisen lisäksi. Esteettömien pysäköintipaikkojen saatavuus mahdollistaa myös vammaisen henkilön itsenäisen liikkumisen auton avulla.

Harjoitus 16

YK:n vammaissopimuksen artikla 25 takaa vammaiselle henkilölle oikeuden parhaaseen mahdolliseen terveyden tasoon ilman syrjintää vammaisuuden perusteella. Käytännössä maassamme toisinaan sosiaali- ja terveydenhuollossa kiinnitetään helposti liian paljon huomiota vain yhteen toimintarajoitteeseen, jolloin muut toimintarajoitteet tai jopa perusterveys voi jäädä vähemmälle huomiolle. Tällöin oikeus laadukkaaseen tai hyvään terveydenhuoltoon ei toteudu. Vaikeavammaisen hoidon epäämisen liittyvät ohjeet on todettu lainvastaisiksi. Vammaisella henkilöllä on oikeus säilyttää hedelmällisyytensä ja lainsäädäntö on eräin osin järjestelmälähtöinen, mikä vaikuttaa vammaisen henkilön oikeuteen saada laadukkaita lisääntymisterveyden palveluita.

Harjoitus 17

Kielteisestä apuvälineratkaisusta voi kannella ylimmälle laillisuusvalvojalle eli eduskunnan oikeusasiamiehelle

le, joka tekee ratkaisuja siitä, onko lakia noudatettu. Yli kaksi vuotta vanhempi asia käsitellään vain erityisestä syystä. Muita käsikirjassa mainitsemattomia keinoja on potilaslain mukaan terveydenhuollon yksikön johtajalle tehtävä muistutus kohtelusta tai epäkohdasta apuvälinepalvelussa tai aluehallintovirastolle tehtävä hallintokantelu epäkohdasta tai viranomaisen lainvastaisesta menettelystä. Vammaisten oikeuksien suojelulla tarkoitetaan juurikin tällaisia yksilöiden tekemiä kanteluita ja valituksia sekä myös tarkastuksia, joita laillisuusvalvoja voi tarvittaessa tehdä sosiaali- ja terveydenhuollon toimipaikkoihin. Kun YK:n vammaissopimus on ratifioitu, vammaisen henkilö voi tehdä valituskirjelmän myös YK:n vammaissopimusta valvovalle komitealle.

Harjoitus 18

Yhteiskunnalliseksi rakenteelliseksi syyksi on käsikirjassa mainittu esteellinen fyysinen ympäristö, kuten työpaikan rakennus ja työpaikan tilat (mm. vammaisen henkilön kannalta liian kapeat ovet, erilaiset kynnykset, työpisteen tason korkeus, riittävä tila apuvälineille ja henkilökohtaiselle avustajalle). Tämän lisäksi myös muut kuin välittömästi työn tekemiseen liittyvät tilat kuten WC-tilat ja työpaikkaruokalan tilat voivat olla vammaiselle henkilölle esteellisiä. Fyysisten esteiden lisäksi on olemassa myös viestinnällisiä esteitä eli kysyä sopii, täyttääkö työpaikka vammaiselle työntekijälle tarpeellisen ja saavutettavan tiedon tarpeen YK:n vammaissopimuksen artiklan 27 mukaisesti? Yhteiskunnallinen rakenteellinen syy on myös itse työpaikkaa suurempi käsite. Nimittäin myös liikkuminen kotoa työpaikalle voi tuottaa ongelmia puuttuvan esteettömän kulkuneuvon ja siihen liittyvän ympäristön vuoksi. Asenteelliseksi syyksi voi mainita yleisesti vammaisille tarjotut suojatyö- ja harjoittelupaikat, jotka eivät edistä riittävästi vammaisen henkilön työllistymistä. Vammaisten henkilöiden työllistyminen on muita hankalampaa avoimilla työmarkkinoilla sekä yksityisellä että julkisella sektorilla ja jossakin vaiheessa työurallaan vammaisen joutuu perustelevaan omaa asemaansa ja osaamistaan työnantajalle toisin kuin muut. Tieto julkisesta tuesta vammaisen työllistämiseksi ei vielä tavoita riittävästi työnantajia. Rakenteellinen epäkohta voi olla myös lainsäädäntö.

Harjoitus 19

YK:n vammaissopimuksen artikla 27 velvoittaa, että vammaisia henkilöitä varten tehdään kohtuulliset mukautukset eli tarvittaessa yksittäistapauksessa työnantaja toteuttaa asianmukaisia erityisjärjestelyjä, kunhan niitä ei katsota kohtuuttomiksi. Toisaalta kohtuullisten mukautusten laiminlyönti katsotaan YK:n vammaissopimuksessa syrjinnäksi. Yhdenvertaisuuslain 15 §:ssä säädetään kohtuullisista mukautuksista ja niiden epäminen on kiellettyä syrjintää. Kyse on konkreettisesta yksittäistapauksesta ja mm. yksittäisen vammaisen henkilön vamman vuoksi tarvittavista muutoksista työpaikalla, kuten työpisteeseen tehtävistä muutoksista (mm. tason laskeminen, tekstitysohjelma), tietokoneohjelmien saavutettavuus ja työpaikalla tiedonjaon saavutettavuus, kohdennettu rakennuksen toimitilojen esteettömyys mm. pyöräluisikan rakentaminen ja kynnysten poistaminen sekä yksilölliset työaikajärjestelyt. Myös ns. invaparkkipaikan järjestäminen työpaikan läheisyyteen

voi olla kohtuullinen mukautus, jotta vammaisen henkilö voi pysäköidä autonsa lähelle työpaikan ovea.

Harjoitus 20

Tapauksessa on lukuisia syrjinnän piirteitä ja havaittavissa esteitä, jotka voidaan purkaa vammaisen työllistämiseksi. Yhdenvertaisuuslain 15 § mukaan työnantaja on velvollinen tekemään kohtuulliset mukautukset työpaikalle vammaisen henkilön työllistymiseksi. Kyse on vammaisen yksilöllisistä tarpeista ja hänellä on oikeus käyttää henkilökohtaista avustajaa myös työpaikalla. Tapauksessa mukautukset olisivat olleet varsin kohtuullisia, koska on kyse suuresta toimijasta, jolla olisi varmaankin varaa pyörätuoliluiskaan. Matiaksella on oikeus pyytää kirjallisesti perusteita työnantajalta siitä, mikä on ollut todellinen syy siihen, ettei häntä laskentatoimen yomerkonomia valittu laskentatoimen tehtäviin. Laissa on säädetty lisäksi syrjivän työpaikkailmoittelun kiellostä eli tässä tapauksessa lievä puhevamma ei olisi todennäköisesti estänyt tekemästä laskentatoimen työtehtäviä varsinkin kun, Matiaksella on siihen sopiva koulutus. "Täydellinen suomenkielen taito" viittaakin yrityksen taholta näennäisperusteluihin kohdella vammaista henkilöön liittyvien syiden takia muita epäedullisemmin, jolloin kyse olisi välillisestä syrjinnästä. Tässä tapauksessa kannattaa ottaa yhteyttä työsuojeluviranomaisiin eli aluehallintovirastoon.



Muistiinpanoja

A series of horizontal dotted lines for writing notes.

Muistiinpanoja

A series of horizontal dotted lines for writing notes.



Invalidiliitto ry / Invalidförbundet rf

Mannerheimintie 107 / Mannerheimvägen 107, FI-00280 Helsinki / Helsingfors, Finland

Puh. / Tel. +358 9 613 191, www.invalidiliitto.fi

